

ÇAĞDAŞ
MİMARLIK VE KENTSEL TASARIM
ARAŞTIRMALARI
TARİH VE DOĞA

EDİTÖRLER
YILDIZ AKSOY
EFE DUYAN

DAKAM

MİMARLIK VE KENTSEL TASARIM
ARAŞTIRMALARI
Tarih ve Doğa

DAKAM YAYINLARI

Çağdaş Mimarlık Araştırmaları: Tarih ve Doğa

ISBN: 978-625-7034-16-6

Editörler: Yıldız AKSOY, Efe DUYAN

DAKAM YAYINLARI

Kasım 2021, İstanbul

www.dakam.org

Firuzaga Mah. Boğazkesen Cad., No:76/8, 34425, Beyoğlu, İstanbul

Tasarım: D/GD (DAKAM Grafik Tasarım)

Baskı: Metin Copy Plus, Mollafenari Mah., Türkocağı Cad. 3/1, Mahmutpaşa/İstanbul, Türkiye

İÇİNDEKİLER

KERPIÇ MİMARİYE DÖNÜŞ

BİLGE IŞIK, YILDIZ AKSOY 5

MUDURNU GELENEKSEL TİCARET MERKEZİ “ARASTA” VE KORUMA SORUNLARI

ŞEYDA ARSLAN ERCAN, DENİZ ÖZTÜRK, BİLGEHAN KARADENİZ, SELİN UĞUR AKÇURA, NINA TCHERNEGA, GAYE ÇETINKAYA, YILDIZ SALMAN, GÜLSÜN TANYELİ, YEGÂN KÂHYA SAYAR 16

BURSA’NIN KENTSEL KORUMA TARİHİNDEN BİR KESİT: DOĞANBEY MAHALLESİ’NİN DÖNÜŞÜMDEN ÖNCESİNE DAİR TESPİTLER

SERMIN ÇAKICI ALP 32

AKSARAY İL MERKEZİNDE YER ALAN 14.-20. YÜZYIL ARASI CAMİLER ÜZERİNE TİPOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

UHDE İÇLİ, GÜLŞEN DİŞLİ 52

BİYOFİLİK TASARIMIN KENT ÖLÇEĞİNDE İRDELENMESİ: LUDWIGSBURG ÖRNEĞİ

FİLİZ TAVŞAN, ZEYNEP YANILMAZ 66

KERPİÇ MİMARİYE DÖNÜŞ¹

BİLGE IŞIK², YILDIZ AKSOY³

ÖZET

Kerpiç çok önemli doğal yapı malzemesidir. Uygun toprağın stabilize edilmesi ile elde edilir. Kerpiç yapı yerine “toprak yapı” denilirse toprak alanında araştırma yapanlar: ziraat malzemesi ya da şantiyelerde hafriyat malzemesi olarak anlayabilir. Kerpiç mimariyi temsil etmektedir Kerpiç denildiği zaman mimariye yönelik bir malzeme anlaşılmaktadır. Kerpiç’in alanında değişik teknolojiler değişik karışımlar ve katkılar olabilir. Bu işlemler kerpiğin alt grubu olarak isimlendirilecektir. Dolayısıyla dünya üzerinde “kerpiç” denildiği zaman bir marka olacak ve Türkiye’yi temsil edecektir. Bu sebeple çalışmada Kerpiç malzeme ve Kerpiç yapılar üzerinde durulmuştur.. Günümüzde özellikle ülkemizde Kerpiç’e geri dönüş bulunmaktadır. Kerpiğin önemi, kerpiç mimariye geri dönüşte kazanımlar, kerpiç yapıların depreme dayanıklılığı sorularından yola çıkılarak hazırlanmış olan bu çalışmada kerpiç malzemesi hem insan sağlığı için hem de çevre sağlığı için oldukça önemli bir malzeme olduğu gerçeği üzerinde durulmuştur.

ANAHTAR KELİMELE: Kerpiç, Toprak, Mimari, İç İklim

¹ İMÜ Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dekanlık Söyleşileri konuşma metninden alınmıştır.

² Prof. Dr. Bilge IŞIK, İTÜ Mimarlık Fakültesi 1978-2010

³ Doç. Dr. Yıldız AKSOY, İMÜ Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

1. GİRİŞ

Kerpiç, topraktan elde edilen yapı malzemesidir. Toprak, içindeki mineral ve malzemelerin özelliğine bağlı olarak insanlık için birçok yararı bulunmaktadır. Kerpiç mimarisi günümüzde Amerika, Avrupa, Asya, Afrika kıtalarının her ülkesinde kullanılır. Dünya nüfusunun 1/3'ü kerpiç yapıda yaşamaktadır (şekil 1). Fakat son yüzyılda mimarinin ve inşaat sektörünün endüstrileşmesi sonucunda sanayi üretimi ile yapı malzemeleri piyasaya hakim oldu; eğitimde yer alan sanayi üretimi yapı malzemeleri beton, çelik vb. malzemeler yoğun şekilde kullanılmaya başlandı. Topraktan elde edilen Kerpiç unutuldu.

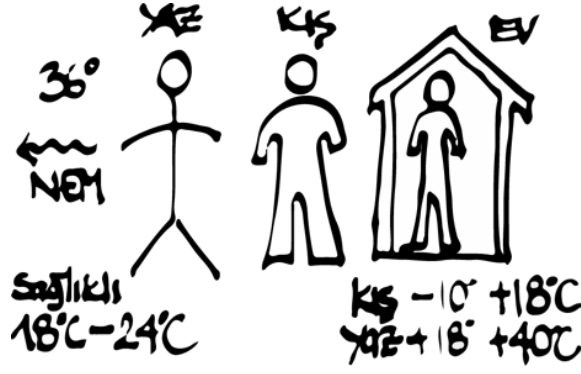

Şekil 1. Dünyada kerpiç yapı bölgesi (CRATerre)

Yapı uzun ömürlü, zaman içinde dayanıklı ve deprem güvenli olmalıdır. Yapının içinde sağlıklı yaşanmalıdır. Endüstriyel yapı malzemeleri fabrikada üretilip piyasaya sürüldüğü için ve çok hızlı üretildiği için inşaat ve yapı sektörü sanayi malzemesini kullandı. “Mimari” ülkelerin kültürünü temsil eder. Mimariye bakılarak: Çin, Meksika, Akdeniz veya İran mimarisi olduğu tanımlanır. Ülkemizde de geleneksel Kerpiç yapıların bakımı ve onarımı yapılmalıdır. Bundan sonra mümkün olan yerlerde çağdaş kerpiç mimari yaparak, “Mimari kültürün” devamı ve sürdürülmesi sağlanabilir. Ayrıca kerpiç mimari ile elde edilen “Sağlıklı iç mekânlar” ile insan sağlığına katkı yapılmış olacaktır.

2. KERPIÇ YAPILAR VE İÇ İKLİM

İnsanlar birey olarak 36 derece ile yaşar ve buna bağlı enerjinin muhakkak vücuttan atılması gerekir. Enerji kullanan faaliyet (spor gibi) sırasında vücut, çok enerji atmalıdır. Uyku döneminde daha az enerji atılacaktır. Eğer ki spor yapılıyorsa ve hızlı enerji atmak kapalı kıyafet ile engelleniyor ise bu biyolojik savunma (imun) sistemini zorlayacaktır. Yâda açık havada -20 derecede. Vücut çok fazla enerji kaybeder. Bu sağlık açısından tehlikelidir. Vücut 36 dereceyle yaşarken çevre sıcaklığı 18 dereceden aşağı olduğu zaman vücut çok enerji kaybeder, 24 dereceden yukarı olduğu zamanda ise enerjiyi yeteri hızda atamaz ve vücut zorlanır, biyoloji zayıflar. Dolayısıyla iç mekânları kurguladığımız zamanda iç mekândaki iklim 18 ile 24 derece arasında olması sağlık için uygundur. Kışın örneğin Akdeniz ikliminde ve açık havada -10 dereceler, yazın ise sıcaklık +40 derece olabilir. Ama yapıların içinde 24 ile 18 derece sağlanmalıdır (şekil 2).

Şekil 2. İnsan çevresi için uygun sıcaklık: 18-24 derece

Kerpiçten yapılmış binanın dış duvarları yaşanacak iç iklimi sağlar. Duvarlarda kullanılan toprak malzeme:

1. Enerji depolar,
2. Isı geçiş direnci yüksektir ve
3. İç mekânda nem dengeler.

İç mekânda nemin %40 olması beklenmekte. Çevre % 40 nemlilikten aşağı ise ilk önce cilt kurur daha uzun sürede akciğerler kurur. Nem %40'dan fazla ise, yapılan harekete bağlı olarak vücudun dışarıya nem atması gecikir. Yaşanan çevrede nem % 80-90 hatta bazı durumlarda %100'e kadar çıkarsa, vücut bir türlü buharlaşamaz, vücut yüzeyinde su oluşur ve buharlaşıp gidemez. Yüzeyde kaldıktan sonra su buharlaşmak için vücuttan enerji kullanır. 40 derecelik Ağustos ayında kendi terinin buharlaşmasına bağlı olarak insan enerji kaybeder, üşür ve hasta olabilir.

Günümüzde büyük şehirlerde özellikle İstanbul'da iklim değişikliğine bağlı olarak insanlar çok fazla etkilenmekte. Kerpiç yapılar ısı geçiş direnci ve enerji depolama özelliğinden dolayı az enerji kullanır ve sonuç olarak karbon salınımı düşük bir malzemedir. Kerpiç malzeme daha az enerji ile üretilir. Kerpiç yapıların iç mekânları daha sağlıklı iç iklime sahip olacak, böylece yapay iklimlendirmeye hiç ihtiyaç olamayacak, insanların biyoklimatik konforu karşılanmış olacaktır.

Geleneksel yapıların geçmişine bakılırsa; dünyada petrol, elektrik, kalorifer sistemi, klima sistemi yok iken; yapının kendisi bütün bu sistemler olmadan kendi başına iç iklimi sağlar. Binanın kendisi iç iklimi sağladığı için, kerpiç yapının içinde sağlıklı yaşanır.

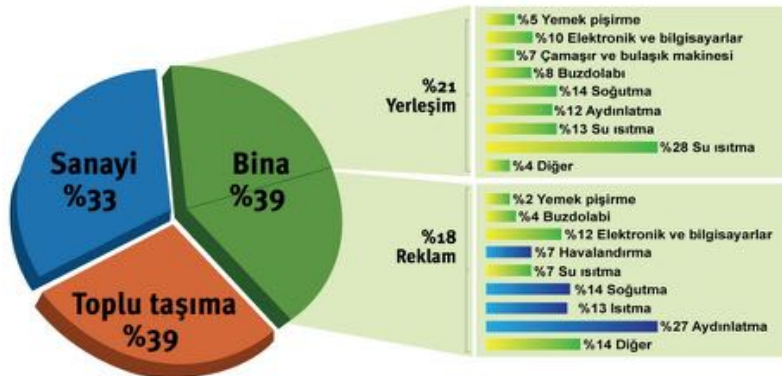
Doğal iklimlendirme oldukça önemlidir. Yapı malzemesi ve inşaat teknolojisinin endüstrileşmesi sonrası, İkinci dünya savaşı sonrası 1900'lerin başında Mimarlar ince betonarme prefabrike binalarda malzemesi düşünülmeden, duvarın yeterli iç iklimi sağladığını düşündüler. İç iklim sağlamayan yapılarda kullanım aşamasında şekil 3'de görüldüğü gibi iç iklimi düzenlemek için binanın bütün duvarları klima ile donatılabilir.

Şekil 3. Yeterli olmayan iç iklimi düzenlemek amacıyla klima takılmış dış duvar

Günümüzdeki binalarda iç iklimin yeterli olabilmesi için: merkezi kazan dairesi, değişik ısıtma sistemleri, binanın cephelerinde klima sistemleri bütün bunlarla enerji kullanıyoruz. Enerjinin üretimi için genellikle: yanma+ateşleme sistemi gerekir ve bu durumda çevreyi kirletir, yaşanmaz hale getirir. Günümüzde dünya enerjisinin 1/3'ü yapılaşma sektöründe, 1/3'ü sanayi sektöründe ve 1/3'ü ulaşım sektöründe kullanılmaktadır (şekil 4).

ABD'de enerji tüketimi

Şekil 4. Ulaşım, endüstri ve konut sektörü Dünya enerjisini kullanmakta

Türkiye’de yapı sektörü sanayi sektöründen daha çok enerji tüketmektedir. Yapılarda enerji tüketimi en aza indirildiğinde ülkenin ve yapı kullanıcıların enerji giderleri düşecek, dünyanın çevre kirliliği azalacak. Dolayısıyla az enerji kullanan kerpiç yapı sayıca arttığı zaman bütün dünyanın kirlenmesi de azalacak.

Ülke olarak sürdürülebilir bir çevre ve içinde sağlıklı yaşanan iç mekân isteniyorsa kerpiç konusundaki farkındalığın artırılması gerekmektedir. Ancak Mimarlık ve Mühendislik eğitiminin içerisinde kerpiç malzeme bulunmamaktadır. Türkiye’nin de %28 veya %38 oranlarında kerpiç yapısı var iken yetersiz bilgi ile, yeni kerpiç yapılar inşa edilmektedir. Dolayısıyla kerpiç yapı yapılacaksa muhakkak yönetmelikleri olmalıdır. Tarih boyu kerpiç yapıların deprem güvenliği sağladığı izlenmekte. Günümüzde de “Kerpiç Yapı” + “Yığma Yapı” muhakkak bilen insanlar tarafından inşa edilmelidir.

Deprem olduğu zaman yandan gelen yük etkisi vardır. Yandan gelen yük iskelet sistemlerde, kolonlarda ve kirişler tarafından taşınır. Kerpiç yapı yığma yapıdır. Yığma duvarın inşaatı aşamasında, tarih içerisinde yandan gelen yüke karşı yatayda belirli aralıklarla esneklik sağlayan katmanlar konulmuştur. Katmanlar yandan gelen yükü ve enerjii söndürdüğü için yapı harap olmaz. Bu özellik bütün taş ve yığma yapılarda görülür. Özellikle cami

duvarlarında taş örgüden sonra yatayda tuğla örgü vardır (şekil 5). Taşın mukavemeti ile tuğlanın mukavemeti ve elastisitesi farklıdır. Taş tuğla taş tuğla dediğimizde arada taşa göre daha elastik bir malzeme olan tuğla yanıl enerjiyi söndürür. Tuğla örgü, 4 metre yüksek olan duvarda 40 cm arayla, 10 defa tekrarlıyorsa yandan gelen yük 10'a bölünür. Duvara yandan gelen yük 1 ton ise ve 10'a bölünürse 100 kilo'dur. Duvarda elastik olan tuğla katmana 100 kg etki eder. Yapıya hasar vermez. Yapı ayakta kalır.

Şekil 5. Deprem güvenliği için Geleneksel yapıda Taş tuğla örgüsü.

Bugün eğitimde inşaat mühendisleri ve mimarlar yığma yapıyı öğrenmedikleri için ve inşaatlarda çalışan ustalar sadece beton teknolojisini tanıdıkları için, kendi kırsal yörelerinde kerpiç bina yapsalar da artık el almadıkları için yaptıkları kerpiç binalar hasar görmekte. Kerpiçte meydana gelen hasar, tekniği tanımamış olmaktan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple yığma yapı dersleri sadece Mimarlık bölümü için değil inşaat mühendisliği bölümü içinde konulmalıdır. Yığma yapının seçme ders olması dahi yeterli olmaz, çünkü ülkenin kırsal yapısı ve geleneksel tarihi yapılar yığma yapıdır. Restorasyon veya yeni yapılar için yığma yapı tekniğini inşaat mühendisi bilmek zorundadır. Yığma yapıyı oluşturan taşın mukavemeti ile aradaki harcın mukavemeti birbirinden farklı olmalıdır. Taş arasındaki harç, yanıl yük geldiği zaman esnerse taşıyıcı taş duvar hasar görmez. Oysaki günümüzde restorasyonda taş arasındaki harç yüksek mukavemetli çimento ile yapılmakta. Örgüde yüksek mukavemetli çimento kullanıldığı zaman duvarda taş ve harç, kuvvete eşit tepki gösterir (monolitik), duvar çatlar ve yıkılır. Taş örgü arasında harç depremde esnek davranarak enerji söndürürse, duvar hiçbir hasar görmeyecektir. Bu sebeple inşaat mühendisinin yığma yapıyı tanıyor olması gerekmektedir.

Geleneksel kerpicin üretimi ve inşaatı çok vakit alır. Geleneksel kerpiç, toprağa saman katılarak, suyla karıştırılıp havuzda ayakla ezilir (şekil 6). En az 8 saat bekletilerek ve şekil verilerek elde edilir. Saman katkısı bugünün insanları tarafından liflendirme ve bir türlü çekme mukavemeti kazandırma şeklinde algılanmaktadır. Esasen harç suyunda bekleyen samanın öz-suyu harç suyuna geçer ve toprak tanelerinin birbirine bağlanarak kerpicin yağmur kar gibi su etkisiyle çözülmesini engeller.

Şekil 6. Geleneksel kerpiç üretimi: toprak+su+saman karıştırma havuzu

3. KERPIÇ YAPIDA İNŞAAT MALİYETİ

İnşaat maliyetinin artışı, kullanılan işçi sayısı ve süresi etkilemektedir.

Geleneksel kerpiç imalat ve inşaatı uzun vakit almaktadır. İmalat ve inşaat süresi özetlenecek olursa:

Uygun toprak saman ve su ile karıştırılır ve bekletilir (en az 8 saat).

Örgüde kullanılacak kerpiç (tuğladan büyük blok) kesilir (şekil vermek) (şekil 7).

Kerpiç kesmek için harman işlerinin bitmesi ve harman yerinin kullanılması beklenir.

Yapıya gereken kerpiç adedi belirlenir.

Harman yerinde kerpiç kestikten sonra alt-üst edilerek kurutulur, yana kaldırılır.

Yapıya gereken sayı harmanda tekrarlı olarak üretilir.

Kerpiç harman yerinden inşaat yerine taşınır.

Duvar örgüsü için -Usta, -Harç ve -Zaman gerekecektir.

Şekil 7. Toprak+ saman karıştırarak elde edilen harç ile kerpiç kesmek (şekil vermek)

4. KERPIÇ YAPIDA GELENEKSEL VE YENİ TEKNOLOJİLER

4. 1. Geleneksel Kerpiç

Geleneksel kerpiçte kullanılacak toprak ayakla ezilir. Küçük kalıplarda şekil verilir. Geleneksel kerpiçte kullanılan toprağın bağlayıcı olması için çok kil içermesi gerektirir. Harç suyu buharlaştığında: rötire, büzülme başlar. Blok üretimi yerine eğer tümüyle duvar boyutunda üretim yapılırsa duvar çatlıyor. Onun için küçük bloklar halinde yapılarak kurutulur.

Kerpiç için kullanılan toprakta kum, çakıl ve kil vardır. Karışımda bağlayıcı olarak kil oranı ne kadar yüksek olursa karışımın içerisine o kadar su katılması gerekir. Su miktarı artmış olur. Su miktarı buharlaşıp gittiğinde özellikle kerpiç blok büzülür (rötire).

Geleneksel kerpiç için uygulanacak süreç= Harç karıştırılır, blok üretilir, bloktan kurutmaya kaldırılır, ilk önce harman yerinde kurutulur sonra ayrıca depoya kaldırılır bütün bu işlemler sırasında insanlar çalışır. İnşaatta kendi evini yapan çalışırsa para ödenmez. Hâlbuki bugün yapı ustasına yöresel olarak değişik fiyatlarda para ödenir. Günde 4 kişi 5 kişi çalışacak. 20 gün ya da 1 ay çalışacak. 5 kişi çarpı 1 ay ortaya çıkan yevmiye dediğiniz zaman sadece malzemenin üretimi yüksek maliyetlidir.

4. 2. Tokmaklama Sistemi

Geleneksel Kerpiç üretiminde kullanılan toprakta bağlayıcılık için kil oranı yüksek olduğu için (%30 civarı) geleneksel harç için çok su gerekir. Harç suyu yüksek olduğu için kururken rötire (büzülme) meydana gelir. Sonuç olarak geleneksel samanlı harç ile küçük eleman – blok üretilir. Alçı ve kireç ile stabilizasyonunda (alker adını alır) toprağın kil oranı %15 olması yeterlidir. Kil az olduğu için toprak harç betoniyerde 3 dakika karıştırılarak elde edilir (şekil 8a).

Şekil 8a. Harç makinası (betoniyer) ile toprak karıştırılması

Beton ile inşaat teknolojisinde kullanılan kalıbın (şekil 8b) içine yerleştirilir ve tokmaklanır.

Şekil 8b. Duvarlar: beton+kalıbı içine toprak harç doldurulup- tokmaklanarak inşaat

Bireysel ve küçük inşaatlarda duvar için beton sektöründeki duvar boyutu kalıp yerine küçük sandık kalıp kullanılabilir. Kalıp içindeki harç taşıyıcı oluncaya kadar tokmaklanır ve boşluksuz hale getirilir.

4.3. Beton Blok Tesisinde Kerpiç Üretimi

Kerpiç inşaatın iş gücünü ve maliyetini düşürmek amacıyla inşaat teknolojisinin makinaları kullanılır (Şekil 9a).

Şekil 9a. “Beton blok” üreten tesiste “toprak karıştırma ve presleme”

Yaya yollarında kullanılan Parke taşını üreten tesisinde üretinen tuğla tipinde – boyutu inşaat şartlarına göre tayin edilen bloklar hızla üretilir ve şantiyeye yönlendirilir. Şekil 9b.

Şekil 9b. Sanayi tesiste üretilen 60 bin toprak blok ile iki katlı bina inşaatı GAP-URFA

Urfa GAP idaresinde 2000 yılında tesiste üretilen 60 bin blok ile inşa edilen Lojman. Birecik barajının su tutması sonucu köylerin yer değiştirmesi ile ortaya çıkan konut ihtiyacının “kerpiç” (sanayide üretilen toprak blok) ile çözüleceği gösterildi. Yapı 20 seneden bu yana üst yönetim tarafından kullanılmaktadır..

4.4. Beton Püskürtme Makinası- Kalıba Dökülen Toprak Duvar

Kerpiç yapıların insan sağlığı için yararlarını kazanmak ve inşaat hızını arttırmak amacıyla beton püskürten = shotcrete makinası kullanılabilir. Şekil 10a’da görülen makine bu sektörde en küçük olanı ve saatte 5 m3 malzeme püskürtmektedir.

Şekil 10a. Beton Püskürtme makinası (shotcrete) ile toprak püskürtme

Toprak+alçı+kireç (alker) kuru karışım olarak hazırlanır, makine hunisinden doldurulur. Makinenin itme sistemi ve ayrıca kompresör ile hortumdan (Şekil 10b) beton kalıbına püskürtülür. Hortum çıkışında su eklenerek kalıba yerleşir. Yapılan binanın duvar toprak hacmi 50 m³ ise teorik olarak yapı 10 saatte kalıba doldurulmuş olur.

Şekil 10b. Shotcrete makinası ile Betonarme kalıbında toprak duvar inşaatı

5. SONUÇ

Kerpicin insan sağlığına yararları yüksektir. Kerpiç kesme süresi ve çalışan işçi sayısı düşünüldüğünde, maliyet yüksektir. İşçilik maliyetinin düşük olması için

Kullanıcısı tarafından inşaat yapılabilir veya

Çağdaş inşaat teknolojisi ve inşaat makinaları ile inşaat hızlanır

Dayanıklılık için alçı+kireç stabilizasyonu kullanılır.

Sonuç olarak içinde bulunduğumuz çağın insanların ihtiyacı olan “hızlı konutlaşma”, kerpiç yapılarda toprağa saman katmak yerine, alçı-kireç stabilizasyonu ve inşaat sektörünün bütün makinalarını kullanarak elde edilebilir. Geleneksel samanlı kerpiç kesmek yerine, duvarlar için betonarme kalıbı kullanıp, alçı kireç karışımlı harç içine atılıp tokmaklanır. Bir seferde duvar elde edilir. Duvar tokmaklama tekniği ile çalışan 4 kişilik ekip bir günde 5 m³ duvar inşa edebilir. Kullanılacak binanın 50 m³ kerpiç duvarı varsa, bina 10 günde biter. Kerpiç-shote tekniği kullanılırsa 50m3 bina aynı gün 10 saatte biter.

Sürenin çok kısalmış olması işçilik maliyeti üzerinden binanın bütün maliyetlerini azaltmış olur. Sadece mimar, inşaat mühendisi, peyzaj mimarı ya da diğer meslek disiplinleri olarak değil halkımız olarak da kerpicin önemini artık farkında olmak gerekir. Önümüzdeki seneler artık kerpiç mimarisine dönüş dönemi olacaktır.

KAYNAKLAR

- Işık, B. (2011) Conformity of Gypsum Stabilized Earth- Alker Construction with 'Disaster Code 97' in Turkey', Cyprus International University, N-Cyprus, *International Journal of Civil & Environmental Engineering IJCEE-IJENS*, 11 (02),
- Anon (1994) Regeln zum Bauen mit Lehm" Schweizerischer Ingenieur- und Architekten Verein (SIA), D 0111, Zürich 1994.
- Işık, B. (2000) GAP Bölgesinde Yeni Gözeli Örneğinde Konut Duvarında Tuğla Yerine Alçı Kerpiç (Alker) Kullanılmasının Yıllık Enerji Kullanımına ve Hava Kirliliğine Etkisi" Bildiri, 2000GAP Çere Kongresi, Harran Üniversitesi, 16-18 Ekim 2000, cilt 2, 1032-1042
- Kafesçioğlu, R., Toydemir, N., Gürdal, E., Özür, B. (1980) Yapı Malzemesi Olarak Kerpici alçı ile Stabilizasyonu" TÜBİTAK MAG 505, No. 87, İstanbul.
- Tanrıverdi, C. (1984) Alçı Kerpiçin Üretim Olanaklarının Araştırılması, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Işık, B., Akın, A., Kuş, H., Çetiner, İ., Göçer, C., Arıoğlu, N. (1995) Alçı Karkılı Kerpiç Yapı Malzemesine Uygun Mekanize İnşaat Teknolojisinin ve Standartlarının Belirlenmesi, TÜBİTAK İNTAG TOKİ 622, İstanbul.
- Işık, B. (1997) Alker ile Altınoluk'ta yazlık yapılması Projesi (Proje Yürütücüsü).
- Işık, B. (2000) İTÜ GAP Alker Pilot Yapı ArGe Projesi, URFA, 1999-2000 ArGe Projesi ve Uygulama Yürütücüsü, Mimari Proje.
- Işık, B., Özdemir, P., Boduroğlu, H. (1999) Earthquakes Aspects of Gypsum Stabilised Earth (Alker) Construction for Housing in the Southeast (GAP) Area of Turkey" Disaster Prevention Management, Workshop, Ankara 11-Mart 1999.

MUDURNU GELENEKSEL TİCARET MERKEZİ “ARASTA” VE KORUMA SORUNLARI

ŞEYDA ARSLAN ERCAN¹, DENİZ ÖZTÜRK, BİLGEHAN KARADENİZ, SELİN UĞUR AKÇURA,
NİNA TCHERNEGA, GAYE ÇETİNKAYA, YILDIZ SALMAN², GÜLSÜN TANYELİ³, YEGÂN KÂHYA
SAYAR⁴

ÖZET

Mudurnu tarihi kent merkezi ticaret ve konut işlevini içine alan geleneksel mimari ve kentsel dokunun özgün karakteri, yapılı çevreyi saran doğal peyzaj ve somut olmayan kültürel miras olan Ahilik geleneği kültürel peyzaj olarak günümüze ulaşmıştır. Mudurnu'ya özgü biçimsel ve mekânsal kurgunun oluşmasında somut olmayan kültürel miras ilişkisinin çözülmesi amacıyla bu araştırmada, Mudurnu tarihi kent merkezini oluşturan geleneksel yerleşim dokusu ve kültür varlıkları belgelenmiş, analiz edilmiş ve Ahilik geleneği deneyimlenmiştir.

Çalışma alanı olarak Mudurnu Kentsel Sit Alanı içerisinde, kuzeyde pazaryeri, güneyde Armutçular Konağı, doğu ve batıda ise dik yamaçlar sınır kabul edilerek oluşturulmuştur. Çalışma alanında toplam 597 adet yapı üzerinde kültürel miras değerinin anlaşılması ve niteliklerinin tespit edilmesi amacıyla ayrıntılı kentsel analiz çalışmaları yapılmıştır. Analiz paftaları, yapıların cepheleri ve plan özellikleri doğrultusunda yapılan gözlem ve sözel verilere dayanarak oluşturulmuştur. Arasta içinde bulunan ticari yapıların yaklaşık %60'ı hem cephe hem de plan özellikleri ile buna karşılık konut yapılarının %99'u sadece cephe nitelikleri ile değerlendirilmiştir. Toplam 195 adet dükkân yapısının 102'sinde hem cephe hem plan çalışması yapılmıştır. Çevresel değer ve çatı analizleriyle mimari ve kentsel dokunun mevcut durumu tespit edilmiş, doluluk--boşluk, kat adedi, işlev, arastaya özel geleneksel işlev, kullanım, mülkiyet, yapım tekniği ve malzeme, strüktürel, korunmuşluk, tescil ve trafik durum analiz paftaları oluşturulmuştur. Alandaki fiziki ve sosyal özellikleri irdelemek için tescil, strüktürel, korunmuşluk, kullanım, trafik durum analizleri ve bakı noktaları belirleme çalışmalarının verileri sentezlenmiştir. Bu yapıların arasından 15 ticaret, 15 konut işlevli olmak üzere toplam 30 yapıda mülk sahipleri ya da kiracılar ile sosyal yapıyı tanımak ve koruma önerilerine veri toplamak amacıyla sosyal anket çalışmaları yapılmıştır. Mudurnu'nun özgün mimari karakterini hem konut hem ticari alanda tespit etmek için belirlenen akslarda, çift yönlü sokak silüetleri belgelenerek, müdahale paftaları hazırlanmıştır.

İpek Yolu rotası üzerinde bulunan Mudurnu'ya komşu "turistik" hale gelmiş yerleşimlerin deneyimleri, turizmin tüketici ve talep eden yapısıyla birlikte, özgün ve yaşayan dokunun yitilmesi sonuçlarını göstermektedir. Bu nedenle tüketen değil; ekonomik, sosyal, kültürel anlamda üreten bir Mudurnu modeli, kentsel koruma önerilerinin temel amacını oluşturmaktadır. Somut ve somut olmayan kültürel değerlerin korunmasına yönelik yapılan öneriler; kent ve yapı ölçeğinde olduğu gibi kentin nüfus yapısına dönük projeksiyonlar ve ekonomik modeli ile birlikte değerlendirilmiştir.

ANAHTAR KELİMELE: Mudurnu Kentsel Sit Alanı, Mimari Miras, Arasta, Ahilik.

¹ Gebze Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, seydaarslan@gtu.edu.tr

² İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, salman@itu.edu.tr

³ İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, gtanyeli@itu.edu.tr

⁴ İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, kahya@itu.edu.tr

1. GİRİŞ

Tarihi İpek Yolu üzerindeki Mudurnu doğal ve insan eliyle oluşturulmuş yapı çevresi ile birlikte korunmaya değer bir yerleşim alanıdır. Özgün tarihi yapılarına ek olarak Mudurnu'nun karakterini oluşturan bir başka değer de Arastası ve Ahilik kültürüdür. Tarihi Ahi Kenti Mudurnu olarak UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne 2015 yılında giren kentin, bu somut olmayan kültür varlığı öne çıkmaktadır (URL 1).

Bu çalışma alanda bulunan 597 adet yapı üzerinde kültürel miras değerlerinin araştırılması, niteliklerinin tespit edilmesi ve bu değerlerin yaşayarak korunması amacıyla hazırlanmıştır. Bu doğrultuda analizler yapılmış, Arasta içinde bulunan tarihi yapıların %60'ı hem cephe hem plan özellikleri, konut yapılarının da 99'u cephe nitelikleri ile değerlendirilmiş, 15 ticaret 15 konut işlevli olmak üzere 30 yapının sakini ile sosyal anket çalışması yapılmıştır. Kent dokusunu anlayabilmek için belirlenen akslarda çift yönlü sokak silüetleri hazırlanmış ve kentin baki noktaları, Esnaf Duası, gündelik hayatın dinamiği video ve fotoğraflarla belgelenmiştir. Kentin özgünlük değerine katkı için, yapısal durum takibinin oluşturulması ve hazırlanan analizler ile sorunları, riskleri ve önerileri tartışmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Bu makaleye konu olan araştırma 2015-16 akademik yılı bahar döneminde İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Yüksek Lisans Programı Koruma Projesi II dersi kapsamında yazarlar tarafından hazırlanan Mudurnu Kentsel Koruma Projesi'nden üretilmiştir⁵. Bu çalışma, Temmuz 2021 tarihindeki alan ziyareti sırasındaki güncellemeler sonrasında hazırlanmıştır.

2. YERLEŞİMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

2.1. Mudurnu'nun Konumu

Mudurnu, kuzeydoğusunda Abant dağları ve güneybatısında Kocaman Dağı arasında bir derin vadide uzayan, Bolu iline bağlı ve il merkezinden 50 km güneybatıda yer alan bir ilçedir. Doğusunda Seben, güneyinde Ankara, batısında Göynük, kuzeybatısında Sakarya, kuzeyinde ise Düzce bulunmaktadır. En yüksek noktası Erenler Tepesi olup, 1794 metredir. Vadi boyunca devam eden ve vadinin etrafındaki dağların oluşturduğu peyzajı ikiye bölen Mudurnu çayı; kaynağı bölgenin güneydoğusunda yer alan Babas köyünde olan ilçedeki tek akarsudur (Şekil 1), batı yönünde uzanarak Sakarya nehrine ulaşır. İlçe yakınlarında Karamurat, Sülüklü ve Abant gölleri vardır. Arazisinin %70'i dağlık ve ormanlık alan olan Mudurnu, bu sayede oldukça yeşil bir görünüme sahip olup meyvelikler ve bahçelere rastlanmaktadır (Babalı, 2007).

Şekil 1. Mudurnu Çayı.

Şekil 2. Hisar tepesi ve Saat kulesi.

2.2. Çalışma Alanının Tarihçesi

Osmanlı döneminde uzun yıllar önemini korumuş geleneksel bir yerleşim yeri olan Mudurnu, tarih boyunca birçok uygarlığın egemenliği altında kalmış bir bölgede yer almaktadır. Bursa-İzmit-Bolu arasında kalan bu alan,

⁵ Proje Prof. Dr. Kutgün Eyüpgiller, Prof.Dr. Yegân Kâhya Sayar, Doç. Dr. Deniz Mazlum, Doç. Dr. Zeynep Eres, Yrd. Doç. Dr. Gülsün Tanyeli, Yrd. Doç. Dr. Yıldız Salman ve Yrd. Doç. Dr. Işıl Polat Pekmezci, Ar. Gör. Zeynep İnan Ocağ, Ar. Gör. Funda Solmaz Şakar, Ar. Gör. Nurhilal Şimşek, Ar. Gör. Merve Arslan, Ar. Gör. Bilal Bilgili ve Ar. Gör. Melik Efeoğlu yürütücülüğünde gerçekleştirilmiştir.

geçmiş dönemlerde “Anadolu Trakyası” ve “Bitinya” olarak adlandırılmıştır. Kent ise bugüne kadar; Motarni, Comopolis, Modrenas, Mudurlu ve son olarak Mudurnu adlarıyla anılmıştır.

Şekil 3. Cumhuriyet yıldönümü kutlamaları

Şekil 4. Arasta

Mudurnu, “Tarihi İpek Yolu” üzerinde olması nedeniyle, oldukça önemli bir ticaret merkezi olmuş ve canlılığını uzun yıllar korumuştur. Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde 1650 yılında ziyaret ettiği Mudurnu’yu “Kazanın kalesi S köşeli, 20 kuleli, bir binası kararmış eski bir yapıdır. Kaleden aşağı şehre kayalardan çam oluklardan su akar. Aşağı şehir dere ve tepeli iki tarafı kapalı 17 mahalle 3000 kadar ahşap evi vardır. Yıldırım Han Camii, Yıldırım Han Medresesi, 13 sıbyan mektebi, 3 tane Han ve Hamam olup dükkânlarının çoğu iğnecidir. Anadolu’ya bu şehirden her gün binlerce yük iğne nakledilmektedir” diyerek anlatmıştır (Koçan, 2012). Anadolu’daki konumu ile sahip olduğu ticari canlılığı uzunca bir süre koruyan Mudurnu 19. yy. sonunda, Bolu Mutasarrıflığı’na bağlı, Medresi Kazası’nın merkezi konumundadır ve 175 köyü vardır. 1923’te ise Cumhuriyetin kurulmasıyla Bolu’nun ilk ilçelerinden biri olur.

Mudurnu’nun tarihsel öneminde payı olan en önemli etkenlerden bir de arastadır. Evliya Çelebi’nin de bahsettiği dükkânlar; 1900’lerin başında, endüstriyel dönem teknolojisinden etkilenerek izgara planı ile yenilenen 288 dükkânlık tarihi arastaya ait olup içinde birçok zanaatı barındıran ve sokaklarının zanaatlara göre uzmanlaştığı Mudurnu’ya has eşsiz bir mirası oluşturur. Mudurnu’nun 1970’li yıllara kadar bölgedeki pazarlara hâkim ticaret merkezi konumunu korumasını sağlayan arasta aynı zamanda ahilik geleneğinin de sembol bir mekânıdır (Şekil 4).

2.3. Alanın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Özellikleri

2000 yılı nüfus sayımına göre ilçe nüfusu merkezde 5500, toplam 27153’tür. Bu rakamlar 2015 yılında merkezde 5117, toplam 19721 olmuştur. Oysa 19.yy’da kaza merkezindeki nüfusun 4296 tüm Mudurnu’da 30461 kişi olduğu bilinmektedir (Sarı, 2011). Mudurnu’nun tarihi boyunca sahip olduğu, önemli güzergahların üzerinde bulunma özelliği, Ankara-Istanbul yolunun taşınması ile değişerek, kentin nüfus baskısından uzak kalmasına, geleneksel dokunun bozulmadan günümüze ulaşmasına olanak sağlamıştır. 1986’dan itibaren bölgede etkin bir rol oynamaya başlayan tavukçuluk sektörü 1990 larda nüfusun artışına sebep olmuş fakat yaşanan 2001 krizi ve 2007 kuş gribi salgınları ile sektör durgunlaşmış ve bölge de maddi sıkıntılara ve tekrar nüfus kaybına yol açmıştır. Bu durum aynı zamanda yapıların kullanıcılarını yitirerek bozulmalarının artmasına neden olmuştur. 1992 yılından itibaren sit alanı ilanı, yapı tescilleri, koruma amaçlı imar planı yapımı gibi çalışmalar yapılmıştır. Mudurnu Kentsel Sit Alanı’nda 214 adet tescilli parsel, 1 adet tescilli köprü ve 1 adet anıt ağaç bulunmaktadır (URL 2). Ülke genelinde olduğu gibi tarihi dokunun turizm ile değerlendirilmesi ile ilgili çalışmalar yapılsa da bölge için çok geçerli olmamış, beklenen hareketlilik görülebilmiştir. Daha sonra kent merkezinde pazar kurulması ile yerel ürünlerin tanıtılarak ticaretin canlanması amaçlanmıştır.

1984 yılında hazırlanan imar planında ve ilerleyen çalışmalarda istihdam için konut olmaması sebebiyle doku içine betonarme yapılar yapılmaya başlanmış, artan nüfusun karşılanması amacıyla yerleşim doku dışına taşmak durumunda kalmıştır. Bu amaçla bölgenin güneybatı kısmında toplu konut yapımına başlanmıştır. İlçenin merkezinden geçerek ikiye bölen Mudurnu Çayının ıslahı için yapılan çalışmada ise su ile kentin ilişkisini olumsuz etkilemiş ve çayın doğal özellikleri tahrip edilmiştir.

Yerleşim yerinin güneybatısında 2011 yılında başlanan Burj Al Babas projesi yer almaktadır. İnşaatı yarım kalan proje, bulunduğu konuma göre çok büyük alana yayılması ve alanda açılması planlanan alışveriş ve konaklama mekânları ile Mudurnu'nun canlandırılmaya çalışılan arastasının, yerel ürünler pazarının ve geleneksel evlerinin onarılıp konaklama için kullanıma imkanlarının önüne geçerek varlıklarını riske atmaktadır. Ayrıca proje mimarisi; yerel ve yabancı basında da çokça eleştirilmiştir.

İpek yolunun ana karayolu güzergâhlarından olan Ayaş-Sapanca hattı, Evliya Çelebi'nin Seyahatname rotası, Roma yolunun geçtiği, Kral yoluna ev sahipliği yapan bir kültür yoludur. Bu sebeple, Türkiye Turizm Stratejisi ile Ankara Kalkınma Ajansı ve Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Bölge Planlarında yer alan Ayaş, Gündül, Beypazarı, Nallıhan, Mudurnu, Göynük, Taraklı-Geyve ve Sapanca ilçelerini kapsayan İpek Yolu, kültür hattı, kültür ve turizm koridoru olarak belirlenmiştir (Özçimen, 2011). 2004 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığınca başlanan çalışmalara Ankara Kalkınma Ajansı ile Doğu Marmara Kalkınma Ajansı ve İpekyolu Belediyeler Birliği (İpek-Bir) tarafından devam edilmektedir. Bu kültür rotasında yer alan ve birlikte değerlendirilmesi gereken diğer geleneksel yerleşim yerlerinde, Mudurnu'daki sorunlara benzer durumlarla karşılaşıldığı gibi farklı özellikler de mevcuttur. Mudurnu'ya 80 km uzaklıktaki Taraklı'da (Sakarya), tarihi yapıların bir bölümü terk edilmiş ve harap durumda olup, varlıklı aileler konutlarını onarmak yerine yeni bina inşa ederek tahribata neden olmuşlardır. Mudurnu'ya 50 km uzaklıktaki Göynük'te de, Mudurnu'nun aksine özgün yapım sistemi çoğunlukla bozularak tahrip edilmiş, koruma adı altında yapılan uygulamalarla taklit yapıların sayısı artmıştır (Şekil 5). Ankara iline bağlı Nallıhan ilçesi doğal güzellikleri ile Mudurnu'ya 103 km uzaklıktaki Beypazarı ilçesi ise yer altı kaynakları ile bilinen ve tanıtımı yapılan yerleşim yerleridir (Şekil 6).

İpek Yolu'ndan bağımsız olarak düşünüldüğünde ise benzer geleneksel yerleşimlere Anadolu'nun birçok yerinde rastlanmaktadır. Bu alanlardan Safranbolu Şehri (Karabük) ile Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu (Bursa) sivil mimarlık örneklerine sahip yerleşim yeri olarak UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girmiştir. Safranbolu Şehri 1994 yılında, Bursa ve Cumalıkızık 2014 yılında Dünya Miras Listesi'ne alınan varlıklardır. Geleneksel ahşap yapım sisteminin görüldüğü Safranbolu'da günümüzde plansız turizm, yoğun ziyaretçi baskısı, yerel yönetim politikalarının koruma anlayışından uzaklaşarak imar ve ranta dönük olarak gelişme göstermesi, yerel kullanıcıların alanı terk etmesi varlığın özgün karakterine ve sürdürülebilirliğine büyük zarar vermektedir. Cumalıkızık kırsal yerleşimi, Bursa Hanlar Bölgesi ve külliyelerinin içinde bulunduğu seri varlığın grubunda yer alır. Ahşap yapım sistemli geleneksel konutlardan oluşmakta olan ve özgünlüğünü büyük ölçüde koruyabilmiş bu yerleşim yeri de son yıllarda yoğun turizm baskısı altındadır. Dünya Miras Geçici Listesi'nde sivil mimarlık örnekleri bulunan yerleşimler ise Harran ve Şanlıurfa Yerleşimleri (Şanlıurfa) [2000], Mardin Kültürel Peyzaj Alanı (Mardin) [2000], Odunpazarı Tarihi Kent Merkezi (Eskişehir) [2012], Mudurnu Tarihi Ahi Kenti (Bolu) [2015] varlıklardır. 'Cittaslow Türkiye ve Uluslararası Cittaslow Birliği Başkanlığına' yapılan başvuru sonrasında Mudurnu, 2018 tarihinde Cittaslow (Sakin Şehir) unvanını almıştır. Günümüzde ülkemizde bu unvana sahip toplam on sekiz yerleşim bulunmaktadır.

Şekil 5. Göynük.

Şekil 6. Beypazarı.

2.4. Anıtsal yapılar

Mudurnu kent merkezinin doğusunda Hisar tepesinde, Mudurnu kalesi duvarının kalıntısı bulunmaktadır. Bizans döneminde var olduğu bilinen kale 14. yy'da Osmanlı beyliğinin bölgeye yerleşmesiyle kullanılmaya devam etmiştir. Vadinin orta noktasında ana aksın üzerine adını verdiği caddede bulunan Yıldırım Bayezid Camii (Şekil

7), Şehzade I. Beyazıt (Yıldırım) tarafından yaptırılmış olup, birlikte külliyyede bulunan Yıldırım Bayezid Hamamının 1382 tarihli kitabesinden caminin de yakın yıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir. Mudurnu Çayının batısında yer alan Kanuni Sultan Süleyman Camisi'nin ise (Yeni Camii) (Şekil 8) 50 yıldır kayıp olan kitabesinde, yapının Kanuni tarafından yaptırıldığının yazdığı belirtilmektedir. En son 1996 yılında olmakla birlikte pek çok kez onarılmıştır. Ana aksın doğusunda yer alan saat kulesinin ise 1890-91 yıllarında ahşap olarak yapıldığı, 1902'de çıkan bir yangında tahrip olduktan sonra kâgır olarak yeniden inşa edildiği bilinmektedir (Babalı, 2007).

Şekil 7. Saat kulesinden Yıldırım Bayezid Camii.

Şekil 8. Kanuni Sultan Süleyman Camii.

3. MUDURNU TARİHİ KENT MERKEZİ VE ARASTA

Çalışma alanı kuzeyde Pazaryeri, güneyde Armutçular Konağı ile doğu ve batıda dik yamaçlar tarafından sınırlandırılan yaklaşık 110.000 m²'lik alanı kapsamaktadır. Geleneksel konut ve arasta dokusu ile Mudurnu'nun merkezini oluşturmakta ve geleneksel yerleşim karakterini yansıtmaktadır. Yerleşim dokusundaki somut ve somut olmayan miras öğeleri ile alan içinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan Mudurnu çayı ve alanın doğu ve batı bölgesinde bulunan dağlar Mudurnu tarihi merkezinin kültürel peyzajını oluşturmaktadır.

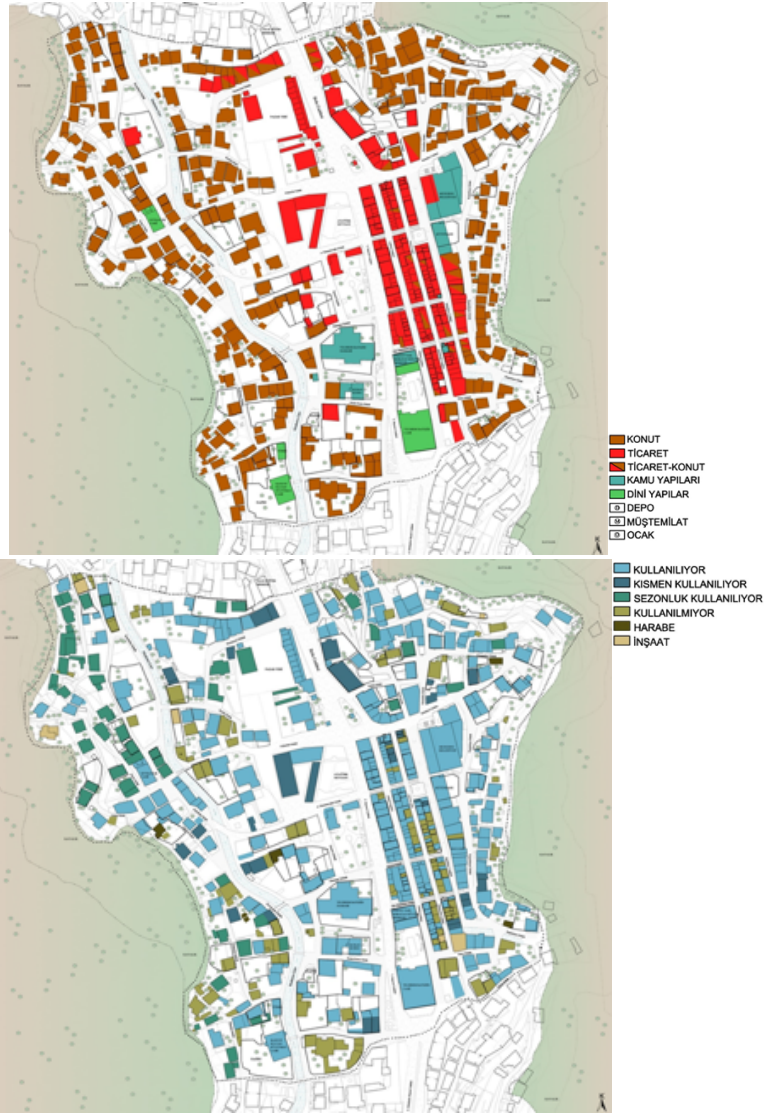
Çalışma alanında toplam 597 adet yapıda gözleme dayalı olarak fiziksel analizler yapılmıştır. Bunların 15'i ticaret 15'i konut olmak üzere toplam 30'unda mal sahipleri ya da kiracılar ile sosyal anket yapılmıştır. Konutların %99'u cephe, arastanın ise %60'ı hem cephe hem de plan özellikleri ile değerlendirilmiştir (Şekil 9). Elde edilen veriler doğrultusunda tescilli ve tescile önerilen yapıların korunmuşluk, strüktürel ve kullanım durumu ile tescilli ve tescile önerilen yapıların kullanım durumlarına göre korunmuşluk dereceleri sayısal veri olarak ortaya konulmuştur.

Çalışma alanındaki 597 adet yapının %46'sı konut, %46'sı ticaret, %5'i ticaret+konut ve %3'ü kamu+dini yapılar oluşturmaktadır (Şekil 10). Konut dokusu ev ve depo, ahır, ocak, müştemilat eklentileri ile Mudurnu çayı çevresinde bitişik, diğer bölgelerde ise ayrıık nizamlıdır. Ticaret yapıları ise ızgara planlı arastada bitişik nizamlı olarak sıralanmaktadır. Yapıların %37'si zemin kat, %40'ı zemin+1 kat ve %21'i zemin+2 katlıdır. Kat yükseklikleri ile geleneksel dokudan farklılaşan yapılar zemin+3 kat ve üzeri olmak üzere %3 oranındadır. Yapıların %60'ı sürekli, %10'u sezonluk ve %6'sı kısmen kullanılmaktadır (Şekil 11). Mudurnu'nun şehir merkezinden uzaklığı ile ekonomik ve sosyal-kültürel imkânlardaki yetersizlik yapıların terk edilmesine ya da sadece havanın sıcak olduğu zamanlarda kullanılmasına sebep olmuştur. Kullanılmayan, harabe ve inşaat halinde olan yapılar %24 oranındadır. Yapıların %45'i ahşap karkas, %19 kâgır ve %10'u kâgır+ahşap karkas olarak inşa edilmiştir. Bu durum bölgenin terk edilmesine bir diğer faktör olarak gösterilebilir. Çünkü geleneksel bir yapıya bakım yapmak yerine betonarme bir binada yaşamak tercih edilmektedir. İnsanların bir kısmı ilçe çeperinde yapılan toplu konutlara bir kısmı ise alan içinde inşa edilen yeni yapılara taşınmıştır. Betonarme yapılar %26 oranındadır. Yapıların strüktürel ve korunmuşluk durumları iyi, orta ve kötü olarak sınıflandırılmıştır. %63'ü iyi, %27'si orta ve %10'u kötü durumdadır. İyi ve orta, basit onarım yapılması ve strüktürel durumun takip edilmesi; kötü ise içinde yaşamının tehlikeli olduğu ve acil önlem alınması gereken yapıları ifade etmektedir. Çalışma alanında toplam 145 adet tescilli parsel bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar doğrultusunda mevcut tescilli yapılara ek olarak 199 adet parselin tescil edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Korunmuşluk durumu analizinde ise tescilli ve tescile önerilen yapıların plan ve cephe bazında sahip olduğu özgün niteliklerin ne ölçüde günümüze ulaşmış olduğu değerlendirilmiştir. %27'si iyi ve %63'ü orta derecede korunmuştur. Özgünlüğünü büyük ölçüde kaybedenlerin oranı ise %20'dir.

Şekil 9. Arasta Hamam Sokak kesiti ile dükkân planları ve görünüşleri.

Geleneksel dokuda, arastanın bazı fiziksel özellikleri ile farklılaştığı görülmüştür. Bu sebeple analizler hem çalışma alanının tamamı hem de sadece arastayı olmak üzere ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Arastada 195 adet dükkân bulunmaktadır. Bunların %90'ı ticaret, %8'i ticaret+konut ve yüzde 2'si Mudurnu Belediyesi mülkiyetinde olmak üzere kamusal amaç ile kullanılmaktadır. Esnaf, kesin olmamakla birlikte dükkân sayıları ve işlevleri ile çeşitli bilgiler vermiştir. Geçmişte arastada çok sayıda çırak ve kalfanın çalıştığı; bakkal, berber, bakırcı, çilingir, demirci, fırıncı, helvacı, nalbant, saraç, semerci, terzi, yemenici, kasap, manifaturacı ve tuhafiyeler gibi çok çeşitli dükkanların bulunduğunu belirtmiştir. Günümüzde ise ticaret işlevi devam etmekle birlikte geleneksel zanaatların büyük bir kısmı terk edildiği tespit edilmiştir. Alanda 9 adet demirci, 2 adet mesci, 1 adet terzi, 1 adet bakırcı ve 4 adet iğne oyacı kalmıştır (Şekil 12). Diğerleri market, kırtasiye, giyim, yeme-içme vb. amacı ile kullanılmaktadır. İşlev ihtiyacına paralel olarak yapıların kat yükseklikleri %19'u zemin kat, %73'ü zemin+1 kat ve %7'si zemin+2 kat olmak üzere değişmektedir. Yapıların %67'si sürekli ve %6'sı kısmen kullanılmakta iken %26'sı kullanılmamaktadır. Arastanın hem somut hem de somut olmayan miras öğelerinin korunmasında fiziksel özelliklerin korunuyor olmasının önemi düşünüldüğünde kullanılmayan yapı sayısının tehdit oluşturduğu düşünülmektedir. %1 oranında ise inşaat halinde yapı bulunmaktadır. Güncel duruma bakıldığında bu yapıların tamamlanmış olduğu ancak kullanılmadıkları görülmüştür. Dükkânların %25'i ahşap karkas, %51 kâgır, %7'si kâgır+ahşap karkas ve %17'si betonarme olarak inşa edilmiştir. Konutlardan farklı olarak arastada kâgır yapılar yoğunluktadır. Betonarme yapılardan 1 tanesi zemin+4 kat yüksekliğinde inşa edilmiştir. Ölçek olarak arasta dokusu ile tamamen uyumsuz niteliktedir. Arastada toplam 59 adet tescilli parsel bulunmaktadır. Mevcut dükkânların nitelikleri değerlendirildiğinde tescilli yapılara ek olarak 94 adet parselin tescil edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu yapıların %35'i iyi ve %55'i orta derecede korunmuştur. %10'u ise özgünlüğünü büyük ölçüde kaybetmiştir.

Şekil 10. Çalışma alanı işlev analizi.

Şekil 11. Çalışma alanı kullanım durumu analizi.

Şekil 12. Arasta geleneksel işlev analizi.

Analiz çalışmalarından elde edilen veriler doğrultusunda çalışma alanının tamamında tescilli ve tescile önerilen yapılarda kullanım, strüktürel durum ve korunmuşluk analizleri üzerinden çapraz sorgulama yapılmıştır. Buna göre, yapıların %70'inin iyi derecede korunduğu, %88'inin strüktürel olarak en fazla basit onarım ihtiyacı olduğu ve %54'ünün kullanıldığı tespit edilmiştir. Tescilli ve tescile önerilen yapılarda kullanılanların %69'u, kısmen

kullanılanların %81'i, sezonluk kullanılanların %61'i ve kullanılmayanların %85'i iyi derecede korunmuştur. Yapıların korunmuşluk ve yapısal durumunun büyük oranda iyi olduğu halde sadece yarısının kullanılıyor olması geleneksel dokunun varlığını tehdit etmektedir. Kullanılan ve sezonluk kullanılanların diğerlerine oranla iyi korunmadığı görülmüştür. Ev sakinlerinin ihtiyaca bağlı olarak yaşam alanlarında ya da cephelerde değişiklik yapması bu durumda etkili olmuştur. Neredeyse terk edilmiş halde olan yapılar ise az müdahaleye maruz kaldığı için daha iyi korunmuştur. Sonuç olarak Mudurnu tarihi merkezinde yapıların yaklaşık olarak yarısının kullanılmıyor olması geleneksel dokuyu olumsuz etkilemekte diğer taraftan özgünlüğün korunmasını sağlamaktadır. Somut ve somut olmayan mirasın sürekliliğinde koruma-kullanım dengesinin kurulması gerektiğinin bilincinde olarak özgünlüğün korunmasında yapıların kullanılmamasının geçici bir etken olduğu düşünülmektedir.

4. SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS: ARASTA VE AHİLİK GELENEĞİ

Ahilik, 13. yüzyılda Anadolu'da Ahi Evran tarafından Hacı Bektaşî Veli'nin önerisi ile kurulmuş bir esnaf teşkilatıdır. "Ahi" kelimesinin sözlük anlamı "eli açık, kardeş, yiğit, delikanlı" gibi anlamlara gelmektedir (URL 3). Günümüzde ise yüzyıllarca devam etmiş esnaf birliğini tanımlamaktadır. Yerleşik hayata geçilmesi ile birlikte güçlü bir medeniyet kurma, esnafın ticari hayatını düzenleme ve esnaflar arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirme amacıyla ortaya çıkan Ahilik Teşkilatı; her alanda etkileri günümüze kadar devam eden bir teşkilattır (Durak ve Yücel, 2010).

Ahi olmak ve Şed kuşanmak için yamaklıktan kalfalığa ve ustalığa kadar kendi yetenek ve ilgi alanlarına uygun, bilgi beceri ve iş ahlakını geliştirmeye yönelik eğitimlerden geçmektedirler. Bu eğitimlerden başarıyla geçmek için hem mesleki bilgi hem de iyi ve ahlaklı bir insan olma özellikleri değerlendirilmektedir. Bu aşamaların sonunda usta adayları Şed kuşanma töreniyle usta olurlar ve kendi işyerlerini açmaya hak kazanırlardı. Yeni ustaya dükkân açabilmesi için esnaf arasında kurulan "orta sandığı"ndan yardım yapıldı (Durak ve Yücel, 2010). Günümüzde bu Ahilik ritüelleri ve Şed kuşanma törenleri Ahilik haftasında sembolik canlandırmalarla sürdürülmekte olup yalnızca Mudurnu'da halen geleneklerden bazıları devam ettirilmektedir (Büyükgüllü, 2021, URL 4).

Mudurnu'da Ahilik teşkilatını oluşturan esnaf ve sanatkârlar birliği dericilik, saraçlık, demircilik, bakırcılık, iğne, iğne oyası yapımı ve diğer mesleklerden⁶ oluşturmaktadır. Ahilik kültürünün önemli bir bileşeni olan ve arastada satılan ürünlerin hammaddesinin geleneksel yöntemlerle üretildiği tabakhanelerin, son debbağların da emekli olmasıyla atıl duruma düşmesi ile dericilik ve saraçlık günümüze ulaşamamıştır. Dericiliğin önemi, Debbağlar Birliği liderinin aynı zamanda Ahibaba olması ve birliğin özellikle cumhuriyetin ilk yıllarındaki törenlerde esnaflar arasında ayrıca temsil edilmesi ile anlaşılmaktadır. Emekli bir debbağdan, Mudurnu'da üretilen ürünlerin Karagöz oyunlarında kullanılmak üzere İstanbul'a gönderildiği bilgisi ile üretimin yalnızca bölge için önemli olmadığı, bugün Türkiye'nin Uluslararası Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer alan geleneksel gösteri sanatları ile de yakından ilişkili olduğu görülmektedir (Salman ve Yaltır, 2018).

Mudurnu arastada 700 yıldır devam eden "Esnaf Duası" bir Ahilik geleneğidir (Şekil 13). Esnaf ile birlikte ilçe sakinleri, mevsim şartlarına bakılmaksızın aksatılmadan her cuma, cuma salâsından hemen önce Tarihi Arasta Orta Çarşı (Ankara Caddesi) ve Demirciler Çarşısında toplanmaya başlamakta ve cuma salâsı ile ezan arasında dua edilmektedir (Veren, 2015). Orta Çarşı'nın tuhafiyeci, manifaturacı, ayakkabıcı, terzi esnafı hafta boyunca oturarak çalıştıkları için duaya ayakta katılırken, Demirciler Çarşısındaki esnaf ise hafta boyu ayakta demir döverek çalıştıklarından duaya oturdukları yerden katılmaktadır. Bu düzen birbirlerine karşı duydukları saygıyı sembolize etmektedir. Esnaf duası sonrası ise esnaf veya ilçe halkı ölmüşleri için dua almak adına hayır adı altında ekmek, pilav, helva gibi yiyecekler dağıtarak dua alırlar. Aynı zamanda yeni bir işyeri açmak isteyen kişi, açılışını mutlaka esnaf duasından sonra yapar ve yeni açılacak işinin bereketli olması için dua edilir. Mudurnu'da Ahiliğin önemli temsilcilerinden, Ahi babası Demirci Mehmet Şenkaya ve Demirci Emin İnce'nin dükkânları Ahiler

⁶ Detaylı bilgi 3. *Mudurnu Tarihi Kent Merkezi ve Arasta* başlığında verilmiştir.

Müzesine dönüştürülmüştür (Şekil 14). Atölyeler ziyarete açılarak Mudurnu'nun değerli ustalarının anıları yaşatılmaktadır.

Şekil 13. Esnaf Duası.

Şekil 14. Ahiler Müzesi.

5. KORUMA SORUNLARI

Mudurnu ilçesi hem sivil mimarlık örnekleri, tabakhane bölgesi, hem de arastası ve Ahilik kültürü açısından korunmaya ve yaşatılmaya değerdir. Bu öğelerin korunmasına dönük sorunlar çok çeşitlidir. Bu koruma sorunlarının bir kısmı mevcut olmakla beraber, gelecek senaryosu düşünüldüğünde riskler olarak da ortaya konulabilir.

Yapı ölçeğinde ele alındığında dahi ortaya konulabilecek koruma sorun ve risklerinin önemli bir ayağını ilçenin sosyal ve ekonomik yapısındaki dönüşüm oluşturmaktadır. İlçedeki üretim odaklı ekonomik aygıtların zarar görmesi ve sürekliliğinin kırılması sebebiyle nüfusta ve sosyal hayattaki olumsuz değişim, ilçenin korunması gerekli sivil mimarlık öğelerinin ve somut olmayan kültürel miras olarak ele alınabilecek Ahilik kültürünün varlığını sürdürmesine dair risk yaratmaktadır.

5.1. Sosyo-Ekonomik Sorunlar

5.1.1. Göç ve Nüfus

Mudurnu'nun nüfus verilerinden 1965-2020 aralığındaki değişim görülebilmektedir. Arastada yaptığımız sosyal anket verilerine göre, ankete katılan geleneksel zanaatla uğraşanların %90'ı gerek genç nüfusun kentte kalmayışı ve mesleği gelecek kuşaklara aktaramamaları, gerekse de geleneksel zanaata dönük azalan talep nedeniyle mesleklerinin geleceğini görememektedirler. Nüfus hareketindeki kırılmaları incelediğimizde 1965 yılında toplam nüfus 25.813 iken, 1980 yılında 27.460 olduğunu, 1990 yılına kadar 27 binlerde sürerken 2000 yılında bir kırılma ile 25.148'e düştüğünü ve 2007 yılındaki nüfus kayıtlarında 21.450'ye gerilediğini görmekteyiz. Bu tarihten sonra da yıllar içerisinde az miktarda ancak sürekli düşüş görülmektedir. 2020 yılındaki Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verisine göre de toplam nüfus 18.690'dır (URL 5).

Nüfus verilerinden öne çıkan bir diğer konu da kır nüfusunun 1985'ten sonra sürekli düşüşü ve kent nüfusunun toplam nüfus azalsa bile artışıdır. Azalan toplam nüfusun kırdan göç mü yoksa kırdan kente göç ve kentten başka kentlere göç mü olduğu anlaşılamamaktadır.

Özellikle genç nüfusun ilçede kalmıyor oluşu ile oluşan boşluk Mudurnu kentinin ekonomisinde, sosyal ve kültürel hayatında canlılığın yitirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durumun zincirleme etkisi ile yaşlı ve az nüfus ile ticari ortam durağan olurken, az olan iş olanakları da genç nüfusun kent dışına göç etmesine neden olmaktadır.

Kentteki tarihi konutlarda yaşayan halkın yeni etaplarla gittikçe büyüyen TOKİ konutlarına rağbet göstermesi de yine tarihi konutların boş, bakımsız ve sahihsiz kalması anlamına gelmekte ve yok olma tehlikesi yaratmaktadır. Ayrıca termal devre mülklerin (Burj Al Babas) Mudurnu'ya yeni ekleyeceği dışarıdan nüfus etkisi kentin sosyal ve kültürel hayatında bir risk olarak görülmektedir.

5.1.2. Ekonomi

Mudurnu tarihte İpek Yolu üzerinde olan, zanaata dayalı ticareti hareketli kentlerden birisidir. Günümüzde ise ülke ölçeğinde ekonomik bir katkı sağlayamayan, üretim ve istihdam anlamında ilçe ölçeğinde ekonomi yaratan bir kettir. Mudurnu, korunmaz ve teşvik edilmezse yaşamak için gerekli imkânları bulamayacak ve kaybedilecek geleneksel zanaatları hala barındırmaktadır. Diğer taraftan Mudurnu'nun kültürel peyzajının etkileyiciliği, dokunulmamış olmasından da ileri gelmekle birlikte, bu durumun bakımsızlık ve sonunda kültürel varlığın kaybı noktasına gelmemesi için ekonomik bir modele ihtiyaç duyulmaktadır.

Mudurnu kent sınırları içinde ayrıca tabakhane bölgesi bulunmaktadır. 18.yy'da Osmanlı devletine ve yurtdışına kadar deri ihracatı yaptığı salnamelerde yazılı olan Mudurnu'daki deri faaliyetleri 2000'li yılların başlarında mevcut yapılarıdaki son debbağların da emekli olmasıyla birlikte bitmiştir (Yaltır, 2019).

Mudurnu'nun ekonomisini etkileyen pek çok kırılma noktası olmakla birlikte bunların yakın geçmişteki en önemlileri, E80 karayolu olan İstanbul-Ankara yolunun 1990'larda açılması ile birlikte Mudurnu'nun ana güzergâhta olma imkânını kaybetmesi ve çok boyutlu bir ekonomik kırılma olan Mudurnu Tavukçuluk'un 2008'de kapatılmasıdır. Bu iki durum kentin ekonomik anlamda gerilemesi ve buna bağlı olarak kent yaşamındaki ekonomik, sosyal ve kültürel canlılığın yitirilmesi, dışa göçün özellikle gençler arasında artması sonucunu yaratmıştır.

5.1.3. Turizm sektörü ve komşu ilçeler

Mudurnu'nun kültürel peyzajının çekiciliği, cittaslow oluşu, doğal güzelliklerinin ve termal turizmin varlığı, kentte arındırıcı bir doğal ve kültürel rotaların keşfine imkân tanımakla birlikte, ana ulaşım yolları üzerine olmama ve benzer dokudaki komşu ilçelerin gezi güzergâhında olmaması nedeniyle değerlendirilememektedir.

Diğer taraftan tüketime dayalı bir ekonomi olan turizmin, komşu ilçelerin özgünlük karakterine büyük zarar vermiş olması dikkat çekilmesi gereken bir husustur. Mudurnu için de turizmin tüketiciliğinin yıpratıcı etkisi, kentin yapısal çevresinde, sosyal ve kültürel hayatında bir risk olarak ele alınmalıdır.

5.2. Yapısal sorunlar

5.2.1. İlçe genelindeki mimari mirasın koruma sorunları

Mudurnu ilçe ölçeğinde koruma sorunları değerlendirildiğinde Mudurnu'nun ana ulaşım yollarının dışında kalması kente erişimi zorlaştıran bir etken olmanın yanı sıra, bu durumun ziyaretçi ve ticaret yollarının dışında kalması anlamına gelmektedir. Mudurnu'nun ticaret belleğini de oluşturan İpek Yolu'nun bir parçası olma hali ile zenginleşen sosyal ve ekonomik yaşamın günümüz ulaşım koşullarında yaşatılması mümkün olmamaktadır.

Kentte üretim odaklı bir ekonomik gelişim, ülkenin yaşadığı krizlerin de etkisi ile kırılma yaşamıştır. Bu durum kent nüfusuna ve sosyal yaşama da olumsuz yönde etki etmektedir.

Kullanım ve korunmuşluk durumu analizlerinin sentezinde ortaya çıkan, korunmuşluk durumu iyi olan yapıların yarısının kullanılıyor olması yapıların sürekli bakımı ve gelecekleri açısından risk olarak görünmektedir. Diğer taraftan, kullanılan ve sezonluk kullanılan yapıların boş olanlara korunmuşluk düzeyi anlamında daha iyi durumda olmaması, yapı sakinlerinin günümüz konfor tercihleri nedeniyle yapıların özgünlüğüne müdahalelerde bulunması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Kullanım durumu analizine göre boş olan yapıların korunmuşluk düzeyi yüksek olmasına rağmen yakın bir gelecekte bakımsızlık nedeniyle yapıların kaybolması tehlikesi mevcuttur.

Kentin kültürel peyzaj öğeleri ve cittaslow olmasının imkânları değerlendirilememekte ve tüketim odaklı bir turizm altyapısını kurgulayan Burj Al Babas ve termal devremülk turizmi ilçenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını tehdit eden unsurlar olarak görülmektedir. Buna bağlı olarak yapıların mevcut işlevlerinin ve sakinlerinin dönüşümü bir risktir.

5.2.2. Arasta ölçeğinde koruma sorunları

Arastada bulunan yapılar terk edilme, bakımsızlık, işlev değişikliği nedenleriyle bozulma ile karşı karşıya kalmaktadır. Geleneksel zanaatların geleceğe aktarılmasında yaşanan zorluk arastanın özgün işlevlerinde azalmaya yol açmıştır. Dükkânlarda ya işlev değişikliği yaşanmış ya da işlevsizleşmeyle boş kalmışlardır. Temmuz 2021 tarihi itibarıyla arastada, toplam 195 dükkândan 44 adet dükkânın boş ya da depo olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu duruma rağmen arasta özgün kimliğini büyük oranda korumaktadır. Kullanım durumu, strüktürel durum ve korunmuşluk analizi sentezinde boş olan dükkânların korunmuşluk durumlarının genel değerlendirme ile iyi olmasına rağmen strüktürel durum analizlerinin daha çok orta ve kötü olması, bakımsızlığın bir koruma sorunu olarak ortaya çıkacağını göstermektedir.

Korunmuşluk durumu ve tescil durum analizlerinin sentezinde görülen bir başka sorun da arastanın genelindeki yapıların korunmuşluk durumlarının iyi ve orta olmasına rağmen tescilli yapı sayısının bu orana göre az olmasıdır. Tescil ile bir koruma şemsiyesine alınmayan yapılarda kullanıcıların müdahaleleri yapıların korunmuşluğuna zarar verir niteliktedir.

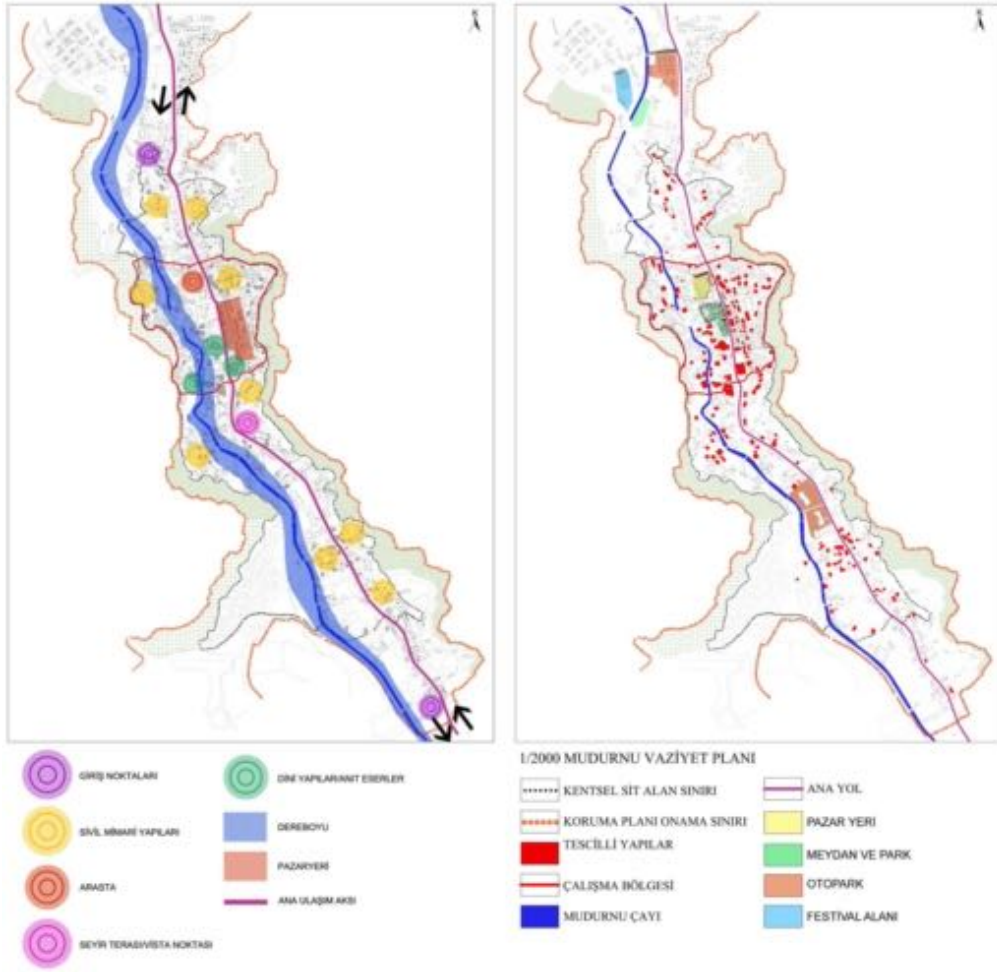
Arastadaki ana koruma sorunlarından birisi özgün işlevin korunamamasıdır. Mudurnulu Haydar Pekel'in tuttuğu notlara göre 1940'lı yıllarda arastada demirci, bakırcı, nalbant, saraç, terzi, semerci, yemenici, yağhane, helvacı, fırın, berber, kahvehane, kasap, lokanta, çilingir, bakkal, tuhafiyeciler, manifatura dükkânı bulunmaktaydı (Mudurnu Arastası Gezi Rehberi). Günümüzde bu geleneksel zanaatların pek çoğunun artık yok olmakta ya da yok olmuş olması, arastanın özgün işlevli dükkânlarında da işlev değişikliğine neden olmuştur. Yemenici, yağhane, nalbant gibi zanaatçıların dükkânları yerlerini market, kırtasiye, hediyelik eşyacı, büro gibi kullanımlara bırakmışlardır. Bu yeni kullanımlar da kendi mekânsal ihtiyaçları ile gelmekte, yapıların cephe karakterini değiştirmese bile iç mekânların özgün planlamasını dönüştürmekte ve sabit el aletlerini kaldırmaktadırlar.

6.KORUMA ÖNERİLERİ

Mudurnu sahip olduğu somut ve somut olmayan kültürel miras gereği tarihi dokunun beraberinde yerel halkın, "insan"ın korunması gerekmektedir. Ayrıca İpek Yolu rotası üzerinde bulunan Mudurnu'ya komşu "turistik" hale gelmiş yerleşimlerin deneyimleri, turizmin tüketici ve talep eden yapısıyla birlikte, özgün ve yaşayan dokunun yitirilmesi sonuçlarını göstermektedir. Koruma önerileri oluşturulurken bu iki ögenin "yapılı çevre ve yerel halkın" birbirinin korunmasına katkı vermesi planlanmış ve bu amaçla yerel halkın bölgeyi terk etmesindeki temel nedenlerin ortadan kaldırılmasını sağlayacak üretim merkezli yaklaşımlar öncelikli hale getirilmiş, tüketen değil; ekonomik, sosyal, kültürel anlamda üreten bir Mudurnu modeli, kentsel koruma önerilerinin temel amacını oluşturmaktadır. Somut ve somut olmayan kültürel değerlerin korunmasına yönelik yapılan öneriler; kent ve yapı ölçeğinde olduğu gibi kentin nüfus yapısına dönük projeksiyonlar ve ekonomik model ile birlikte oluşturulmuştur.

Kent ölçeğinde hazırlanan koruma önerilerinde yerel halkın üretime katılımı ile somut olmayan kültürel mirasın devamlılığı, yapı ölçeğindeki fiziki müdahale kararları ile mimari mirasın sürdürülebilirliği amaçlanmıştır.

Mudurnu sadece kendi potansiyelleri içinde değil çevresinde var olan potansiyeller ile birlikte düşünülmelidir. İlçeye gelen ziyaretçilerin ICOMOS Kültürel Turizm Tüzüğü'nde belirtildiği gibi ziyaretçi açısından tatmin edici olmaları gerekmektedir (ICOMOS, 1999, URL 7). Bu durum aynı zamanda gelen kişinin üzerinde olumlu etki bırakarak, kişinin aynı alana bir daha gelmesini sağlamaktadır. Mudurnu ve yakın çevresini içine alan, bünyesinde taşıdığı değerleri içeren uzun ve kısa süreli doğa, sağlık ve kültür rotaları, kamp alanları bu kapsamda düzenlenebilecek etkinliklerdendir. Bu hem kentin ekonomisinin iyileşmesinde hem de var olan kültürel ve doğal değerlerin farkına varılmasında etkili olacaktır. Mudurnu çevresinde bulunan Sülüklü Göl, Karamurat ve Abant gölleri ile Sarot Kaplıcaları gibi doğal varlıkların arasında uzun süreli doğa ve sağlık rotaları, Samsa Çavuş Türbesi, Yeniceşihlar Köyü, Mudurnu ve Babas Kaplıcaları arasında kısa süreli doğa, sağlık ve kültür rotaları düzenlenmiştir. Mudurnu ölçeğinde dere boyu ve ana ulaşım aksı dikkate alınarak, arasta, sivil mimarlık örneği yapılar, seyir terası, bakı noktaları, dini yapılar ve anıt eserler arasında rotalar önerilmiştir (Şekil 15).

Şekil 15. Kent Ölçeğinde Koruma Önerileri.

1/2000 ölçeğinde Mudurnu'nun koruma sorunlarına cevap vereceği düşünülen ulaşım ve kamusal alan düzenlemeleri önerilmiştir. Ana aksın (Yıldırım Bayezid Caddesi) kuzey ve güney yönlerindeki kent çıkışlarında ve çok amaçlı, geçici park ihtiyaçlarına cevap verebilecek, otoparklar çözümlenmiştir. Kentin kuzeyinde ve ana aksın hemen yakınında bir otopark, okulların tatil olduğu dönemlerde okul bahçelerinin otopark olarak kullanılması ve ara sokaklarda daha küçük ceplerle kentteki duraklama sorununa çözüm getirilmeye çalışılmıştır. Mudurnu merkezi otoparklar ile devamlı işleyen bir servisle bağlanmıştır. Turizmin yıpratıcı etkisini azaltmak amacıyla bazı kısıtlamalar önerilmiştir. Örneğin pazar kurulan ve yerel halkın kenti yoğun kullandığı cumartesi günleri, ziyaretçi sayısı sınırlandırılmalıdır (Şekil 15).

Mudurnu İğne Oyası Evininin daha büyük ve arastanın içinde farklı bir dükkâna taşınması önerilmiştir. Bu alanda yol genişletilerek, duraklama cepleri eklenmiştir. Atatürk Meydanı eski Hükümet Konağı'nın bulunduğu park ile birleştirilerek eğimden yararlanarak teraslandırılması ve genişletilmesi, bölgede bulunan dokuya uyumsuz ve ekonomik ömrünü tamamlayan yapılar yıkılarak, bu alanların yeşillendirilmesi önerilmiştir. Yıldırım Bayezid caddesine paralel giden park yolu Yıldırım Bayezid Hamam kapısına kadar uzanarak Mudurnu çayı kenarında son bulmaktadır. Yeni meydan düzenlenmesi burada "yaşayan" bir meydan olma ve insanların tören ve gündelik hayatlarında kullanıma açık olma kaygısıyla tasarlandı. Pazar yeri ise cadde tarafında mevcut yapı kütlesi ortadan kaldırılmış ve ortaya çıkan yapı stoğu ihtiyacı hem yeni eğime oturan işyeri yapısına hem arastanın içinde kullanıcısı olmayan mekânlara, "kullanılarak korunması" üzere, işletmeye verilmesi önerilmiştir. Pazar yeri alt kotta kalarak, üst kotta olan Yıldırım Bayezid caddesindeki terastan tümüne hâkim olacak şekilde planlanmıştır. Yaz aylarında kullanılmak üzere Mudurnu için bir festival alanı seçilmiştir. Festival için zemin yapısı ve kuzey otoparka yakınlığı ile Mudurnu çayı göz önünde bulundurulmuştur (Şekil 15).

Mudurnu'nun somut ve somut olamayan kültürel mirasını korumaya yönelik, bu çalışmada hedeflenen üreten Mudurnu oluşturmaya yönelik özel projeler hazırlanmıştır. Bu projeler için gereken ilk yatırım maliyetinin devlet tarafından sağlanacak bütçeden faydalanılması, yatırım gerçekleştirildikten sonra Mudurnu arastası ile beraber bu projeler kendini idame ettirmesi üreten Mudurnu için planlanmalıdır. Önerilen bu projelerle ekonomik gelişim sayesinde Mudurnu'dan ayrılan Mudurnuluların geri dönmesi, üretime katılmaları istenmektedir.

Arastanın sahip olduğu özgün yapı stoğunun koruma-kullanım dengesi sağlanarak, el zanaatları üretim atölyelerine olanak sağlaması, kentlinin ve bu atölyeleri düzenlenen çeşitli etkinliklerle deneyimleme fırsatı bulacak ziyaretçilere mekân sağlaması önerilmektedir. Bu ziyaretçilerin böylece dükkânların özgün işlevine uygun olarak üretim odaklı yeniden işlevlendirilmeleri sağlanacaktır. Bu ziyaretçilerin konaklamaları için sivil mimarlık örneği konutların koruma çalışmaları yapılarak bu programa dâhil edilmelidir.

Dere boyu etkileyici bir gezi güzergâhı oluşturmaktadır. Derenin iki yakasına da aradaki köprüler vasıtasıyla geçilen, oldukça sakın bir gezi imkânı sağlamaktadır. Gözlemler ve alanda konut bölgesinde yapılan anket sonuçlarında da dere boyunda bireysel uğraşlarla yapılan çiçeklendirmenin hem kent sakinleri hem de ziyaretçiler tarafından ilgi ile karşılandığı idi. Buradan hareketle; ilkbaharda kent sakinleri ile dere boyunda bir çiçek ekim şenliği yapılması önerilmiştir. Bu öneri ile dere boyundaki rotanın ilgi çekmesi ve derenin iki tarafında yaşayanlar için de keyifli bir yaşam alanı sağlanması amaçlanmıştır.

Ahilik geleneğinin halen devam ettiği Mudurnu arastası demircilik, bakırcılık, mescilik, terzilik, iğne oyası, semercilik, nalbant, saatçi, berber gibi birçok geleneksel zanaata ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde bu zanaatlardan nalbant, demirci, bakırcı, saatçi, berber, terzi, mesci, iğne oyası gibi zanaatlar az da olsa mevcuttur. Bu değerlerin yaşatılması için kooperatif aracılığıyla yapılan üretilere pazar bulunması ve bu pazarlara satış yapılması amaçlanmıştır. Örneğin, dericilik / nalbantlık /saraçlık meslekleri hayvancılığın azalması ile ihtiyaç duyulmadığı için kaybolmaya yüz tutmuş zanaatlardır. At çiftlikleri ile bağlantı kurularak üretimini yeniden canlandırma yoluna gidilmesi, bu noktada tanıtım ve satışın yapılması için bir kooperatifin devreye girmesi önerilmiştir. Ayrıca kent için satışta bulunan hediyelik eşyaların dışarıdan satın alınması yerine Mudurnu kooperatifinin üretimi ile Mudurnu'ya özel üretimler yapılması tasarlanmıştır. Bu ürünlerin internet üzerinden tanıtım ve satışının sağlanmalıdır.

Mudurnu kent belleğinde yer alan bir başka zanaat ise iğne oyasıdır. Bu zanaat günümüzde yerini hazır alım satıma bırakmış durumdadır. Bu geleneğin devam etmesi için kurslar ve atölyeler düzenlenerek, bu üretimin sonucunda oluşan ürünlerin yerel halk ve kooperatif ile sergi ve satışlarının yapılmasını önerilmiştir. Kadınlarında ekonomiye katkılarını sağlayan bir model olarak gelişime açık bir yöndedir.

Mudurnu, tavukçuluk sektörü ile bilinen bir ilçedir. Ancak yaşanan ekonomik krizler nedeniyle bu sektörün devamlılığı sağlanamamıştır. Bu durum da var olan kimliğin kaybedilmemesi ve yaşanan ekonomik boşluğun doldurulması yönünde adım atılması için üniversite ile iş birliği yapılarak, hobi kümeslerinin oluşturulması önerilmiştir. Yerel halk ve ziyaretçiler için kullanılabilir olan bu kümeslerde, organik tavuk ve yumurta üretiminin yapıp, bu ürünlerin kooperatif çatısı altında yerel pazarda ve internet üzerinden satışlarının yapılabileceği bir senaryo tasarlanmıştır. Hobi kümesçiliği ile yerel halk için bir istihdam oluşturularak, üreten Mudurnu amacı pekiştirilmiştir.

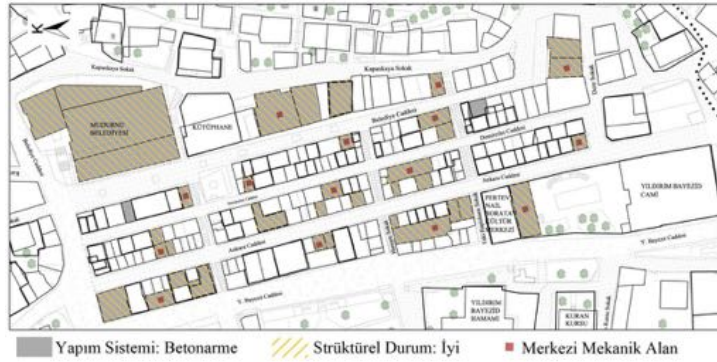
Üreten Mudurnu hedefini gerçekleştirmek üzere hobi kümesçiliği, iğne oyası, Mudurnu geleneksel zanaat ürünlerinin üretim ve satışı için kooperatif oluşturulmasını önerilmiştir. Bu sistemde kooperatif çatısı altında atölyeler ve eğitimler düzenlenerek elde edilen ürünlerin gerek yerel gerekse internet üzerinden tek bir elden tanıtım ve satışının yapılması planlanmıştır.

Özgün işlevi konut olan Dokuz Eşekler Yapı Grubu'nun yakın tarihe kadar bütünlüğünü koruduğu bilinmektedir. Zaman içinde bu yapılardan biri kaybedilmiştir. Günümüze kalan yapılarında ahşap karkas ve ahşap dizeme yapım tekniği ve malzemeleri izlenebilmektedir. Bu yapı grubu tören alanını sınırlamasıyla özel bir konuma sahiptir. Henüz yapı bütünlüğü korunurken çizilen rölöve İTÜ Restorasyon Kürsü Arşivi'nde bulunmaktadır. Günümüze kalan yapıların yapım sistemi müzesi olarak projelendirilmesi, yıkılan yapının denetimli kazı yapılarak temel

kalıntılarına ulaşarak, rölöve çizimleri ile birlikte sergilenmesine, diğer yapıların bozulmaları durdurularak koruma çalışmalarının yapılması ve sergileme senaryosu oluşturulması önerilmiştir.

Arastanın merkezinde bulunan ve genel mimari dokunun içerisinde sınırlanmış Macar Binası'nın şimdiki kullanıcısı bir markettir. Zemin kat market, birinci kat depo olarak kullanılmaktadır. Mevcut kullanımda yapının özgünlüğü okunamamakta ve birinci kat kullanımı kısıtlı (depo olarak) sağlanmaktadır. Oysa arastaya hâkim balkon, kuleleri ve hem Ankara hem de Demirciler Caddesi'ne cepheli bu yapı bir kültür işlevi üstlenebilir. Proje kapsamında binanın Mudurnu'nun belleği açısından özel ve önemli bir yere sahip olan Ahmet İzzet Bengüboz'un 1920'li ve 1930'lu yıllarda Mudurnu'da çektiği ve gezici olarak sergilenen fotoğraf sergisinin kalıcı mekânı olması önerilmiştir.

Arasta kullanıcıları için karasal iklim bölgesinde yer alan Mudurnu'da iklimlendirme büyük güçlüklerle neden olmaktadır. Arastada dükkân sahiplerinin büyük çoğunluğu ısıtma ve soğutma amaçlı klimalar tercih etmektedir. Bu da klima dış üniteleri sebebiyle sokak silüetlerinde kirliliğine neden olmaktadır. Cephelerin bütün olarak algılanmasına engel olan bir diğer neden ise uydu antenleridir. Merkezi Mekanik Sistem önerisi, bu gibi mekanik donatı sorunlarının çözümü için kullanıcılara kolaylık sağlamak için tasarlanmıştır. Strüktürel durumu iyi ve betonarme yapılar incelenmiş, bu sistem arastada her yapı adası için en az bir strüktürel durumu iyi olan betonarme yapının çatısının, yapı adasındaki diğer dükkânlar ile ortak kullanımlı bir şaft önerilmiş, planda bu merkezi mekanik alan önerileri görülmektedir (Şekil 16).

Şekil 16. Merkezi Mekanik Sistem Önerisi.

Üreten Mudurnu hedefiyle hazırlanan özel projelerin yanında mimari mirasın fiziki korunmasına yönelik öneriler de hazırlanmıştır. Çalışma alanındaki 597 yapının envanter fişleri çıkarılarak güncel durum hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Bunun ışığında yapılan analizlerle birlikte müdahale kararlarını özellikle korunmuşluk, strüktürel, kullanım ve tescil durumları belirlemiştir. Arasta ve dereyi kesen kesit ve silüet çalışmaları yapılmış, bu çizimler üzerinden müdahale kararları belirlenmiştir. Tescil durum analizi, müdahale yöntemlerinin belirlenmesinde ve ilk kategorizasyonunda belirleyici olmuştur. Bu analiz çalışması ile tescilli, tescile önerilen, dokuya uyumlu ve dokuya uyumsuz yapılar belirlenmiştir. Bu kategorizasyon; hangi grup yapıya hangi yöntemlerle müdahale edileceğini belirlemek amacıyla kolaylaştırıcı bir tabloya dönüşmüştür. Tescilli ve tescile önerilen yapılar için bakım, basit onarım, esaslı onarım ve izleme yöntemleri; dokuya uyumlu ve uyumsuz yapılar için tadilat, yıkım ve yeni yapı yapma yöntemleri önerilmiştir.

7. DEĞERLENDİRME

Mudurnu yüzyıllar boyunca ticaret kenti olarak varlığını devam ettirmiş, endüstrileşmenin getirdiği yıkıma karşı durarak kendi ölçeğindeki arastaya, ahilik geleneğine ve sivil mimarlık örneği konutlarına sahip çıkmıştır. Bu makalenin oluşmasını sağlayan özgün alan çalışmayla sahip olduğu somut ve somut olmayan kültürel mirasın belgelenmesi, koruma sorunlarının tespit edilmesi ve korunması için kentin özgün ticaret değerleri doğrultusunda koruma önerileri oluşturulmuştur.

2016 yılında yazarlar tarafından gerçekleştirilen alan çalışması sırasında Mudurnu'yu ve sakinlerini daha iyi tanımak amacıyla sosyal anketler yapılmıştır. Ankete katılan kişilerin %93'ü Mudurnu'nun yerel halkı olarak

belirlendi. Zanaat sahiplerinin %80'i mesleği ile ilgili eğitim vermek isterken, katılımcıların %90'ı gerek genç nüfusun olmayışı gerekse de sanayileşme ile zanaata ilginin azalması nedeniyle mesleklerinin geleceğini göremediklerini belirtti. Ankete katılan arasta çalışanlarının tümünün arastada bulunmaktan ve çalışmaktan çok memnun oldukları ortaya çıktı. Katılımcıların %40'ı arastanın fiziksel koşullarının yetersiz olduğunu düşünürken, %50'si bu koşulları iyileştirmek adına bütçe ayırabileceklerini ifade etti. Arastada %66 oranında çoğunluk ise kaybolan mesleklerin tekrar canlandırmanın zor olacağını düşünüyorlar. Arastada bulunanların %60'ı Mudurnu'nun dünya miras listesine girmesini destekliyorlar. Bu anket sonuçları da gösteriyor ki; Arasta esnafının büyük çoğunluğu Ahilik geleneğini korumak ve gelecek nesillere aktarmak istemektedir. Bunu sağlamak amacıyla ekonomik ve fiziksel şartların iyileştirilmesi için koruma çalışması yapılması durumunda katkı verecekleri anlaşılmaktadır.

2021 yılında yapılan alan ziyaretinde Mudurnu'da geçen beş yıllık zaman dilimine rağmen büyük değişikliklerin olmadığı görülmüş ve arasta esnafı ile yapılan görüşmelerle de bu durum teyit edilmiştir. Beş yıl boyunca değişiklik olmaması Mudurnu'nun sahip olduğu somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunmasını günümüz için sağlarken, ahilik geleneğinin giderek azalmasına neden olmakta ve ekonomik durgunlukla birlikte kültürel mirasın geleceğini tehdit etmektedir. Benzer geçmişlere sahip olan Taraklı, Göynük gibi çevre yerleşimlerde olduğu gibi uygun olmayan ve tektipleştirici restorasyon uygulamalarının olmayışı ile özgün doku hala korunabilmiştir; fakat doğru adımlar atılarak atıl durumdaki yapılara kullanıcı kazandırılmadığı, sadece turizm odağı haline getirilerek değil, kendi dinamikleri ile sürdürülebilirliği sağlanmadığı sürece sahip olduğu bu zenginlik kaybolma riski ile karşı karşıyadır. Mudurnu hala sürdürdüğü ahilik geleneği ile de diğer yerleşim yerlerinden ayrılmaktadır. Bu geleneğin devam edebilmesi için zanaatların tekrar canlandırılması, genç nesillere aktarılması ve bu makalenin kurgusunu oluşturan "üreten Mudurnu temasının" benimsenmesi gerekmektedir. Endüstrileşme ile beraber zanaatların yerini fabrikasyona bırakmasıyla Mudurnu dâhil Türkiye'nin her bir yanında zar zor devam etmeye çalışan zanaatkarlar yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Geleneksel zanaatımızı korumak ve yaşatmak, yalnızca zanaatkarların sorumluluğuna bırakılmamalı, ortak kültürel mirasımız olan bu değerlerin yaşatılması için zanaatkarların ekonomik anlamda yaşamaları ve zanaat bilgilerini aktarmaları sağlanmalıdır.

TEŞEKKÜR

Makalenin özgün değerini sağlayan alan araştırmasının gerçekleştirilmesine katkıda bulunan Sayın Mudurnu Alan Başkanı Dr. Ayşe Ege Yıldırım, Mudurnu Belediyesi çalışanları ve Mudurnu halkına teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

- Babalı, M. (2007), *Mudurnu'nun fiziksel ve tarihsel dokusu, sivil ve anıtsal mimarlık örnekleri, çevresel analiz ve koruma önerileri*, Y.T.Ü. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Durak, İ. ve Yücel., A (2010), *Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 151-1168.
- Koçan, N. (2012), *Tarihi Kent Koruma ve Mudurnu (Bolu) Örneği*, Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 2(2), 93-102.
- Özçimen, İ. (2011), *Ayaş-Sapanca İpekyolu Turizm Koridorunda "Yeni Fikirler-Yeni Fırsatlar" Çalıştay Raporu*, s. 25, Ankara Ajansı ve Doğu Kalkınma Ajansı, 8-9 Aralık 2021, Bolu.
- Öztürk E., Karatay H., Gürel Z., Yaman A. (Editörler) (2015), IV. Uluslararası Bolu Halk Kültürü ve Köroğlu Sempozyumu Bildirileri Kitabı içinde Veren, E. (2015), *Bolu ve Mudurnu İlçesindeki 'Esnaf Duası Ritüelinin Folklorik, Edebi, Dini ve Ahilik Yönleri ile Analizi*, (s.43-68), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Sarı, H. (1996), *Şerr'iye Sicillerine Göre II. Mahmut Dönemi'nde Mudurnu'da Nüfus Hareketleri ve Toplumsal Hayattan Bir Kesit*, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 7(7), Ankara.

Yaltır, E.S. (2019), *Mudurnu tabakhaneler bölgesi koruma projesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yasa, A.A. ve Öztürk, F. (Editörler) (2018), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uluslararası Mudurnu Araştırmaları Ahilik ve Halk Kültürü Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde Salman, Y. ve Yaltır, E.S. (2018), *Mudurnu Tabakhaneler Bölgesi Miras Değerleri ve Koruma Yaklaşımı*, (s.349-364), Ankara.

Yıldırım, E. (2014), Mudurnu Kültürel Miras Alanı Yönetim Planı Raporu, s. 29-99.

Mudurnu Koruma İmar Planı, (1995).

Mudurnu Arastası Gezi Rehberi (2021), Mudurnu Ahiler Müzesi, Bolu.

[URL 1] Historic Guild Town of Mudurnu, UNESCO. Erişim Tarihi: 7 Eylül 2021 <<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6038/>>

[URL 2] Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi 7 Eylül 2021 <<https://kvmgm.ktb.gov.tr/>>

[URL 3] İslam Ansiklopedisi. Erişim Tarihi 1 Eylül 2021 <<https://islamansiklopedisi.org.tr/ahilik>>

[URL 4] Büyükgüllü, M.N. (2021), *Mudurnu Tentative UNESCO WHS and Its Ahi Order-based Intangible Heritage*, UNESCO. Erişim Tarihi 1 Eylül 2021 <<https://heritageforall.org/2021/03/16/mudurnu-tentative-unesco-whs-and-its-ahi-order-based-intangible-heritage/>>

[URL 5] Adrese Dayalı Nüfus Kayıtları. Erişim Tarihi 1 Eylül 2021 <<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/>>

[URL 6] Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları hakkında 660 Nolu İlke Kararı, s. 37. Erişim Tarihi: 1 Eylül 2021. <<https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263743/660-nolu-ilke-karari-tasinmaz-kultur-varliklarinin-grup-.html>>

[URL 7] ICOMOS Uluslararası Kültürel Turizm Tüzüğü, 1999, ICOMOS. Erişim Tarihi 1 Eylül 2021 <http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0300983001536913522.pdf>

BURSA’NIN KENTSEL KORUMA TARİHİNDEN BİR KESİT: DOĞANBEY MAHALLESİ’NİN DÖNÜŞÜMDEN ÖNCESİNE DAİR TESPİTLER

SERMİN ÇAKICI ALP¹

ÖZET

Antik çağlardan bu yana üretim ve ticarete sürekli bir ilgi odağı haline gelen Bursa, çok katmanlı tarihi kent kimliğini 1960’lı yıllara kadar korumuştur. Sanayileşmenin etkisiyle 1970lerden itibaren köyden kente göç ve hızlı nüfus artışı sonucu kent merkezinde gecekondulaşma ve yasa dışı yapılaşma görülmeye başlanmıştır. Aynı dönemde kentteki yerel kurum ve kuruluşların da desteğiyle gündeme gelen tarihi alanların korunarak kullanımı ve yeniden planlanmasına yönelik çabalar ise Bursa’yı kentsel korumada öncü bir kent yapmıştır. 2014 yılı itibarıyla UNESCO Dünya Miras Alanları listesine girmiş olan Bursa tarihi kent merkezi, koruma mevzuatındaki yeni düzenlemelere bağlı olarak son on beş yıl içinde sıklıkla kentsel dönüşüm ve yenileme müdahalelerine de maruz kalmıştır. Bahsi geçen dönüşümün işleyiş süreçleri ve sonrasına dair birçok yayın üretilmiştir, ancak bu esnada kimliğini kaybeden tarihi alanların dönüşüm öncesindeki özgün niteliklerine yönelik bütüncül çalışma oldukça sınırlıdır. Bu çerçevede, bu çalışma, Bursa’nın tarihi kent merkezinde gerçekleştirilen Doğanbey TOKİ Kentsel Dönüşüm Projesi (2009-2012) öncesinde bölgenin korunması ve özgün kimliğinin yaşatılmasına yönelik çabaları aktarmaktadır. Bu amaçla, çalışma alanının kent içindeki yeri ve önemi hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra, bölgede 1970’lerden 2000’lerin başına kadar gerçekleştirilen kentsel koruma faaliyetleri hakkında detaylı döküm yapılmaktadır. Çoğunlukla Belediye ve Koruma Kurul arşivlerinden elde edilen özgün verilere dayandırılarak hazırlanan bu çalışma sonucu, Bursa’daki kentsel koruma yaklaşımlarının dönemin ulusal koruma mevzuatındaki değişimler ile bağlantısı incelenirken, Doğanbey Mahallesi ve çevresindeki geleneksel dokunun dönüşümü öncesindeki otuz yıllık koruma mücadelesi de aktarılmaktadır.

ANAHTAR KELİMELEER: dönüşüm, koruma, Doğanbey Mahallesi, Bursa.

¹ Sermin Çakıcı Alp, sermincakici@gmail.com, Dr. Öğretim Üyesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

1. GİRİŞ

Küreselleşme ve neoliberal politikaların da etkisiyle son yüzyılda hız kazanan ve kentlerin kalkınmasını öngören kentsel dönüşüm projeleri (KDP), Türkiye’deki tarihi kent merkezlerindeki (TKM) mevcut geleneksel dokuda hem fiziksel hem de sosyo-ekonomik farklılaşmalara yol açmaktadır. Terk edilmişlik ya da işlevsiz mekânların artışından ötürü kent merkezinde birer ‘çöküntü alanı’ haline gelen eski mahalleler, ‘dönüşüm’ ve ‘yenileme’ adı altında eski ile uyumsuz yeni yapılaşmaya maruz kalmış; böylece yere özgü kentsel kimliklerini koruyamamıştır (Ulu, et. al. 2004; Genç, 2008; Dinçer, 2011; Jevremovic, 2011; Eliçin, 2014; Özbek Eren, 2014; Akalın, 2015; Uzun, et. al. 2018). Ülkenin önemli tarihi kentlerinden biri olan ve sanayileşmenin de etkisi ile hızla büyüyen Bursa’nın tarihi kent merkezinde bu tür geri dönüşü olmayan değişim ve dönüşüm faaliyetleri görülmektedir. Özellikle geleneksel konut dokusuna sahip mahallelerde yeni iskân yerleri ve yeni ticari mekânlara ihtiyaç duyulması ile birlikte eski ile uyumsuz çok katlı yeni yapıların inşa edilmeye başlanması, kentin tarihi kimliğine de zarar vermiştir. Bu hızlı değişiminin önüne geçebilmek amacıyla, 1970lerin başından itibaren ‘anıtsal yapı ve sit alanı tescilleri’ ile birlikte ‘taslak koruma planları’ hazırlanmış ve GEEAYK (Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu) tarafından onaylanmıştır.

1982 Anayasası ile birlikte Türkiye’deki siyasal sistemde ortaya çıkan büyük değişim ile birlikte 1983 yılında 2863 sayılı Koruma Yasası onaylanmıştır². Bu yasaya göre, tek yapı korumanın yanı sıra alan ölçekli kentsel koruma yaklaşımını benimseyen örgütsel çalışmalar da organize edilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan, aynı yasa ile ‘yeteri kadar koruma’ ifadesi³ mevzuata girmiş; koruma uygulamalarında seçici bir tavır ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Bursa kent merkezindeki belli başlı anıtsal yapılar da korunup restore edilirken, eski mahallelerdeki birçok sivil mimarlık örneği yapı tescilden düşürülmüş⁴; böylece buralardaki geleneksel doku bütünlüğü kaybolmaya başlamıştır. Takip eden yıllarda ise tarihi kent merkezleri büyük sermaye gruplarının potansiyel yatırım alanlarına dönüştürülmeye başlanmıştır. 1987 yılında kurulan Bursa Bölge Koruma Kurulu ile birlikte STK’lar ve ilgili meslek kurumları kültür varlıklarının korunmasında aktif rol almaya başlamıştır. 2000li yılların başından itibaren kabul edilen yeni yasal düzenlemelerde⁵ koruma faaliyetlerinde denetim ve finansal destek sorunlarının çözülmesi amaçlanmış, kültür varlıklarının korunmasından sorumlu yeni kurumlar ortaya çıkmıştır. Yine de çoğunluğu tek yapı onarım ve yenileme odaklı projelerden oluşan koruma uygulamalarında bütüncül yaklaşım benimsenmediği için, özellikle sit alanı ilan edilmemiş bölgelerdeki plansız yapılaşma hareketleri tarihi kent merkezinin tümüne etki etmiştir.

1990’ların ortasından itibaren aktif hale gelen KDPlar, 2000’lerin başından itibaren tek yetki sahibi olan yerel yönetimlerin desteği ile hızla gerçekleştirilmiştir. Özellikle, bu son dönemde Bursa TKM’da atıl kalan alanların revize yoluyla yeniden işlevlendirildiği ya da boşaltılarak yerlerine toplu konut siteleri ve alışveriş merkezlerinin inşa edilmeye başlandığı görülmüştür (Polat et.al., 2007; Eren, et.al., 2012; Kılınç Ürkmez, et.al. 2016; Çam, 2019). Kentin tarihi ticaret merkezi (TTM) olarak da bilinen Hanlar Bölgesi’nin kuzeyinde yer alan Doğanbey Mahallesinde de buna benzer dönüşüm faaliyetleri gerçekleşmiştir. Yine TTM’nin kuzeyinde yer alan Reyhan Bölgesi ile benzer mimari dokuya sahip olmasına rağmen sit alanı olarak ilan edilmemiş olan Doğanbey Mahallesi,

² Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası; kabul tarihi: 21.07.1983; Resmi Gazetede yayınlandığı tarih: 23.07.1983

³ “...Devletin imkânları göz önünde tutularak, örnek durumda olan ve ait olduğu devrin özelliklerini yansıtan yeteri kadar eserin korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilebileceğine...” (ref. 2863 / 21/7/1983 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 2. Kısım, 7. Madde) yönelik hüküm verilmesi, sadece birkaç tarihi konutun değil, bunların biraradalığı sonucu oluşan geleneksel konut dokusunun tamamıyla değişmesine ve zamanla yok olmasına neden olmuştur.

⁴ İlgili karar: TKTVYK: 1918 / 14.02.1986. Tescilden düşürülen 313 adet parselin 285 tanesi sivil mimarlık örneği, 4 tanesi anıtsal yapı, ve 1 tanesi doğal anıt, ve 1 tanesi arkeolojik kalıntı içermektedir. Geri kalan 22 adet parselin ise hangi tür kültür varlığı içerdiği tespit edilememiştir (Çakıcı, 2015: 141).

⁵ Bu yasal düzenlemelerden en etkili olanları: (1) Toplu Konut Kanununda ve Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerin Toplu Konut İdaresi Başkanlığına Ait Bölümünde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (5162 / 2004) (2) Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun Getirdiği Değişiklikler (5226 / 2004) , (3) Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun Yenileme Alanları Kanunu (5366 / 2005) , (4) Büyükşehir Belediyesi Kanunu (5216 / 2004) ve (5) 5272 sayılı Belediye Kanunu (5272 / 2005) , (6) 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu (5302 / 2005).

kente ait imar planlama çalışmalarında ‘merkezi iş alanı’ sınırları içinde gösterilmiştir. Böylece, zamanla çevresi iş merkezi kullanımlı çok katlı yapılar ile çevrelenen bu bölge sürekli değişime maruz kalmış ve 2000’lerin başında köklü bir dönüşüm ve başkalaşıma sahne olmuştur. 2009-2012 yılları arasında tamamlanan Doğanbey – TOKİ - Kentsel Dönüşüm Projesi (KDP) kapsamında, bölgenin kadastral düzeni ve sosyal yapısı tamamıyla değişirken, alanda bulunan ve 1977 yılında tescillenmiş 6 adet anıtsal ve 16 adet sivil mimarlık örneği yapı⁶ kullanılır durumda olmaması gerekçe gösterilerek yıkılmıştır. Yıkımlar sonrası proje alanında inşa edilen çok katlı ve tek tip TOKİ konutları ise, özgününde iki katlı ve bahçeli konutlardan oluşan geleneksel konut doku bütünlüğünü bozarken, mahallede hem parselasyon hem de kütle büyüklüğü açısından tamamıyla yeni bir doku yaratmıştır (Şekil 1).

Şekil 1: Doğanbey Kentsel Dönüşüm Projesi Sürecindeki Değişim ve Dönüşüm (2006-2012). (kaynak: Mimarlar Odası Bursa Şubesi fotoğraf yarışması arşivi, ilgili link: <http://www.tasarimyarismalari.com/tokinin-bursa-kentine-tokadi-konulu-fotograf-yarismasi-sonuclandi/>, erişim tarihi: 06.02.2020)

Doğanbey TOKİ KDP’nin bölge insanına ve geleneksel kent dokusuna olumsuz etkileri üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Çubukçuoğlu (2013), bu projenin Bursa ve bölgedeki kullanıcı kimliği üzerine etkilerini değerlendirdiği çalışmada, projenin konumu-içeriği-safhaları ve son durumu ile ilgili ayrıntılı bilgi verirken, proje kapsamında tarihi dokuyu ve sosyal yaşamı önemsemeyen bir sürecin işlediğine dikkat çekmektedir. Değerlendirmenin sonunda ise bu uygulama ile mevcut mimari değerlerden beslenen kent kimliğinin kazanç baskısı altında yok sayıldığını ifade etmiştir. Recepoğlu (2018: 148-158) ise, bu dönüşüm projesini, bölgedeki olumsuz etkilerin yanı sıra Bursa’nın tarihi silüetine olumsuz bir görünüm kazandırdığı için, kentin geçmişi kadar geleceğini de etkileyecek bir uygulama olarak tanımlamıştır. Türkiye’deki kentsel dönüşüm uygulamalarında yerel yönetimlerin etkin rolünü Bursa Büyükşehir Belediyesi örneği üzerinden ele almış olan Demirkıran (2008), bu

⁶ Bu yapıları içeren parsellere yönelik tescil kararı: GEEAYK: A-625 / 09.07.1977

aşamada gerekli olan örgütsel ve yönetsel dönüşüme vurgu yapmıştır. Kentsel dönüşüm sonrası bölgedeki yaşam kalitesinin tartışmaya açıldığı bir başka çalışmada ise, dönüşüm öncesinde yaşadığı evin yaşam biçimine uygun olması nedeniyle alana taşındığını belirten kullanıcıların çoğu dönüşüm sonrasındaki evinin yaşam biçimine uygun olmadığını belirtmiştir (Gür, et.al, 2016:98).

Bölgedeki dönüşüm faaliyetleri ve etkileri üzerine böylesi geniş ve kapsamlı araştırmalar yapılırken, değişim öncesinde alanın özgün durumunu korumaya yönelik uygulamalar hakkında bilgi eksikliği olduğu tespit edilmiştir. Özellikle 1970lerin ortasından itibaren Bursa kent merkezindeki tarihi alanları kapsayan planlama ilkelerinde alınan koruma kararları ile ilişkili olarak, Doğanbey Mahallesi'ndeki kalıcı değişim öncesinde bölgedeki geleneksel doku ve yaşamın sürdürülebilirliği için gerçekleştirilen çabayı aktarmak gerekmektedir. Böylece, kentin koruma tarihi içerisinde bir kesit olarak buradaki koruma faaliyetleri tanımlanıp tartışılırken, halkın farkındalığını ve kamusal bilinci arttırmak da amaçlanmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışmada, Bursa'nın tarihi kent merkezinde geleneksel bir konut dokusuna sahip olan Doğanbey Mahallesi ve çevresindeki geleneksel yaşamın sürdürülebilirliği için dönüşümden önce alınan koruma kararları ve uygulamalar değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, öncelikle, çalışma alanının fiziksel ve sosyal yapısı hakkında kısa bir bilgi verilmektedir. Ardından, 1970lerin başından itibaren bölgede gözlenen değişim hareketlerine vurgu yapılırken, 2000li yılların başına kadar bölgenin korunmasına yönelik çabalar ayrıntılı olarak aktarılmaktadır. Bu esnada, zamansal ve mekânsal niteliklerine göre sınıflandırılan koruma faaliyetleri, ulusal mevzuat ve yerel uygulamalardaki kırılma noktaları ile bağ kurularak değerlendirilmektedir. Böylece, kentin mimari kimliğini ve morfolojik gelişimini etkileyen Doğanbey TOKİ KDP öncesinde bölgenin fiziksel yapısını koruma ve yaşatmayı amaçlayan eylemler, arşivlerden elde edilen özgün veriler ışığında aktarılmaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışmada, Türkiye'nin kentsel dönüşüm geçmişi ile Doğanbey Mahallesi ve çevresinde yaşanan mekânsal değişim ilişkilendirilirken, 1970lerden 2000lerin başına kadarki otuz yıllık süre içerisinde bölgede gözlenen kentsel koruma faaliyetlerinin Bursa'nın koruma tarihi içindeki yeri tespit edilmektedir. Böylece, bölgedeki geleneksel dokunun geri dönüşü olmayacak şekilde bozulmasından hemen önce alınan kentsel koruma kararlarını tespit ederek değerlendirmek amaçlanmaktadır.

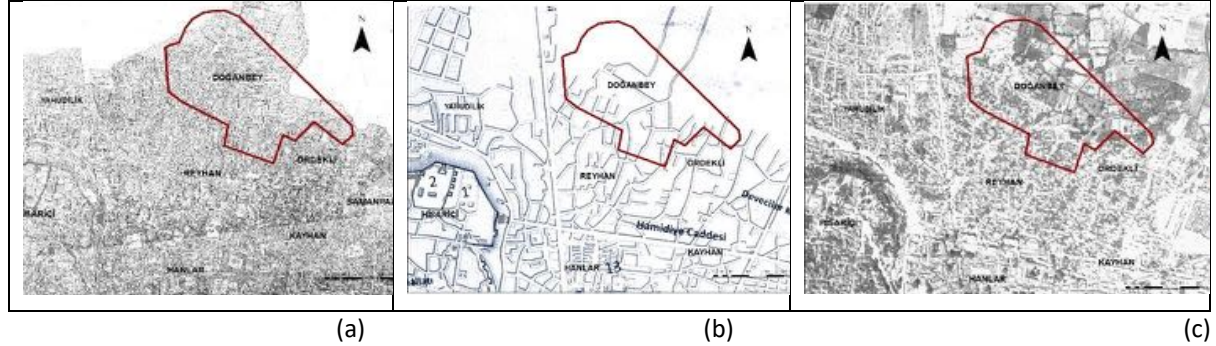
Bu bağlamda, öncelikle Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (BKTVKBK) ve Bursa Büyükşehir Belediyesi (BBB) başta olmak üzere ilgili kurum ve kuruluşların arşivlerinden elde edilen tüm yazılı ve görsel kaynaklar toplanmıştır. Ardından, belgelerin tarih ve içeriklere göre sınıflandırılması yapılmış, taranarak sanal ortamda kullanılabilir hale getirilen eski harita, hava fotoğrafı ve plan gibi görsel dökümanlar Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yardımı ile dijital koordinat sistemi üzerine aktarılabilmektedir (Çakıcı Alp, et.al. 2017). Böylece, iki boyutlu plan düzlemine aktarılmış olan ve belli bir zaman dilimi içerisinde tarihlenen koruma faaliyetlerinin çalışma alanı üzerindeki mekânsal kümelenişi gözlenebilmiştir. Karmaşık yapıdaki tüm belgelerin düzenli ve sistematik bir şekilde düzenlenip değerlendirilmesini sağlayan bu yöntem sayesinde, çalışma alanındaki değişim ve koruma faaliyetlerinin kentin planlama tarihindeki kırılma noktaları ile ilişkisi de kurulabilmektedir. Bu yöntemle düzenlenmiş olan veri tabanının yerel yönetim ve üniversite gibi ortak paydaşların kullanımına açık hale getirilebilmesi, toplumsal farkındalık yaratması ve sürdürülebilir olması nedeniyle çalışmanın değerini arttırmaktadır.

3. ÇALIŞMA ALANI: DOĞANBEY MAHALLESİ VE YAKIN ÇEVRESİ

Çalışma alanı olarak kullanılan Doğanbey Mahallesi ve çevresi, bugün itibarıyla, kuzeyde Ankara-İzmir karayolu, güneyde Haşim İşcan Caddesi, batıda Fevzi Çakmak Caddesi ve doğuda İnönü Caddesi gibi kent merkezindeki ana dolaşım aksları arasında yer alır. Niebuhr⁷'un ifadesine göre, 18. yüzyılda Bursa'ya yerleştirilen Bulgar

⁷ 18. Yüzyıl gezginlerinden biri olan Carsten Niebuhr'un 1767 yılında hazırladığı taslak haritada Osmanlı kenti Bursa'nın yerleşim alanlarını taslak olarak göstermektedir (Çakıcı, 2015: 61).

göçmenlere ait mahalleleri kapsayan bu alan⁸ (Kaplanoglu, 2008: 73), eski haritalar ve hava fotoğraflarına bakıldığında⁹ 1950'lerin başına kadar, ova ile bağlantılı ve bahçeli konut dokusuna sahip bir yerleşim yeri olarak ele alınmaktadır (Şekil 2). 1960 tarihli Piccinato planında ise 'yeni yönetim merkezi' sınırları içinde gösterilen Doğanbey Mahallesi, hemen güneyinde yer alan Reyhan Mahallesi ve Hanlar Bölgesi gibi geleneksel dokuya sahip bir tarihi alan niteliğindedir.

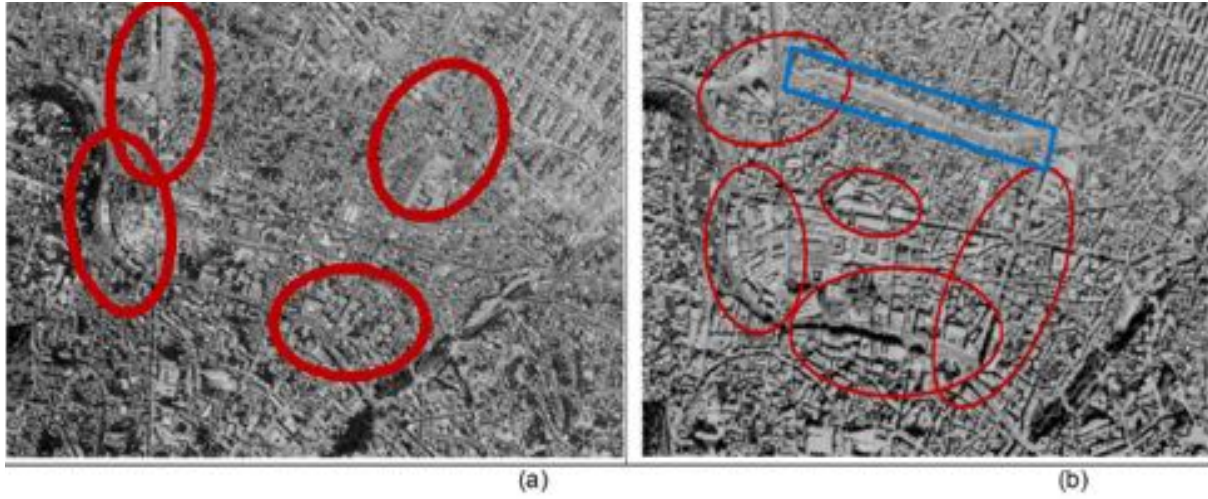
Şekil 2: Değişimden önce Bursa-Doğanbey Mahallesi ve çevresi; (a) Suphi bey haritası (1862) (kaynak: Bursa Setbaşı Kütüphanesi, temin edilme tarihi: 15.07.2009), (b) 1909 Bursa haritası (kaynak: Bursa Büyükşehir Belediyesi arşivi, temin edilme tarihi: 15.07.2009), (c) 1943 tarihli hava fotoğrafı (kaynak: Hava Kuvvetleri Komutanlığı arşivi, temin edilme tarihi: 18.04.2011).

1980lerin başında açılmış olan Haşim İşcan Caddesi ile birlikte bölgede gerçekleştirilen yol açma ve genişletme gibi yeni imar faaliyetleri buradaki fiziksel ve sosyal değişimi hızlandıran etken olmuştur. Tam da bu yıllarda, Kurul onayından geçen Reyhan-Kayhan-Hanlar Bölgesi Koruma Amaçlı İmar Planı (KAIP) (1988)¹⁰ prensip kararlarında, caddenin güneyinde kalan Reyhan Mahallesi kentsel sit alanı olarak korunurken, kuzeyinde kalan Doğanbey Mahallesi ve çevresi bir tampon bölge olarak korunmak yerine yeniden 'yeni iş merkezi' olarak tanımlanmıştır (Şekil 3). Alınan plan kararları doğrultusunda gerçekleştirilen imar faaliyetleri sonrasında bölgede inşa edilen çok katlı iş merkezleri, çalışma alanının fiziksel ve sosyo-ekonomik yapısında dönüşümü başlatmıştır. Bölgenin yenilenmesi amacıyla hazırlanıp uygulanan Doğanbey TOKİ Kentsel Dönüşüm Projesi (2009-2012) ile, geleneksel dokuyu korumaktan çok, özgün plan düzeninden bağımsız tasarlanan dolgu (infill) yapılaşma tercih edilmiştir. Bugüne gelindiğinde, yapılan uygulamalar sonrasında Doğanbey Mahallesi'nin özgün konut dokusunu ve kentin tarihi silüetini algılamak çok zorlaşmıştır (Şekil 4).

⁸ Özgün kaynak: Reisebeschreibung nach Arabien und anderen unliegenden Ländern: (Arabistan ve Civarındaki Ülkelere Bir Seyahatin İzlenimleri).

⁹ Çalışılan alanın dönüşüm öncesindeki özgün durumunu gösteren eski görsel kaynaklar: (1) 1862 tarihli Bursa-Suphi Bey haritası, (2) 1905 tarihli Bursa Haritası, (3) 1922 tarihli Bursa su yolu-kanalizasyon haritası, (4) 1938 ve 1945 tarihli hava fotoğrafları. Kaynaklar: Bursa Büyükşehir Belediyesi arşivi

¹⁰ İlgili karar: BKTVKBK: 218 / 27.10.1988

Şekil 3: 1973 (a) ve 1984 (b) tarihli hava fotoğrafları üzerinden değişim; Haşim İşcan Caddesi (mavi ile gösterilen cadde) ile birlikte açılan yeni yol akslarına paralel inşa edilen çok katlı iş merkezleri (kaynak: Hava Kuvvetleri Komutanlığı, temin edilme tarihi: 21.09.2012)

Şekil 4: Haşim İşcan Caddesi Açılışı Sonrası Değişim ve Dönüşüm. derleyen: Mesut Özkeser (kaynak: <https://www.facebook.com/eskibursaresimleri/> - erişim tarihi: 10.03.2020)

4. KENTSEL DÖNÜŞÜM ÖNCESİ DOĞANBEY

Bu kısımda çalışma alanının 1974-2004 arasındaki otuz yıllık süre içerisindeki koruma geçmişi ortaya çıkarılırken, Bursa'nın tarihi kent merkezinde gözlenen kentsel gelişim, değişim ve koruma faaliyetlerinin kesiştiği dönüm noktaları ile ilişki kurulmaktadır. Arşivlerden elde edilen yazılı ve görsel bilgilerin CBS veri tabanı haline getirilip sunulması sonucu elde edilen analizlere bağlı olarak, kentin fiziksel yapısının şekillenmesi ve değişimini okumak mümkün olmuştur. Buna göre, Bursa'nın tarihi kent merkezindeki en etkin fiziksel değişimi şu tarihlerde gruplanabilir:

A. 19.yy. sonu-20. yy. başı Modernleşme / Batılılaşma Faaliyetleri

Osmanlı'daki modernleşme akımının etkisi ile özellikle kentin tarihi ticaret merkezinin ortasından hem doğu-batı hem de kuzey-güney yönlerinde doğrusal yollar geçirilmiş, böylece buradaki organik ticari dokunun fiziksel

bütünlüğü parçalanmıştır. İnsan eliyle ilk kentsel değişimin başladığı bu dönemde, birçok han, hamam ya da dükkân ya tamamen yıkılmış ya da kullanılamaz hale gelmiştir.

B. 1958 Çarşı Yangını sonrası yeniden planlama çalışmaları

Yangın sonrası planlama çalışmalarına katılan Mimar-Şehir Plancı Luigi Piccinato'nun da önerdiği üzere, merkezdeki tarihi doku korunması, tarihi merkezin hemen kuzeyinde ise yeni Merkezi İş Alanı oluşturulması amaçlanmıştır (Dostoğlu et.al., 2004). Böylece, kentin tarihi kimliği yer yer yeniden inşa edilerek (reconstruction) ya da bilinçli restorasyon projeleri uygulanarak turizme açılırken, gelişen sanayi rolünü üstlenmiş olan Bursa'nın gelişimi de kısıtlanmadan devam edebilecektir. Ancak plan kararlarının dönemin politik yaklaşımları ile ilişkili de olarak tam önerilen haliyle uygulanamamış olması, bölgedeki kapsamlı değişimin önüne geçememiştir.

C. 1980lerin başındaki yeni yol açma ve genişletme çalışmaları

Tarihi ticaret merkezinin hemen kuzeyinde açılan Haşim İşcan Caddesi boyunca iş merkezi olarak kullanılması amacıyla çok katlı yapıların inşa edilmesi sonucu, caddenin kuzeyinde kalan Doğanbey ve Tayakadın Mahallelerinde değişim başlamıştır. Böylece, 1990ların sonuna kadar bölgede geleneksel yaşamın devam ettiği bu bölgenin kentin merkezi ile bağlantısı zayıflamıştır. Ayrıca, kent merkezindeki konumu nedeniyle buradaki bitişik nizamda ve çok katlı apartmanlaşmanın hız kazanması sonucu kentin tarihi silüetini okumak da zorlaşmıştır.

D. 2000lerin başında üretilen Kentsel Dönüşüm Projeleri

2004 yılında onaylanan 'Yenileme Yasası'na göre bir gereklilik gibi görülse de, tarihi alanların 'yenilenerek korunması' başlığı altında onay verilen kentsel dönüşüm projeleri, Bursa'nın tarihi kent merkezindeki birçok mahallesinde geri dönüşü olmayan fiziksel ve sosyal değişimlere sebep olmuştur. Yerel yönetimlerin bu projelerin hazırlanmasından uygulanmasına kadar tüm yetkiyi eline alması ise, bu tür dönüşüm faaliyetlerinin bilinçsizce ve hızlıca gerçekleştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Kentin tarihi merkezindeki kültür varlıklarının korunması amacıyla alınan Koruma Kurulu kararları incelendiğinde, kentin koruma tarihi üç dönemde aktarılmıştır (Çakıcı, 2015: 216). Buna göre;

1. dönem: Merkezi Koruma Kararlarının Alınması (1955-1987)

Bu dönem, Bursa'daki kültür varlıklarının korunmasına yönelik 1955 yılına ait ilk GEEAYK kararı ile başlayıp Bursa Bölge Koruma Kurulu'nun (BKTVKKBK) kurulduğu 1987 yılına kadar devam eder. Tek yapı onarım ve restorasyonları yanı sıra çoğunlukla tescil çalışmalarını içeren bu 'sakin dönem', yeni koruma imar planlarının üretilmeye başlanmasına kadarki hazırlıkları içeren 'geçiş dönemi' ile birlikte aktarılmaktadır. Bu dönem içinde alınan Koruma Kurul Kararlarına odaklanıldığında, 1974-1984 yılları arasında üretilen kent planlarında benimsenen korumacı tavır, hem kentin hem de çalışma alanının tarihi dokusunun sürdürülebilirliği açısından değer taşır.

2. dönem: Yerelleşme ve Katılımcı Koruma (1987-2007)

Bu dönemde, koruma kararlarında yetkili merkezi otorite olan GEEAYK'dan yerele bağlı kurulan BKTVKKBK'na geçişle birlikte kollektif çabalarla daha kapsamlı üretilen koruma plan ve projelerine odaklanılmıştır. Bu uygulamalar, Bursa'da ilgili yerel kurum ve kuruluşların yanı sıra halkın katılımını da vurgulayan örnekler olmuştur. Bu işbirlikçi yaklaşım, kentin sahip olduğu tarihi değer ile ilgili kamunun bilinçlenmesi ve farkındalığının artması açısından da oldukça değerlidir.

3. dönem: Korumada Dönüşüm ve Başkalaşım (2007-2015)

Kentin gelişim ve değişim planlarına damgasını vuran kentsel dönüşüm projelerinin hâkim olduğu bu dönemde, Bursa TKM’ndeki geleneksel konut dokusuna sahip eski mahalleleri yanı sıra Erken Cumhuriyet Dönemi endüstri mirasını içeren alanların değişimine tepki amacıyla STKlar, Üniversiteler ve diğer ilgili kurum ve kuruluşların katılımıyla çalıştaylar düzenlenmiştir. Bu tür kamunun bilgisine açık etkinlikler ile koruma imar planı, sokak sağlıklılaştırma ve peyzaj düzenlemeleri gibi uygulamalar üzerinden kentsel korumadaki yeni yaklaşımlar tartışılmış, değişime maruz kalan bu bölgelerde düzenli koruma faaliyetleri geliştirilmeye çalışılmıştır.

Bu iki tür dönemleme kapsamında, Doğanbey Mahallesi ve çevresi özelinde ne tür kararlar alındığı ve bu kararlara bağlı yürütülen koruma faaliyetlerinin hangi yıllar arasına toplandığını ortaya çıkarmak, bölgedeki farklı dinamiklerin kentin gelişimi ile birlikteliğini anlamak için önemlidir. Buna bağlı olarak, bu çalışma kapsamında değerlendirilen bölgeyi dönüşümden önceki özgün haliyle yaşatmaya yönelik koruma çabaları tespit edilip gruplandırıldığında, kentin koruma tarihini tanımlayan kırılma noktalarından bağımsız olarak üç dönem ortaya çıkmıştır.

4.1. 1974-1980 Arası: Öncü Koruma Faaliyetleri

1970lerin başından itibaren Türkiye’nin belli başlı kentlerinde gözlenen ekonomik büyüme ve göç ile birlikte ortaya çıkan yeni konut ihtiyacı, tarihi kent merkezlerinde mülkiyet hakkı ve kamulaştırma konularında değişimi tetiklemiştir. Bu dönemde, Bursa’nın tarihi ticaret merkezinin kuzeyi boyunca uzanan ova üzerinde yeni sanayi siteleri ve bunların çevresinde türeyen gecekondu inşaa edilmeye başlanmıştır. Oysa ki, 1958 Çarşı Yangını sonrasında kent merkezinin yeniden düzenlenmesi amacıyla hazırlanan Piccinato planında¹¹ burada oluşmaya başlayan düzensiz yapılaşmaya vurgu yapılmıştır. Kentin tarihi kimliğini korumaya yönelik öncü prensip kararlar içeren bu planda, kültür turizmini kaldırmak amacıyla “tarihi kent merkezindeki belli başlı anıtsal eserlerin etrafındaki ‘salaş’ konutların yıkılıp temizlenmesi” gerektiği belirtilmiştir. Aynı planda önerilen ‘Organize Sanayi Bölgesi ve Yapılanma Projesi’ ise tamamlanamadığı için, kent merkezinde geleneksel yaşam ile uyumsuz ve plandan bağımsız yeni işçi blokları inşa edilmiştir (Özdemir, 2009: 261).

20. yüzyılın son çeyreğinde, Türkiye’deki tarihi kent merkezlerinin kamu yararına sağlıklı bir çevreye dönüştürülmesini savunan bir planlama anlayışından söz edilmeye başlanmıştır (Ataöv ve Osmay, 2007). Aynı dönemde, ticaretin ‘küçük sanayi siteleri’ adı altında kent merkezinden dışarıya taşınması Bursa Hanlar Bölgesi’ndeki anıtsal yapılar ve çevresindeki geleneksel dokudaki hızlı bozulmayı bir nebze duraklatmıştır. 1973 ve 1977 yılları arasında ortaya çıkan ‘Yeni Belediyecilik Hareketi’ ile birlikte Bursa’daki kentleşme sorunlarına karşı merkezi yanı sıra yerel yönetimlerin duyarlılığı ortaya çıkmıştır. Bu esnada, Bursa’da Nazım Plan Bürosu (BNPB) kurularak (1970) planlama çalışmalarının tek elden ve hızla gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. BNPB ve İmar İskân Bakanlığı’nın talebi üzerine 1976-1978 yılları arasında ‘Bursa Kenti ve Yakın Çevresi Nazım Planı’ (1/25000) ile birlikte 1/5000 ve 1/1000 ölçekli imar planları da hazırlanmıştır. Plan kararlarında sıklıkla, çok katlı toplu konut bölgelerinin de şehir dışına yerleştirilmesi uygun görülmüş olsa da, Doğanbey başta olmak üzere kent merkezindeki birçok eski mahallede izinsiz çok katlı yapılaşma devam etmiştir.

Bu hızlı deformasyonu durdurabilmek amacıyla, 1974 ve 1977 yıllarında, kent merkezindeki tarihi alanlar ile içerdikleri taşınmaz kültür varlıklarına yönelik tescil kararları alınmıştır¹². Buna göre, kararlara eklenen taslak plan çalışmalarında Hisar, Maksem, Reyhan, Kayhan ve Setbaşı Mahalleleri kentsel sit olarak tanımlanırken, Emirsultan ve Hüdavendigar (Çekirge) Mahalleleri de doğal, arkeolojik ve kentsel sit olarak ilan edilmiştir (Şekil 5). Bu mahallelerdeki taşınmaz kültür varlıkları ‘sivil mimarlık örneği’, ‘anıtsal yapı’ ve ‘doğal anıt’ adı altında tescillenirken, sit alanı sınırları içinde olmasa da Doğanbey Mahallesi bünyesindeki 1 okul, 6 anıtsal yapı ve 16 geleneksel konut da listeye girmiştir (Şekil 6). Bu esnada aktif olan imar planında çalışma alanı ‘Bursa’nın yönetsel

¹¹ Bursa’nın tarihi ticaret merkezinin batısında 1958 yılında çıkan yangın sonrasında kent merkezini yeniden düzenlemek amacıyla İtalyan mimar Luigi Piccinato ve Emin Canpolat tarafından 1960 yılında hazırlanmış olan plan Piccinato planı olarak bilinir.

¹² İlgili Kurul kararları: (GEEAYK: 7763 / 19.04.1974), (GEEAYK: A625 / 09.07.1977), (GEEAYK: 10662/13.10.1978)

ve ticari merkezi' olarak tanımlanırken, hemen güneyinde kalan Reyhan ve Hanlar Mahallelerinde eskiyle uyumlu renk ve mimari nitelikte yeni yapılanmanın gerekliliği vurgulanmıştır¹³.

Şekil 5. 10662 sayılı ve 13.10.1978 tarihli GEEAYK kararına eklenen 'Bursa Kenti Tarihi Doğal Sit Alanı Geçiş Dönemi Koruma Geliştirme Planı' (1/5000) (kaynak: BKTVCBK arşivi, temin edilme tarihi: 13.08.2012). Paftada Haşim İşcan Caddesi kuzeyinde kalan çalışma alanı 'tarihi kentsel sit alanı' (kahverengi leke) olarak taranmıştır.

1978 yılında GEEAYK onayına sunulan 'Bursa-Merkez Koruma Geliştirme Projesi Açıklama Raporu'nda¹⁴ kentin bütüncül korunmasına yönelik bir ön çalışma yapılmıştır. Raporda, Bursa'nın 'merkezi iş alanı' (MIA) olarak tanımlanmış olan Hanlar Bölgesi ile birlikte Reyhan ve Kayhan Mahalleleri'ne ait planlama hedefleri aktarılmıştır. 'Tarihi Çevrenin Korunması' ile 'Merkez İşlevlerinin Gelişmesinin Optimizasyonu' olarak belirlenen makro planlama politikası kapsamında, MIA'ya yönelik alınan her türlü koruma ve geliştirme kararı alınmıştır. Bu amaçla, 'Reyhan Alt Bölgesi'ne ait sosyal anket değerlendirmesi yapılmış, bölgedeki eski konutlarda yaşayanların 'barınma yoğunluğu' yanı sıra, 'memnuniyet' durumu analiz edilirken, buradaki yapı alanlarının 'mülk ve kira' durumuna dair bilgi de verilmiştir. Yapılan tüm bu analizler ve alınan koruma kararları, bölgenin kuzeyinde kalan Doğanbey Mahallesi ve çevresindeki durumu kapsamamış olsa da, farkındalık yarattığı için buradaki değişimi de bir süreliğine ertelemiştir.

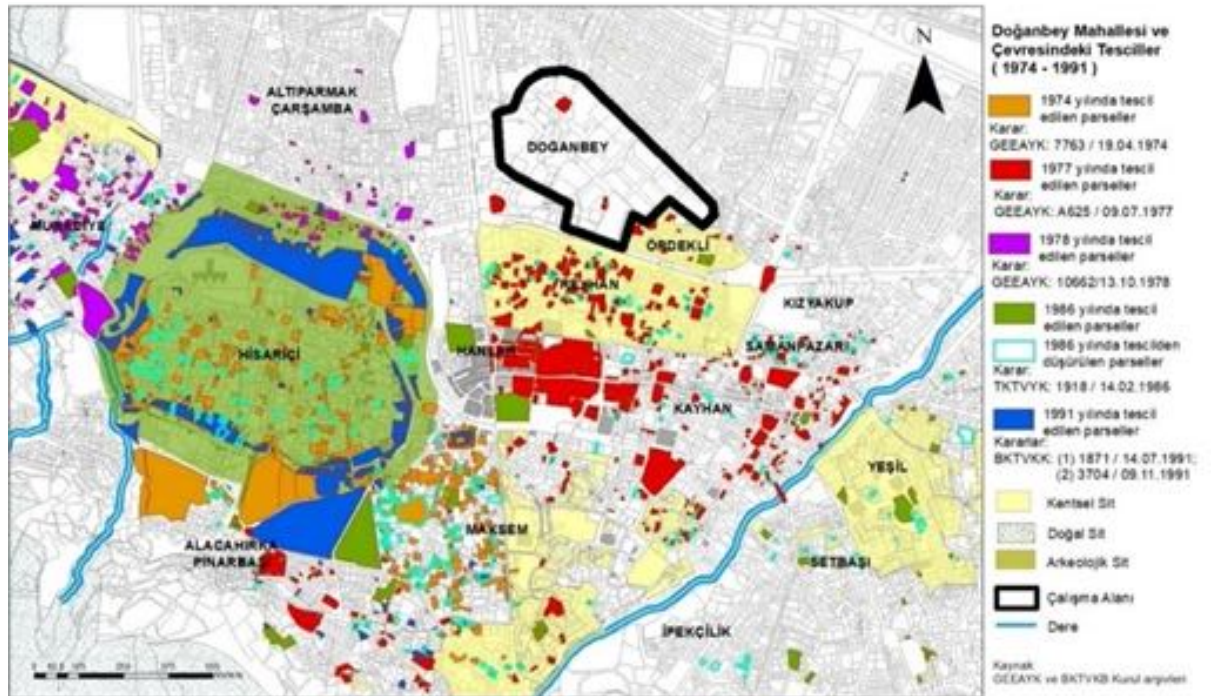
Özetle, çalışma alanındaki taşınmaz kültür varlıklarının tescillenmesi ile başlayan öncü koruma kararları, Bursa'nın tarihi kent merkezinde gözlenen kentsel değişim faaliyetlerini durdurmaya yönelik ilk çabalar olarak tanımlanır (Tablo 1). Türkiye'deki koruma mevzuatı ile de ilişkili olarak, tarihi alanlar ile birlikte içerdikleri taşınmaz kültür varlıkları tescil edilmiştir. Dönemin aktif koruma mevzuatı ile de ilişkili olarak alınmış olan bu koruma kararları, yapılması muhtemel Nazım İmar Planı çalışmalarında Doğanbey Mahallesi ve çevresinde eski ile uyumlu yeni yapılaşma kararları alınmasına öncülük etmiştir. Ancak, çalışma alanının güneyinde kalan Reyhan Mahallesi'nin sit alanı ilan edilmesine rağmen, benzer dokuya sahip Doğanbey Mahallesi için herhangi bir sit alanı yapma ya da koruma planı hazırlamaya yönelik kararlar alınmamıştır (Şekil 6). Bunun sonucunda, çalışma alanında bütüncül bir koruma yaklaşımı düşünülmendiği için buradaki değişim de devam etmiştir.

Tablo 1: Türkiye-Bursa-Doğanbey Mahallesi'ndeki değişim ve koruma etkileşimleri; 1950-1980 arası dönem.

¹³ İlgili Kurul kararı: GEEAYK: A-1162 / 12.05.1978

¹⁴ Otuz sayfalık bu rapor GEEAYK: 10662/13.10.1978 sayılı karara eklenmiştir.

TÜRKİYE		ZAMAN ÇİZELGESİ	BURSA	Doğanbey Mahallesi ve çevresi	
DEĞİŞİM / DÖNÜŞÜM	KORUMA		KORUMA	DEĞİŞİM / DÖNÜŞÜM	SONUÇ
Gecekonduların Apartmanlaştırılması	1710 sayılı Eski Eserler Kanunu	1958		1958 Çarşı Yangını sonrası Piccinato Planı	TARİHİ KENT MERKEZİNDEKİ İLK DEĞİŞİM
		1959			
		1960			
		1961			
		1962			
		1963			
		1964			
		1965			
		1966			
		1967			
		1968			
		1969			
		1970	Bursa Nazım Planı Bûrosu'nun kurulması	plan kararlarından bağımsız olarak "geleneksel doku ile uyumsuz yeni işçi blokları" inşa edilmesi	
		1971			
		1972			
		1973			
		1974	tek yapı tescilleri		DEĞİŞİME KARŞI İLK DİRENİŞ HAREKETLERİ
		1975			
		1976			
		1977	İlk tek yapı tescil kararı		
		1978	sit alanı ilanları	Bursa Kenti ve Yakın Çevresi Nazım Planı' kapsamında çok katlı toplu konut bölgelerinin şehir dışına yerleştirilmesi kararı	
		1979	Bursa Merkez Koruma Geliştirme Projesi Raporu	yeni yönetsel ve ticari merkez olarak çok katlı yeni işmerkezlerinin inşasına devam edilmesi	
		1980	Tarihi kent merkezindeki koruma bölge sınırlarının gösterildiği eylem planı hazırlanması		

Şekil 6: Doğanbey Mahallesi ve çevresinde tek yapı ve alan ölçekli tesciller (veri tabanı kaynak: Çakıcı, 2015) (yazarlar tarafından yeniden hazırlanış: Ocak 2020)

4.2. 1981-1994 Arası: Planlı ve Organize Koruma Faaliyetleri

1970lerin başından itibaren kent planlaması ve koruma mevzuatı konularında takipçi tarihi kentlerden biri olarak bilinen Bursa'da, 1980lerin ortasından itibaren, kentin sosyo-ekonomik gelişimi ve mekânsal dönüşümünde merkezi yetki yerel yönetimlere verilmeye başlanmıştır. Bu esnada, hızlı ve zahmetsiz yatırım elde etme amacıyla kent planlama ve imar çalışmaları yoğunlaşırken, Bursa'nın tarihi kent merkezinde sağlıklı ve düzensiz yapılaşmanın önüne geçilememiştir. Bu değişimin yerinde incelenmesi amacıyla, 1981 yılında, Bursa Nazım Plan Bürosu tarafından '1. Etap Koruma Amaçlı Uygulama Planı' hazırlanması ve GEEAYK buluşmalarından birinin acilen Bursa'da yapılması talep edilmiştir. Bu talep üzerine GEEAYK'nın 10-12 Aralık 1981 tarihli genel kurul toplantısı Bursa'da gerçekleştirilmiştir. Toplantıda belirlenen kriterler¹⁵ doğrultusunda, sit alanlarına ait koruma planlarının Bursa Belediyesi ve Bursa Nazım Plan Bürosu tarafından, İmar ve İskân Bakanlığı gözetiminde etap etap hazırlanması gerekli görülmüştür. Aynı zamanda, sit alanlarında koruma ilkelerine aykırı yapılaşmanın uzman bir ekip yardımıyla tespit edilmesi ve durdurulması da ivedilikle talep edilmiştir. Böylece, bu planlarda tanımlı tarihi alanlara yönelik koruma prensipleri yanı sıra yeni yapılanma koşullarının da tanımlanması amaçlanmıştır.

Aynı toplantıda karar dosyasına, 'öncelikli planlama alanları' başlığı altında hazırlanmış 1/25000 ölçekli bir pafta eklenmiştir¹⁶ (Şekil 7). Burada da, Bursa'da korunması gerekli görülen tüm tarihi alanlar 'sit alanları', 'koruma alanları' ve 'doğal sit alanları' olarak gruplanıp taranmıştır. Bunların içinde 'sit alanları' beş alt bölgede gruplandırılırken 17, 'koruma alanları' üç alt grupta¹⁸ tanımlanmıştır. Bugünkü sit alan sınırları ile karşılaştırıldığında 1981 tarihli kentsel sit sınırları ile benzerliklerin yanı sıra farklılıkların da olduğu dikkat çekmektedir. Buna göre,

Çekirge, Muradiye, Hisar Bölgeleri ile Gökdere'nin doğu ve batı yakasındaki mahalleler kentsel sit alanı olarak gösterilmiş,

Hanlar Bölgesi'nin batı ucu bugün de olduğu gibi sit alanı olarak gösterilmemiş

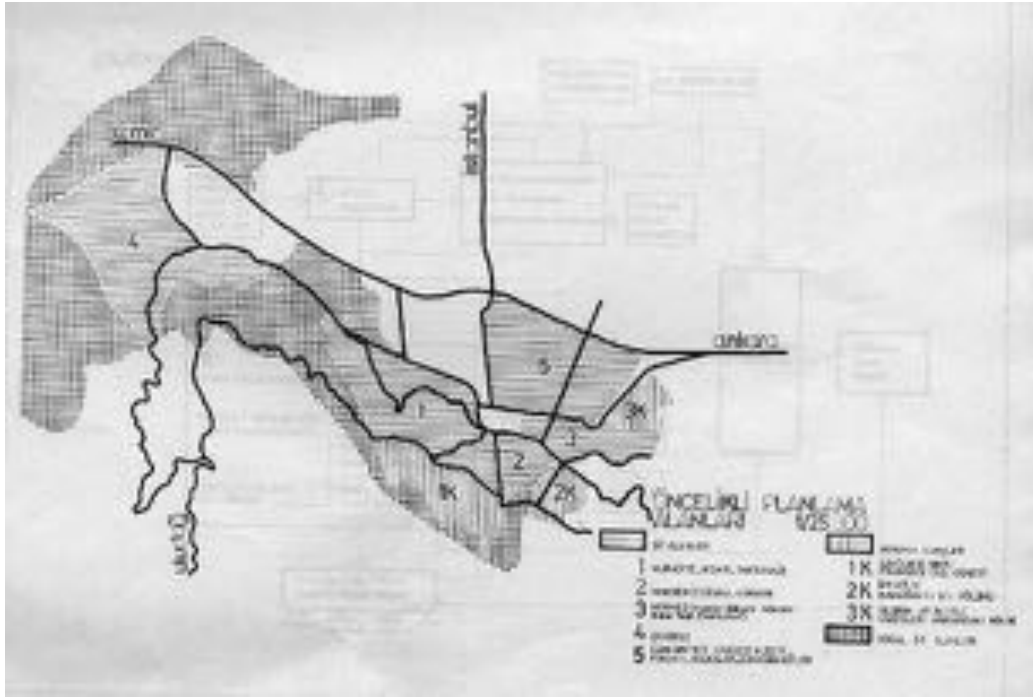
Hanlar Bölgesi'nin kuzey sınırını belirleyen Cumhuriyet Caddesi ile Ankara- İzmir otoyolu arasında kalan geniş alan -ki burası Doğanbey ve çevresini de kapsar- ise kentsel sit alanı olarak taranmıştır.

¹⁵ Bu kriterler: (1) büyük ölçüde yapılaşarak sit niteliğini yitirmiş ancak barındırdığı değerli kültür varlıkları nedeniyle de hızlıca KAİP ihtiyacı duyulan bölgeler, (2) önceden hazırlanmış ve onaylanmış plan kararlarına uygun bir şekilde, 1/5000 ölçekli mevcut nazım planını etkilemeyecek yöre ve araziler.

¹⁶ GEEAYK: 13333 / 11.12.1981 sayılı bu kararın tüm eklerine Bursa Bölge Koruma Kurulu arşivinden ulaşılmıştır.

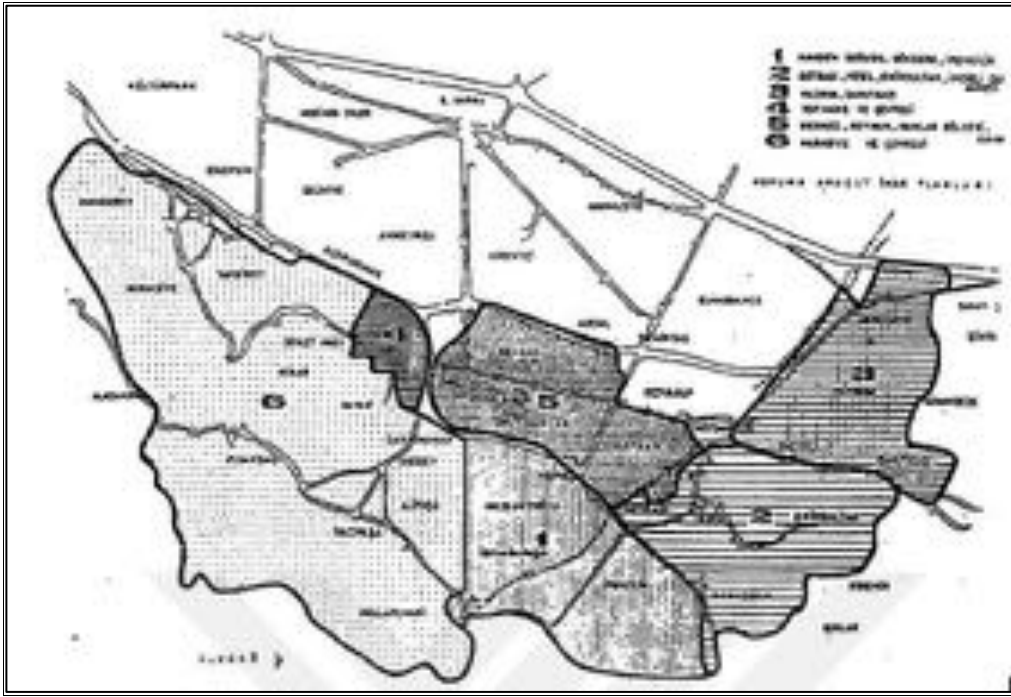
¹⁷ 1 nolu bölge: Muradiye-Hisar-Tahtakale (Maksem Batısı) ; 2 nolu bölge: Maksem Doğusu-Gökdere ; 3 nolu bölge: Merkez (Hanlar Bölgesi-Gökdere batısı-Yeşil ve Emirsultan) ; 4 nolu bölge: Çekirge ; 5 nolu bölge: Cumhuriyet Caddesi kuzeyi, Fomara, Gazıcılar, Elmasbahçeler.

¹⁸ 1K nolu bölge: Gecekondu ıslah bölgesi sınırı-Pınarbaşı Caddesi güneyi; 2K nolu bölge: İpekçilik ve Namazgah'ın bir bölümü ; 3K nolu bölge: Yıldırım ve İncirli Caddesi arasındaki alan.

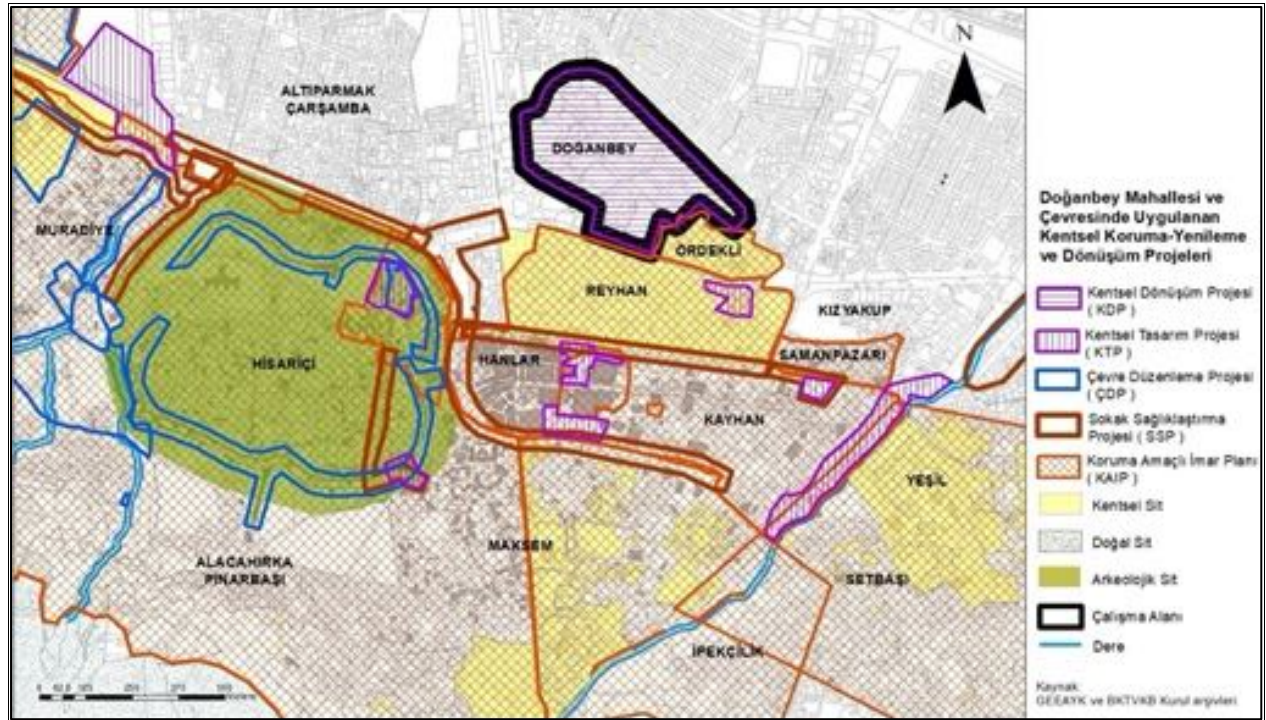

Şekil 7: 13333 sayılı ve 12.11.1981 tarihli GEEAYK kararına eklenen Öncelikli Planlama Alanları (kaynak: BKTVCBK arşivi, temin edilme tarihi: 13.08.2012). Burada da sit alanı olarak önerilerek yatay taranmış '5' nolu bölge tümüyle Doğanbey ve yakın çevresindeki mahalleleri kapsamaktadır.

Yine aynı karar ekinde, tanımlı sit ve koruma alanlarına yönelik hazırlanacak KAIP sınırlarını gösteren bir plan daha hazırlanmıştır (Şekil 8). İmar İskân Bakanlığı-Kültür Bakanlığı-ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve Bursa Belediyesi birlikteliğinde gerçekleştirilen kolektif bir çalışma sonucu ortaya çıkan bu plana göre, takip eden yıllarda hazırlanacak KAİPlar 6 bölge altında kümelenmiştir. Burada gösterilen proje alan sınırlarının bugünkü KAIP sınırları ile örtüşmesi ise, Bursa'daki kentsel koruma yaklaşımlarındaki tutarlılık ve sürekliliğin göstergesi olmuştur. Ancak, Doğanbey Mahallesi ve çevresi bu planda gösterilen KAIP sınırları dışında tutulmuştur (Şekil 9).

Şekil 8: Bursa Büyükşehir Belediyesi Nazım Plan Bürosu'nun hazırladığı bir haritada KAIP sınırları (Oğuz, 1999: 67). Planda '5' numara ile gösterilen alan Reyhan Mahallesi'ni kapsarken, bölgenin kuzey komşusu olan Doğanbey Mahallesi ve çevresi planlı koruma çalışmalarına dahil edilmemiştir.

Şekil 9: Doğanbey Mahallesi ve güneyinde kalan korunması gerekli tarihi alanlarda gerçekleştirilen plan ve projeler: (1) Koruma Amaçlı İmar Planları (KAIP), (2) Kentsel Tasarım Projeleri (KTP), (3) Kentsel Dönüşüm Projeleri (KDP), (4) Sokak Sağıklaştırma Projeleri (SP), (5) Çevre Düzenleme Projeleri (ÇDP) (veri tabanı kaynak: Çakıcı, 2015) (yazar tarafından yeniden hazırlanış: Ocak 2020).

1988 – 1989 yılları arasında ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nden uzman kişiler¹⁹ ve Bursa Belediyesi işbirliğinde hazırlanıp onaylanan 'Reyhan-Kayhan-Hanlar Bölgesi KAIP'nda ise tarihi ticaret merkezi ve yakın çevresindeki yeni yapı uygulamalarının kısıtlanması amaçlanırdı. Plan kapsamında kentsel sit ve koruma alanlarında mevcut geleneksel doku ile uyumlu ve 2 kat yükseklikte yapılaşmaya izin verilmiştir. Ancak bu korumacı tavır, proje alanının hemen kuzeyinde yer alan ve o dönem halen daha geleneksel konut dokusunu korumakta olan Doğanbey ve Tayakadın Mahalleleri için uygulanmamıştır. Bu mahallelerin bir tampon bölge olarak görülüp ilgili KAIP kararlarına uygun şekilde koruma altına alınmış olması beklenirken, bölgeyi beton bir duvar gibi çevreleyen yüksek yapılaşmaya devam edilmiştir. Birkaç yıl sonra, Doğanbey Mahallesi'nin hemen doğusunda bulunan Ördekli Hamamı'nın yakın çevresi ile birlikte kentsel sit alanı olarak tescillenmiş²⁰, ve bölgeye ait ayrı bir KAIP hazırlanıp onaylanmıştır²¹.

Bu dönemde tarihi alanlara yönelik plan ve projelere devam edilirken, kent merkezindeki koruma ve sit alanları için hazırlanan koruma amaçlı imar planları (KAIP) yanı sıra, bu bölgelerde tanımlı alanlara yönelik sokak sağlıklaştırma (SSP), çevre düzenleme (ÇDP) ve kentsel tasarım projeleri (KTP) da hazırlandığı görülür (Şekil 9). Ancak bu planlarda Doğanbey Mahallesi ve çevresi bir tampon bölge olarak kabul edilmemiş ve buradaki geleneksel dokuyu korumaya yönelik herhangi bir karar da geliştirilmemiştir. Dahası, 1993 tarihli bir Kurul kararında bu alan yeni yapılaşmaya açık bir 'yeni ticari merkez' olarak tanımlanmıştır²². Yine de dış çeperdeki diğer bölgelere yönelik böylesi yoğun bir koruma yaklaşımı olması, Doğanbey'in konumu itibarıyla bütünüyle dönüşmesini bir süreliğine engellemiştir.

Diğer taraftan, Bursa'daki dernek ve STKların çabaları ile kültür varlıklarının korunması konusunda halkın bilinçlendirilmesini sağlayan sempozyum ve yarışmalar gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Bursa Belediyesi ve Mimarlar Odası Bursa Şubesi öncülüğünde gerçekleştirilen 'Tarih İçinde Bursa Sempozyumu'²³ (13-18 Mayıs 1985) ve bu kapsamda düzenlenen fikir projesi yarışmalarında²⁴ 'kent merkezindeki tarihi çevredeki yeni yapılaşma' konu edilmiştir (Özdemir, 2009: 168). Bu süreçte "Tarihi Çevrede İşlevsel ve Mekânsal Yenileme: Reyhan-Haşim İşcan Kültür Bölgesi" adı altında ilan edilen yarışmada, Doğanbey Mahallesi'nin güney komşusu Reyhan Mahallesi'ndeki konut kullanımının sürekliliği amaçlanırken, bu iki mahalleyi ayıran Haşim İşcan Caddesi'nin yayalaştırılması ve alan içinde kültürel mekânların yeniden tasarlanması talep edilmiştir (Özdemir, 2009: 66-72). Sempozyum sonunda okunan Bursa Bildirgesi'nde ise, yerel yönetimler ve belediyelerde çağdaş koruma, değerlendirme ve yaşatma çalışmalarını örgütleyecek birimler oluşturulması gerektiği de vurgulanmıştır (Tarih İçinde Bursa, 1989: 80).

Özetle, çalışma alanının güneyinde kalan ve benzer dokuya sahip Reyhan Mahallesi ve tarihi ticaret merkezini korumaya yönelik organize planlama kararlarının alındığı bu dönemde, yerel yönetimlerin üniversite ve STKlar ile kolektif çalışmalar organize ederek kentin tarihi ve kültürel mirasın korunması üzerine halkın bilinçlendirilmesine yönelik çabalar değerlidir (Tablo 2). Öyle ki, bu bilinç 21. Yüzyıl başlarına kadar etkisini sürdürmeye devam etmiş; Doğanbey ve Tayakadın gibi sit alanı ilan edilmemiş ancak geleneksel dokuya sahip mahallerin sosyal dönüşümüne karşı toplumsal direncin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

¹⁹ Mevcut durumun raporlanması ve planın hazırlanması sürecinde aktif rol oynayan uzman kişiler: (1) Gönül Tankut, (2) Haluk Alatan, (3) Özcan Altaban, (4) Emre Madran, (5) Nimet Özgönül, (6) Fuat Gökçe, (7) Alım Erdemir, (8) Hüseyin Karagöz.

²⁰ Bölgedeki parsellerin tescil kararı: (BKTVKK: 3485/17.10.1993),

²¹ İlgili karar: BKTVKK: 6622 / 27.08.1998

²² Bu yeni merkez, 'Haşim İşcan Caddesi - Fevzi Çakmak Caddesi - Gazıcılar Caddesi arasında kalan alan' olarak tanımlanmıştır (BKTVKBK: 3485 / 17.10.1993).

²³ Sempozyumdaki katılımcılar; TBMM Başkanlığı, Bursa Belediyesi, ve uzman çalışma grubu: Metin Sözen, Grafiker/Ressam Ersu Pekin, Mimar Samih Rifat, Mimar Zehra Uçar, Arkeolog Arzu Karamani, Mimar Bülent Güngör, Arkeolog Ezel ve Eşref İlter, Sekreter Nermin Ağaoğlu.

²⁴ Bu yarışmalar 'Tarihi Kentte Gelecek İçin Yaşama Çevreleri - Bursa 2000' ismi altında ilan edilen iki fikir projesi yarışmasından oluşur (Özdemir, 2009: 168).

Tablo 2. Türkiye-Bursa-Doğanbey Mahallesi’ndeki değişim ve koruma etkileşimleri; 1981-1994 arası dönem.

TÜRKİYE		ZAMAN ÇİZELGESİ	BURSA	Doğanbey Mahallesi ve çevresi			
DEĞİŞİM / DÖNÜŞÜM	KORUMA		KORUMA		DEĞİŞİM / DÖNÜŞÜM	SONUÇ	
Kent merkezinde ruhsatlı ve ruhsatsız yapılaşmalar		1981	Maksem Doğusu, Gökdere ve İpekgiç KAP			PLANLI / ORGANİZE KORUMA ÇALIŞMALARI	
			GEEAYK genel kurul toplantısı ve 1. Etap Koruma Amaçlı Uygulama Planı	Önceki planlama alanları'nı gösteren bir taslak planda Doğanbey ve çevresi S mülkiyet alanı olarak gösterilmiş			
		1982	Setbaşı, Yegil, Emirsultan ve İncirli KAP				
		2863 sayılı Koruma Yasası	1983	Tophane ve çevresi KAP			Haşim İşcan Caddesi'nin açılması
			1984	Tarih İçinde Bursa Sempozyumu'			
			1985	YARIŞMA: 'Tarihi Çevrede İşlevsel ve Mekansal Yenileme: Reyhan-Haşim İşcan Kültür Bölgesi' ÖNERİ: konut kullanımının sürekliliği ve caddenin yaya laştırılması			
			1986		eski konutlara dair tescilden düğünme kararı		
			1987	BKTVKBK'n kuralışı			Caddenin iki yanında çok katlı iş merkezleri inşa edilmesi
			1988		Reyhan-Kayhan-Hanlar Bölgesi KAP kararları		
			1989				
Yeni konut alanların kent merkezi dışında inşa edilmesi		1990				Yeni İş Merkezi' olarak tanımlanması	
		1991	Muradiye KAP				
		1992					
			Ördekli Hamamı çevresindeki konut ve anıtsal yapıların tescillenmesi				
			1993				
		1994					

4.3. 1995-2007 Arası: Dönüşüme Karşı Son Direniş

21. yüzyıl başından itibaren sanayiye bağlı kalkınma modelinin yerini neoliberal politikalar almış ve küresel kapitalizm güçlenmiştir. Buna bağlı talep ve ihtiyaçları karşılamak için ekonomiye ivme kazandıran inşaat sektörü, KDPlerin kent merkezinde hızla çoğalmasını ve uygulanmasını sağlamıştır. Bu projelerde ortaya çıkan yeni yapı grupları toplumda gözlenen sosyal ve demografik değişikliklerin mekâna yansıması olarak tanımlanır. Ağırlıkla orta ve üst gelir gruplarına hitap eden, az katlı müstakil evler ve/veya yüksek katlı bloklardan oluşan bu yapı grubu ‘kapalı konut siteleri’ olarak adlandırılmıştır (Recepoğlu, 2018: 58-59). Kent merkezinde özerk bir yaşam tarzını öngören bu sitelerde yaşayan bireylerin kent ile bağı koparılırken, toplumsal ayrışma, ötekileştirme ve soylulaştırma da tetiklenmiştir. Bursa Doğanbey TOKİ KDP kapsamında da buna benzer yapı grupları inşa edilmiş, bölgede ‘yeni bir konut dokusu’ oluşmaya başlamıştır.

Bölgenin hemen güneyinde yer alan tarihi ticaret merkezi (TTM) ve çevresindeki taşınmaz kültür varlıklarına yönelik koruma anlayışı ise bu dönemde yön değiştirmeye başlamıştır. Örneğin, Kurul tarafından 1994 yılında onaylanan kararlarda²⁵, Kapalıçarşı ve Tuzpazarı arasında kalan Uzunçarşı’ boyunca uygulanacak sokak düzenleme uygulaması kapsamında buradaki bir grup eski konutun bitişiğine yeni yapı inşaatına izin verilmiştir.

²⁵ BKTVBK: (1) 3644 / 23.01.1994 ;(2) 3895 / 25.12.1994

Kurul onaylı bir başka uygulama projesi kapsamında da Hanlar Bölgesi'nin batısındaki Kızılay Kan Merkezi ve çevresindeki birden fazla tek katlı dükkânın nitelsiz bulunarak yıkılmıştır. Bu esnada, Reyhan Bölgesi'ndeki Suluki Camisi ile Doğanbey Mahallesi'ndeki Doğanbey Camii'nin parselleri²⁶ birleştirilerek, burada Suluki Camii-haziresi, Doğanbey mezarı ve Doğanbey Camii'ni tek bir bütün halinde yaşatmayı amaçlayan iki katlı cami projesinin de hazırlanması talep edilmiştir²⁷.

Konumu nedeniyle yüksek ranta sahip bir alanda uygulanan Doğanbey TOKİ KDP, başta Bursa Mimarlar Odası olmak üzere diğer STK, dernek ve kuruluşlar ile yerli halk tarafından da sıkça eleştirilmiştir²⁸. Bu eleştirilerde bölgede ortaya çıkması muhtemel nüfus artışına yönelik altyapı planlaması (otopark, kanalizasyon gibi) yapılmadığı da ifade edilmiştir. Güneyde kentsel sit alanı ile komşu olan bu bölgede böylesi büyük çaplı bir değişim yaşanması kamuoyunun tepkisini de çekmiştir. (Şekil 10). Özellikle sosyal medya üzerinden aktarılan yorum ve paylaşımlarda bu uygulamanın her şeyden önce Bursa'nın özgün kent silüetini bozduğu vurgulanmıştır²⁹. Böylece, bir toplumsal farkındalık oluşurken, bu tür dönüşüm faaliyetlerinin kentin tarihi kimliği için bir tehdit olduğu bilinci de yayılmıştır.

²⁶ Doğanbey Camisi'ne ait parsel 1995 yılında tescilden düşürülmüştür; ilgili karar: (BKTVKK: 3927/07.01.1995).

²⁷ BKTVKBK: 3927 (eski 3784) / 07.01.1995

²⁸ İnternet ortamında paylaşılan yazı ve videolardan bazıları: (1) "Doğanbey Projesi, Bursa Tarihinde Geri Dönülemez Kara Bir Lekedir!"; <http://www.bprbulten.com/?p=5459> (01.02.2011), (2) "Doğanbey'de Hukuk Savaşı!" <http://www.arkitera.com/haber/1863/doganbey%E2%80%99de-hukuk-savasi> (04.08.2011), (3) "TOKİ'nin Bursa'ya Tokadı" <http://www.arkitera.com/gorus/237/tokinin-bursaya-tokadi> (21.11.2011), (4) "Bursa'ya Girerken TOKİ'yi göreceksin; sakın şaşırma!" <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=187527> (15.12.2011), (5) "Mimarlar Odası'ndan Doğanbey Açıklaması" <http://www.haberler.com/mimarlar-odasi-ndan-doganbey-aciklamasi-3918512-haberi/> (06.09.2012), (6) "Bursa'da Nasıl Bir Kentsel Dönüm Yapılmalıdır?" <https://www.youtube.com/watch?v=cpv0KwMXpNo> (18.10.2012) (9) "Kentsel Dönüşüm ve Doğanbey Gerçeği" http://www.spo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=2287&tipi=3&sube=3 (29.12.2010)

²⁹ <http://www.wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=20355&start=640> (25.03.2011), <http://www.arkitera.com/gorus/237/tokinin-bursaya-tokadi> (21.11.2011), "Bursa Doğanbey Kentsel Dönüşümü'nde hak sahibi mağdurlar ile roportaj"; https://www.youtube.com/watch?v=3_RpccwzYT8 (04.01.2012), "Doğanbey Mağdurları Savcılıkta Haklarını Arıyor" <https://www.youtube.com/watch?v=VASEr2xdZmk> (06.07.2012)

Şekil 10: Halkın ve STKların Doğanbey Dönüşüm Projesi'ne Tepkisi (kaynak: Mimarlar Odası Bursa Şubesi arşivi, erişim tarihi: 15.09.2013)

Ancak dönemin yerel yönetim anlayışı bu iyi niyetin önüne geçmiş, 1991 yılında yürürlüğe giren 'Merkezi İş Alanı (MİA) Planı' kapsamına girdiği için bölgede KDP uygulanmasında bir sakınca ya da kanunsuzluk olmadığı iddia edilmiştir. Ayrıca, bölgeyi çöküntü alanı olmaktan kurtaracak tek çözümün bu dönüşüm projesi olduğu da iddia edilmiştir³⁰. Diğer taraftan, 1998 yılında Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanıp onaylanan "Bursa 2020 Çevre Düzeni Strateji Planı" (1/100.000) kararlarında benimsenmiş olan 'ovayı koruma' amacına rağmen, Doğanbey gibi ovaya komşu geleneksel konut alanlarındaki çok katlı yapılaşma devam etmiştir.

Özetle, birebir koruma plan ve projeleri üretmekten çok, bölgede yaşayan ve mağdur bırakılan halkın kentsel dönüşüm üzerine bilinçlendirilmesine yönelik faaliyetlerin yoğunlaştığı bu dönemde, bölgedeki fiziksel ve sosyal değişimin tamamlanmasından önceki son kamusal direniş hareketleri gerçekleşmiştir (Tablo 3). Başta Mimarlar Odası Bursa Şubesi olmak üzere diğer STK ve derneklerin de sistematik olarak kamuoyunu bilgilendirme yönündeki faaliyetleri kentin somut ve somut olmayan değerlerinin sürdürülebilirliği açısından önem taşır. Bu son dönemde, Doğanbey TOKİ KDP temalı gerçekleştirilen konferans, seminer, kısa filmler yanı sıra fotoğraf yarışmaları vb. karşıt eylemler, yapılan uygulamanın eleştirilmesi yanı sıra toplumsal algı ve direnci de arttırmıştır.

³⁰ "... Bölgedeki yüksek yapıları plan kararının 1991 yılının Haziran ayında onaylanarak yürürlüğe girdiğini hatırlatan Başkan Recep Altepe, ... ana cadde üzerindeki yüksek katlı yapıların da, MİA planı kapsamında inşa edildiğini hatırlattı... Ayrıca, Altepe "Yüksek kat öngören bu plan sadece ana artere paralel alanlarda uygulanabildi. İç kesimlerde gerek rantın az olması gerekse hissedarı fazla olması nedeniyle uygulanamadığı için bu bölge uzun yıllar her açıdan çöküntü bölgesi olarak kalmıştır" dedi..." ("Bursa'daki Doğanbey ilçesi kentsel dönüşümle yeni yüzüne kavuştu!", <http://www.emlaktasondakika.com/>)

TÜRKİYE		ZAMAN ÇİZELGESİ	BURSA		Doğanbey Mahallesi ve çevresi	
DEĞİŞİM / DÖNÜŞÜM	KORUMA		KORUMA		DEĞİŞİM / DÖNÜŞÜM	SONUÇ
Yeni konut alanların kent merkezî dışında inşa edilmesi		1995	Çekirge Sıcak Su KAİP		yeni parselasyon ve yeni uygulama projesi; yeni bir Doğanbey Camisi	DÖNÜŞÜME ZEMİN HAZIRLAYAN KARAR ve UYGULAMALAR
		1996				
		1997				
		1998	Ördekli Hamamı KAİP	Bursa 2020 Çevre Düzeni Planı* ve kentin kuzeyindeki ovayı koruma kararları	Doğanbey ve çevresini ilgilendiren koruma kararlarının uygulanamaması	
		1999				
Yerel yönetim ve özel sektör arasındaki işbirliği ve 'Dönüşüm' yerine 'kentsel yenileme' tanımı	5366 sayılı Yenileme Yasası	2000	Tuzhan Güneyi KAİP			
		2001			bölgede altyapı sorunu çözülmeden önce TOKİ inşaatına açılması	
		2002	Samanpazarı KAİP			
		2003			neoliberal kent politikaları sonucu ortaya çıkan "kapalı konut siteleri"	
		2004	Kent Parkı KAİP	Doğanbey TOKİ KDP'deki dönüşüm ile ilgili halkın bilinçlenmesi		
		2005	Kültürparkı KAİP		sosyal ve demografik değişikliklerin mekana yansımaları	
		2006	Fidan Han-Geyve Han-Kozahan KAİP	STKlar, üniversite ve halkın kadrolarıyla kolektif çalışma kültürünün yeniden ortaya çıkması		
		2007	Merinos lojmanları KAİP		konumuna rağmen kullanıcının kent ile bağlı ksen konut inşaatı	

Tablo 3. Türkiye-Bursa-Doğanbey Mahallesi'ndeki değişim ve koruma etkileşimleri; 1995-2007 arası dönem.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı'nın ilk başkenti olarak bilinen ve sahip olduğu evrensel kültürel miras nedeniyle 2014 yılında UNESCO Dünya Miras Alan listesine kabul edilen³¹ Bursa TTM, 1970lerin ortalarından itibaren alan ölçekli koruma plan ve proje çalışmalarına sahne olmuştur (Çakıcı, 2015). 1977-2007 yılları arasında tarihlenen bu otuz yıllık süreçte Bursa'nın tarihi kent merkezindeki tarihi alanları korumaya yönelik her türlü çaba, kentin planlama geçmişi ve tarihi kent kimliğinin sürekliliği açısından önem taşımaktadır. Öyle ki 2000lerin başına kadar kentin içerdiği tarihi, doğal ve arkeolojik sit alanlarının korunarak sürekliliğinin sağlanabilmesi için düzenli planlama faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Özellikle, 1978-1981 yılları arasında alınan GEEAYK kararlarına ek olarak sunulan taslak haritalar, takip eden yıllarda yapılacak planlama çalışmaları için birer altlık olmuştur. Dolayısıyla, kent merkezindeki tarihi alanların 'sit' ilan edilip bunlara yönelik KAİPlerin hazırlanması kentin bütüncül korunmasında birer öncü hareket kabul edilir.

Ancak neoliberal politikaların kent plan kararlarında etkin olması ve yerel yönetimlerin etkin rolü üstlenmesi, korumada işbirliği ve kolektif çalışmanın önemini de ortadan kaldırmıştır. Özellikle Bursa'nın tarihi kent merkezi içerisindeki eski mahallelerde, son on yılda uygulanan kentsel tasarım ve dönüşüm projeleri, kentin kültürel kimliğine zarar vermiştir. Bu projelerden biri olan Doğanbey TOKİ KDP sonrasında, bölgenin kadastral düzeni ve sosyal yapısı tamamiyle değişirken, alanda tescilli kültür varlıkları dahi kullanılır olmaması gerekçe gösterilerek yıkılmıştır. Yıkımlar sonrası boşalan alanlara inşa edilen çok katlı ve tek tip TOKİ konutları ise, bölgedeki dolu boş ilişkisi üzerinden buradaki geleneksel organik dokudan tamamen farklı yeni bir doku yaratmıştır. Ayrıca, çalışma alanının güneyinde uzanan Haşim İşcan Caddesi'nin açılması (1985) ve yol boyunca bir duvar gibi yükselen çok katlı iş merkezi yapılaşma, bölgenin tarihi kent merkezinden kopararak yalnızlaşmasına yol açmıştır.

³¹ Bursa'nın UNESCO üyelik süreci için bkz. (<http://alanbaskanligi.bursa.bel.tr/>).

Sit alanı ilan edilmemiş olsa da bulunduğu konum nedeniyle 2000lerin başına kadar kentin tarihi kimliğini tanımlayan eski mahallelerinden biri olarak bilinen Doğanbey Mahallesi’nde dönüşümden önce gerçekleştirilen her türlü etkinlik, bölgedeki koruma direncini anlamak açısından değerli görülmüştür. Bu bağlamda hazırlanan çalışma kapsamında, Doğanbey Mahallesi ve çevresinin yaşadığı değişimler Bursa’nın kentsel gelişimi ile ilişkilendirilirken, bölgedeki koruma çabaları kentin koruma tarihindeki kırılma noktalarına bağlı olarak üç dönem altında aktarılmıştır. 1970lerin başına kadar geleneksel konut doku bütünlüğünü koruyabilmiş olan bu bölgenin dönüşümünden önceki en etkili koruma çabaları 1977 ile 1985 yılları arasına rast gelmektedir. Çalışma alanındaki taşınmaz kültür varlıklarının tescili ile başlayan bu süreç, 1978-1981 yılları arasındaki planlama çalışmalarında alanın tarihi alan olarak algılanmasına yönelik çabalarla devam etmiştir. Plan ve proje bazlı çalışmaların yanı sıra toplumun farkındalığını arttırmak amacıyla gerçekleştirilen çalıştay vb. toplantılarda kentsel ve kırsal korumada halkın katılımı da oldukça değerlidir. Öyle ki, 1981 tarihli ve 13333 sayılı GEEAYK kararına eklenen taslak planda ‘korunması gereken kentsel sit alanı’ olarak taranan Doğanbey ve Tayakadın Mahalleleri’nin sosyal ve fiziksel yapısı 1990lara kadar özgünlüğünü koruyabilmiştir.

Özetle, bu çalışmada, 2000lerin başında uygulanan Bursa Doğanbey TOKİ KDP’nin kentin tarihi kimliği ve silüetinde yarattığı kalıcı değişimden öncesi belgelerle sunulurken, alana ait koruma çabaları kronolojik olarak sunulmaktadır. Böylece, Bursa’nın tarihi ticaret merkezine komşu olan ve benzer dokuya sahip bir eski mahallenin ancak özgün dokusunu koruyamamış eski bir mahallenin dönüşümden önce mevcudiyetini korumaya yönelik çabalara dair kamuoyunun farkındalığını sağlamak mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akalın, M. (2015), Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Kentsel Kimlik Üzerindeki Etkileri: İstanbul, Eskişehir ve Bursa Örnekleri, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ağustos 2015, Sayı: 35, ss.47-64.
- Ataöv, A., Osmay, S. (2007). Türkiye’de Kentsel Dönüşüme Yöntemsel Bir Yaklaşım, METU JFA, 2007/2, (24:2), s. 57-82.
- Çakıcı, S. (2015). An Assessment on Conservation Activities in Bursa, Focusing on Conservation Council Decisions (1955-2012), (Yayımlanmamış doktora tezi), ODTÜ / Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çam, Y. (2019). Bursa’nın Kentsel Yapı Kültüründeki Dönüşüm, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, Aralık 2019, ss. 259-274.
- Çubukçuoğlu, B. (2013). Bursa Doğanbey Kentsel Dönüşüm Projesinin Tarihi Kent ve Kullanıcı Kimliği Üzerine Etkileri, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Demirkıran, S. (2008). Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamalarında Yerel Yönetimlerin Rolü: Bursa Büyükşehir Belediyesi Örneği, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Dinçer, İ. (2011). The Impact of Neoliberal Policies on Historic Urban Space: Areas of Urban Renewal in Istanbul, International Planning Studies, 16:1, 43-60, DOI: 10.1080/13563475.2011.552474.
- Dostoğlu, N.; Vural, T., (2004), “Lörcher, Prost ve Piccinato’nun Bursa’daki Kentsel Gelişim Katkıları”, Bursa’da Yaşam, Olay Gazetesi Eki; Ekim 2004, p. 122-126.
- Eliçin, Y. (2014). Neoliberal Transformation of the Turkish City through the Urban Transformation Act, Habitat International, 4, s. 150-155.
- Eren, İ.Ö., Tökmeci, E.Ö. (2012), A View on Urban Regeneration in Turkey with Local Implications: Bursa Case in Terms of Sustainability, the book chapter from Environmental Impact, WIT Press, s. 205-218.
- Genç, F. N. (2008). Türkiye’de Kentsel Dönüşüm: Mevzuat ve Uygulamaların Genel Görünümü, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., cilt.15, sayı.1, s. 115-130.
- Gür, M. and Dostoğlu, N. (2016). Discussing Quality of Life in Urban Transformation of Doganbey, Bursa, MEGARON, vol.11, no.1, pp.89-105.

- Jevremovic, L. (2011), Urban Identity of the City - The Transformation of Cities at the Turn of Two Centuries, Eura 2011- Cities without limits, s. 1-14.
- Kaplanoğlu, R. (2008). Kent Haritalarına Göre Bursa'nın Kentsel Gelişmesi, Yusuf Oğuzoğlu (Ed.), Bursa Şehrinin Gelişmesi ve Kentsel Planlama Kültürü içinde (s. 72-81). Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Kılınç Ürkmez, G., Atanur, G. (2016), İşlevini Yitirmiş Bir Sanayi Alanının Dönüşümünün Kent Kimliğine Etkisi: Bursa Sıcaksu Tabakhanler Bölgesi, Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi, Aralık / December 2016, Cilt/Vol: 11, Özel Sayı/Special Issue, Page: 106-126 ISSN: 1305-7979.
- Oğuz, M. (1999). Bursa Tarihi Kent Merkezi ve Yakın Çevresini Oluşturan MİA Alt Bölgesi (Hanlar-Reyhan-Kayhan Bölgesi) İşlevsel Mekansal ve Mimari Analizi, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özbek Eren, İ. (2014). What is the Threshold in Urban Regeneration Projects in the Context of Urban Identity? The Case of Turkey, SPATIUM International Review, UDC 711. 4 (560), no. 31, July 2014, s. 14-21.
- Özdemir, N. (2009). Cumhuriyet Çocuklarının Diliyle Bursa'nın Anısal Tarihi, Bursa: Sentez.
- Polat, S.; Dostoğlu, N. (2007). Kentsel Dönüşüm Kavramı Üzerine: Bursa'da Kükürtlü ve Mudanya Örnekleri, Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, s. 61-76.
- Recepoğlu, S. (2018). Türkiye'de Kentsel Mekânın Dönüşümü Bursa Örneği, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Adnan Menderes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Bursa, (?). Ankara: Bursa Eski Eserleri Sevenler Derneği Yayını IV.
- Tarih İçinde Bursa, (1989). İstanbul: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Ulu, A., Karakoç, İ. (2004). Kentsel Değişimin Kent Kimliğine Etkisi, PLANLAMA, 2004/3, s. 59-66.
- Uzun, S., Yılmaz Kaya, M., Uzun Yüksel, K. (2018). Kentsel Dönüşümde Kentsel Kimliğin Sürdürülebilirliği, ISUEP2018 Uluslararası Kentleşme ve Çevre Sorunları Sempozyumu: Değişim/Dönüşüm/Özgünlük, 28-30 Haziran 2018 Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, s. 48-56.

AKSARAY İL MERKEZİNDE YER ALAN 14.-20. YÜZYIL ARASI CAMİLER ÜZERİNE TİPOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

UHDE İÇLİ¹, GÜLŞEN DİŞLİ²

ÖZET

Aksaray kenti, Anadolu'nun merkezinde yer alması ve coğrafi özellikleri gereği tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Aksaray kent merkezine yirmi beş kilometre uzaklıkta bulunan Anadolu'daki ilk yerleşim yerlerinden olan Aşıklı Höyük ile başlayan bu durum, 1077'de şehrin Selçuklu egemenliğine girmesi ile dönüm noktası yaşamış ve kentleşme hareketleri hız kazanmıştır. Bu süreçte çok sayıda kültür varlığı inşa edilmiştir. Aksaray kent merkezinde yer alan kültür varlıklarından geleneksel konutlar, Erken Cumhuriyet dönemi yapıları ve anıtsal yapılar araştırmacılar tarafından çoğunlukla tek yapı ölçeğinde ve envanter düzeyinde ele alınmıştır. Ancak bunlardan dini mimariyi oluşturan cami ve mescitlerin farklı dönemlere göre karşılaştırmalı bir analizi ve tipolojik incelemesi henüz araştırılmamış bir konudur. Bu nedenle bu çalışmada, Aksaray ili Merkez ilçesi sınırlarında bulunan 14. yüzyıl ve 20. yüzyıl arasında inşa edilmiş ibadet işlevini halen devam ettiren cami ve mescit yapıları tipolojik analiz yöntemi ile ele alınmış, böylece hem tarihi hem de kent belleğinde yer etmiş olan bu yapıların süreç içindeki değişim ve gelişimleri, ortak ve farklı yönleri karşılaştırmalı analiz ile tespit edilmiştir. Bu kapsamda, şehir merkezinde farklı dönemlerde inşa edilmiş on iki adet yapı belirlenmiş, seçilen örneklem yapılar arazi çalışmaları ile analiz edilmiş, yapılara dair arşiv ve literatür taramaları yapılmıştır. Seçilen her bir cami ve mescit yapısı, tipolojik analiz çalışmasında kullanılmak üzere araştırma kapsamında geliştirilen ve yerinde tespitlerle hazırlanan katalog çalışması ile değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında geliştirilen katalogda belirlenen başlıca değerlendirme kriterleri; yapı-çevre ilişkisi, plan düzeni ve mekân elemanlarına göre tipolojik analiz, genel cephe düzeni ve cephe elemanlarına göre tipolojik analiz, yapım sistemi, taşıyıcı elemanlar, kullanılan malzemelere göre tipolojik analiz ve süsleme elemanlarına göre tipolojik analiz olmak üzere toplam beş başlıktan oluşmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen yapılar çoğunlukla küçük ölçekli cami/mescitler grubunda olup, Selçuklu Dönemi eseri Ulu Cami'nin kent merkezindeki en görkemli ve büyük cami yapısı olarak kent belleğinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneklem yapıların yığma kâgir yapım tekniğinde inşa edildiği ve yapılarda taş ve tuğla ağırlıklı yapı malzemesinin kullanıldığı görülmektedir. Kent merkezindeki cami ve mescitleri kapsayan çalışmada, seçilen geniş zaman periyodundan dolayı ortak bir tipolojik sonuca ulaşmak zor olsa da, farklı dönemlerde inşa edilen/genişletilen cami/mescit yapılarına dair elde edilen farklı tipolojik sonuçlar, Aksaray kentinin diğer ilçeleri ve yakın çevresindeki dini mimarinin tipolojik analizinde önemlidir. Ayrıca çalışmanın, Aksaray kentinin diğer ilçeleri ve yakın çevresindeki cami ve mescitlerin ileriki dönem restorasyon ve mimari koruma uygulamalarında karşılaştırmalı analizler sayesinde yol gösterici olacağı değerlendirilmektedir.

ANAHTAR KELİMELEER: Aksaray, Cami, Mescit, Tipolojik Analiz, Mimari Koruma

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Konya, Türkiye uhde2205@gmail.com

² Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Konya, Türkiye disli001@umn.edu

1. GİRİŞ

Cami, kelime kökeni olarak Arapça “cem” kelimesinden türeyen “toplayan, bir araya getiren yer” anlamına gelen bir terimdir. Mescit ise yine Arapça “sücûd” kökünden gelen “secde edilen yer” anlamında kullanılan bir ifadedir (Önkol ve Bozkurt, 1993: 46). Bu tanımlardan da açıkça anlaşıldığı üzere, gerek cami gerekse mescit yapıları, Müslüman toplumların ibadet alanları olarak kullanılan, tüm halkı bir araya getiren, toplumla yakından bağ kuran yapı tipleridir. Kentsel ölçekte de önemli bir yere sahip olup, toplanma noktaları olarak, hatta birer “landmark” olarak önem kazanmaktadır. Camiler farklı yerleşim yerlerinde mimari bakımdan birbirinden farklı özellikler göstermektedir (Eyice, 1993: 56). Eyice (1993: 56-90), farklı coğrafyalarda farklı dönemlerde inşa edilen cami plan tipolojilerini incelemiş, detaylı olarak aktarmıştır. Anadolu’nun orta noktasında yer alan ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Aksaray şehrinde de, birçok medeniyete tanıklık etmesinden ötürü özgünlüğünü ve bütünlüğünü büyük ölçüde koruyan nitelikli, farklı tipolojik karakterlerde cami ve mescit yapılarına rastlamak mümkündür. Bahse konu yapılar gerek plan tipolojileri, gerekse yapım teknikleri ve süsleme düzenleri ile araştırılmaya değerdir. Aksaray ilinde bulunan cami/mescit yapıları üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalar incelendiğinde; Evliya Çelebi’nin *Seyahatnamesi*’nde Aksaray iline özgü detaylı bilgilendirmelerde bulunduğu, şehirde bulunan kale, medrese gibi yapılarla beraber şehir planlaması kapsamında cami ve mescit yapıları hakkında da bilgiler aktardığı anlaşılmaktadır. Bu aktarımlardan, 17. yüzyılda Aksaray merkezde 98 adet mahalle mescidi bulunduğu bilinmektedir (Dağlı ve Kahraman, 2006). Deniz (1988) *Aksaray’da (Niğde) Ahşap Sütunlu İki Köy Cami* adlı makalesinde Aksaray ili Eski ve Eşmekaya’daki Ulu camileri detaylıca incelemiş, ancak Aksaray kent merkezindeki cami/mescit yapılarına değinmemiştir. Boran ve Erdal (2001) *Aksaray’da Üç Cami* adlı çalışmalarında yine kırsal alanlarda bulunan ve üst örtüsü aynı olan üç farklı cami yapısını incelemiş, ancak merkezde bulunan camilere yer vermemiştir. Uğur (2013) *Tarihi Süreç İçinde Aksaray* adlı Yüksek Lisans tezinde, Aksaray ilinde bulunan 18. ve 19. yüzyıl arası tarihi yapıları ele almış, bu kapsamda Cıncıklı (Hacı Yusuf) Mescidi, Eğri (Kızıl) Minare, Kesik Minare, Ulu Cami ve Salih Ağa Camii’ne de değinmiştir. Erdal (2014) tarafından hazırlanan *Aksaray’da Türk Devri Mimarisi* adlı Doktora tezinde Aksaray ilinde ve ilçelerinde bulunan tüm Türk devri yapıları ele alınmış bu kapsamda camilere de yer verilmiştir. Bahse konu çalışmada yapılar detaylı katalog düzenlemesi kapsamında ele alınmıştır. Arslan (2017) ise *Anadolu’da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi* adlı doktora tezinde Anadolu’da bulunan şehirlerden belirli cami yapılarını ele almış ve plan-mimari-süsleme kapsamında incelemiştir. Ancak Aksaray’da konu kapsamında ele alınan camiler, Aksaray il merkezinde bulunmamaktadır. Görür’ün (1991) *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri* başlıklı Yüksek Lisans tezi bahse konu dönemlerde Aksaray merkezde inşa edilen cami ve mescitlere de yer verilmiş, tarihi, mimari, malzeme ve teknik bakımından yapılan sanat tarihi yönüyle incelenmiştir. Benzer şekilde, Şimşirgil (2016: 217-223) *Sultan II. Kılıç Arslan ve Aksaray* adlı çalışmada, Topal (2006: 39-43) *Anadolu Selçuklu Devrinde Aksaray Şehri* başlıklı Doktora tezinde ve Polat (2011: 31-40) *Karamanoğulları Devrinde Aksaray Şehri* başlıklı Yüksek Lisans tezinde bu dönemlerde inşa edilen dini mimari kapsamında başlıcaları Ulu Cami, Kızıl (Eğri) Minare Cami, Kesik Minare Cami, Hacı Yusuf Mescidi ve Tekke Mescidi/Cami olmak üzere diğer cami/mescitlerin kısa bir tanıtımını yapmıştır. Alp (2018) de Karamanoğlu Mehmet Bey Camii’ni (Ulu Camii) daha çok vakıf kayıtları üzerinden detaylı olarak incelemiş, ayrıca mimari tanımına da yer vermiştir. Bunların dışında, kentteki inanç turizmi potansiyeli kapsamında, kent merkezindeki cami ve mescitlerin ele alındığı çalışmalar da mevcuttur (Adak, 2018). Ayrıca, Aksaray Valiliği tarafından 2009 yılında hazırlattırılan *Aksaray İli Merkez Kültür Envanteri* çalışması kapsamında merkezdeki cami ve mescitler incelenmiş, tescil fişi formatında sunulmuştur (Ayçin vd., 2009). Konyalı (1974: 1145-1305) Fatih devrinde 1476-77 M. tarihli Aksaray vakıflarının tespit edildiği defterde Aksaray’da on altı adet cami ve mescidin varlığından bahsetmekte, 1501 tarihli defterde bu sayının yirmi beş olduğunu bildirmekte, II. Bayezid devrinde kırk dört cami ve mescit ve Kanuni devrinde ise bir cami ve kırk iki mescidin mevcut olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca, yapılarla ilgili tarihi ve mimari bilgiler sunmaktadır. M. Hilmi’nin (1931:7-8) *Aksaray Tarihi* adlı eserinde de merkezdeki önemli eserler arasından cami ve mescitlere de kısmen değinilmiştir. *Osmanlı Belgelerinde Aksaray Vilayeti* adlı çalışmada ise kentteki cami ve mescitleri de konu alan Osmanlı dönemi vesikaları detaylı olarak aktarılmıştır (Koltuk, 2011). Yukarıda özetlenen literatürde, bu araştırmanın konusunu oluşturan Aksaray merkezdeki tarihi cami ve mescitlerin çoğunlukla künye bilgileri ve sanat tarihi açısından ele alındığı anlaşılmaktadır. Oysa ki, bahse konu yapıların farklı dönemlere göre ve farklı kriterler

doğrultusunda karşılaştırmalı bir analizin yapılması, hem bölgedeki restorasyon uygulamalarının doğruluğu ve niteliği ve hem de benzer yapıların proje ve onarım aşamalarında karşılaştırmalı bir veri oluşturması bakımından önemli ve gereklidir. Bu nedenle, bahsi geçen literatürden farklı olarak yapılan bu çalışmada Aksaray, merkezde seçilen örneklem yapılar mimari tipolojik analizleri üzerinden incelenmiş, yapı-çevre ilişkisi, plan düzeni ve mekân elemanları, genel cephe düzeni ve elemanları, yapım sistemi, taşıyıcı elemanlar, malzemelere ve süsleme elemanlarına göre karşılaştırmalı bir çalışma yapılmıştır. Bu açıdan, diğer çalışmalardan farklılık göstermekte olup, literatüre tipolojik analiz kapsamında katkı sunulması amaçlanmıştır.

1.1. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma kapsamında öncelikle konuyla ilgili yukarıda özetlenen literatür taranmış, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Aksaray İl Kültür Müdürlüğü arşivlerinde örneklem yapılarla ilgili envanter ve arşiv belgeleri araştırılmış ve arazi çalışmaları kapsamında yerinde tespitlerle tipolojik analizler yapılmıştır. Yapılar seçilirken, günümüzde özgün özelliklerini büyük oranda korumuş olmaları ve halen ibadet işlevini sürdürüyor olmaları dikkate alınmış, bu kapsamdaki 14. ve 20. yüzyıl arasına tarihlenen cami ve mescitler incelenmiştir. Tipolojik analiz sayesinde envanter, sınıflandırma ve değerlendirme aşamaları bir arada gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda tipolojik analiz yöntemi geleceğe kültürel bir aktarımı da mümkün kılmaktadır. Tipolojik analiz, genel anlamda aynı katman içinde birbirleri ile ilişkili olarak görülen buluntulara göre sınıflandırma işlemidir. Mimaride ise belirli bir yapı tipi seçilmekte ve her yapı için belirli kategoriler altında inceleme yapılmaktadır. Sistematiğe ilerleyen bir yöntem olması ve ele alınan her değerlendirme kriteri ve yapı türü için belli bir sonuca varılması ile sonuç odaklı ortak bir mimari dil oluşturmayı sağlamaktadır (Ayyıldız ve Özbayraktar, 2018). Ayrıca yapılan tipolojik analizler sayesinde ortak bir dilden ziyade yapılar arasındaki farklılıklar da ortaya çıkarılmaktadır. Bu kapsamda, çalışmada her örneklem cami/mescit yapısı için aşağıdaki tipolojik analiz kriterlerine yer verilmiştir:

1. Yapı-çevre ilişkisine göre tipolojik analiz,
2. Plan düzeni ve mekân elemanlarına göre tipolojik analiz,
3. Genel cephe düzeni ve cephe elemanlarına göre tipolojik analiz,
4. Yapım sistemi, taşıyıcı elemanları ve kullanılan malzemelere göre tipolojik analiz
5. Süsleme elemanlarına göre tipolojik analiz

Araştırma kapsamında belirlenen örneklem yapılar, yukarıda verilen beş başlık altında geliştirilen tablolar halinde, mimari tipoloji açısından analiz edilmiş ve karşılaştırmalı değerlendirmeler yapılmıştır. Tablo 1’de ise çalışma kapsamında ele alınan yapılar ve künye bilgileri verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma kapsamında incelenen örneklem yapılara ait künye bilgileri (Kaynak: Yazara ait fotoğraf arşivi, 2021; Erdal, 2014)

Ulu Camii (1150/53), Hacı Hasanlı Mahallesi 717. Sokak. Kitabesi mevcut değil, Yaptıran: Sultan I. Mesud (1116-1155), Karamanoğulları dönemindeki tamiratlarla 14. yüzyılda günümüzdeki şeklini almıştır, Mimarı: Zeynel Hac Hoca Nuştekinel-Cemali	Leyla Hatun Camii (18. yüzyıl sonu), Şeyh Hamit Mahallesi, Nevşehir Caddesi	Hacı Musa Camii (1908, ilk inşa tarihi: 17. yüzyıl sonu), Çerdiğin Mahallesi, Akata Sokak	Cıncıklı Mescid (13. yüzyıl ilk yarısı), Taşpazar Mahallesi, Şehit Halil Uğur Sokak. Yaptıran: Hacı Yusuf, Son Restorasyon: 2010
			
Hacı Yusuf Camii (1850, İlk İnşa Tarihi: 17. yüzyıl), Kalanlar Mahallesi, Kalanlar Caddesi. Yaptıran: Hacı Yusuf (Erdal, 2014)	Necmeddin-i Suğra Camii (1906), Coğlakı Mahallesi, Gündoğdu Caddesi (Erdal,2014)	Eğri Minare Camii (1883, ilk inşa tarihi: 1235, yaptıran: Hıf oğlu Ahmet), Çerdiğin Mahallesi, Nevşehir Caddesi	. Salih Ağa Camii (1903, ilk inşa: 17. yüzyıl), Yaptıran: Salih Ağa, Meydan Mahallesi, 950. Sokak
			
Ferîştah Hatun Mescidi (16. yüzyıl Karamanoğulları devri, son şeklini 2892 yılında almıştır),Yaptıran: Ferîştah Hatun, Şeyh Hamit Mahallesi, 3500. Sokak	Çavdar Baba Camii (18.-19. yüzyıl), Küçük Bölcek Mahallesi, Çavdar Baba Sokak	Horoz Baba Camii (20. yüzyıl ilk çeyreği), Çerdiğin Mahallesi, 1060. Sokak, 2003 yılında VGM tarafından restore edilmiştir.	Tekneşin Camii (19.-20. yüzyıl), Pamucak Mahallesi, Söyler Sokak
			

2. TARİHİ SÜREÇTE AKSARAY İLİ VE ÖNEMİ

Anadolu tarihi açısından çok önemli bir yere sahip ve en eski yerleşimlerinden olan Aksaray ili, günümüzden 11 bin yıl önce Aşıklı Höyük’te kurulan ilk yerleşimlerle tarihsel serüvenine başlamıştır. Aşıklı Höyük’ten günümüze uzanan bu süreçte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Aksaray ili, aynı zamanda İpekyolu üzerinde bulunmasından ve Kapadokya bölgesinde yer almasından ötürü merkezi bir öneme sahip olmuştur. Bulunmuş olduğu merkezi konumdan ötürü ilk Hristiyan yerleşimlerine ve Azizlerine de ev sahipliği yapmıştır (URL 1). Neolitik dönemle beraber ise iskân edilmeye başlamıştır. Kalkolitik çağda özellikle Güvercinkaya ve Yüksek Kilise civarında yerleşimlerin yayıldığı ve gelişim gösterdiği görülmektedir. M.Ö. 3000-2000 yıllarına gelindiğinde Hatti kavmine ev sahipliği yapmış, Asurlu tacirlerle bir ticaret merkezi olmuştur (URL 1). Asur ve Hititlerin hâkimiyeti

sonrasında Lidyalıların, Perslerin, Bizanslıların, Selçukluların, Karamanoğullarının ve Osmanlı devletlerinin hâkimiyetinde de kalmıştır. 1077 yılında Selçuklu egemenliğine geçen Aksaray, mimari anlamda oldukça gelişim göstermiş, özellikle II. Kılıç Arslan döneminde saraylar, medreseler, camiler, kervansaraylar ve zaviyeler inşa edilmiştir. Bu dönemde aynı zamanda Aksaray ili askeri üs olarak kullanılmıştır. 1470 yılında İshak Paşa tarafından Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte de 1920 yılında vilayet olmuştur (URL 2).

3. AKSARAY CAMİLERİNİN TİPOLOJİK ANALİZİ

3.1.Yapı-Çevre İlişkisine Göre Tipolojik Analiz

Örneklem cami ve mescit yapılarının çevre ile ilişkisini değerlendirmek adına, öncelikle yapı ana girişlerinin yoldan/meydandan/avludan/külliyeden olmak üzere farklı erişim alternatifleri incelenmiştir. Ulu Camii'ne (Karamanoğlu Mehmet Bey Camii/Karamanoğlu Camii/ Karamanoğlu İbrahim Bey Camii) ana giriş batıdaki portal aracılığı ile önündeki meydandan sağlanmakta, ayrıca kuzeydeki yoldan da girişi bulunmaktadır. Cıncıklı Mescid'e (Hacı Yusuf Mescidi/ Emir Yusuf Mescidi) batı cephedeki yoldan, Çavdar Baba Camii'ne doğu cephedeki yoldan, Leyla Hatun Camii'ne (İbrahim Efendi Camii) giriş batı cephedeki avludan, Hacı Yusuf Camii'ne kuzey cephedeki meydandan sağlanmaktadır. Necmeddin-i Suğra (Maraşlıoğlu) Camii'ne kuzey cephedeki yoldan girilmekte, Eğri Minare Camii'ne kuzey cephedeki meydandan, Feriştah Hatun Mescidi'ne doğu cephedeki avludan, Tekneşin Camii'ne batı cephedeki yoldan, Salih Ağa Camii'ne (Nakkaş/Nakkaşi Camii) ve Horoz Baba Camii'ne doğu cephedeki yoldan ve Hacı Musa Cami'ne kuzey cephede bulunan küçük avludan giriş sağlanmaktadır. Yapılan analizler doğrultusunda Aksaray il merkezinde bulunan 14. ve 20. yüzyıllar arasında inşa edilen cami/mescitler arasında külliyeden girişi bulunan yapıya rastlanmamıştır. Yapıların çoğunluğuna yoldan direkt giriş sağlanmakta, meydandan ve avludan girişi olan cami/mescitler de bulunmaktadır (Tablo 2).

Ayrıca, çalışma kapsamında ele alınan camilerin/mescitlerin yapı-çevre ilişkisini anlamak için yapıların cephelerindeki giriş sayısı tek girişli/çift girişli olacak şekilde ve girişlerin ortadan ya da yandan olma durumuna göre farklı alternatifleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda, Aksaray il merkezinde bulunan camilerin/mescitlerin giriş sayılarının çeşitlilik gösterdiği, bunlardan Ulu Cami'de iki, diğer tüm örneklem yapılarda tek giriş olduğu ve girişlerin ortadan ya da yandan olma durumunun eşit sıklıkta görüldüğü anlaşılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Yapı- çevre ilişkisine göre tipolojik analiz

Yapı girişi	Yoldan Giriş	Ulu Camii, Cıncıklı Mescid, Çavdar Baba Camii, Tekneşin Camii, Salih Ağa Camii, Horoz Baba Camii, Necmeddin-i Suğra Camii	
	Meydandan Giriş	Ulu Camii, Hacı Yusuf Camii, Eğri Minare Camii	
	Avludan Giriş	Feriştah Hatun Mescidi, Hacı Musa Cami, Leyla Hatun Camii	
Giriş Sayısı	Tek Girişli	Giriş Ortadan	Giriş Yandan
		Hacı Musa Camii	Leyla Hatun Camii (avlu girişi batı cephede yandan)
		Hacı Yusuf Camii	Cıncıklı Mescid
		Necmeddin-i Suğra Camii	Çavdar Baba Camii
		Feriştah Hatun Mescidi	Tekneşin camii
Çift Girişli	Çift Girişli	Eğri Minare Camii	Horoz Baba Camii
		Leyla Hatun Camii (cami girişi kuzey cephede ortadan)	Salih Ağa Camii
		Giriş Ortadan	Giriş Yandan
		Ulu Camii	-

3.2 Plan Düzeni ve Mekân Elemanlarına Göre Tipolojik Analiz

Aksaray il merkezindeki örneklem cami yapıları plan tipolojisi bakımından incelendiğinde inşa edildiği dönemlere göre çeşitlilik gösterebildiği anlaşılmaktadır. Tespit edilen başlıca plan tipleri çok ayaklı/bölümlü cami plan tipi,

aşşap direkli cami plan tipi, kare planlı ve kubbeli cami plan tipi ve dikdörtgen planlı merkezi kubbeli camii plan tipidir. Bunlardan en fazla rastlanan cami/mescit plan tipi ise aşşap direkli cami plan tipi olmuştur. Bu plan tipinde, üst örtü genellikle eş aralıklarla sıralanmış aşşap dikmelerle taşınmaktadır. Aşşap direkli camiler, mihrap aksına paralel ya da dikey olmak üzere iki farklı tipte gözlenmiş, bunlar da kendi içinde iki ya da üç şahınlı olarak ayrılmıştır. Horoz Baba Camii, Çavdar Baba Camii ve Hacı Yusuf Camii mihraba enlemesine aşşap direkli camiler grubuna girerken, Cıncıklı Mescid, Leyla Hatun Camii, Tekneşin Camii, Hacı Musa Camii, Necmeddin-i Suğra Camii ve Eğri Minare Camii mihraba boylamasına/derinlemesine yerleştirilen aşşap direkli camiler grubu arasındadır (Şekil 1). Örneklem yapılar arasında en eski tarihli olan Ulu Camii, çok ayaklı/bölümlü camilerden olup, bu gruba tek örnektir. Çok ayaklı plan tipi; namaz kılınan alanın üst örtüsünü taşımak için eş aralıklarla dizilen taşıyıcıların bulunduğu plan tipidir. Ulu Camii'nde de enine eş aralıklarla sıralanan dört adet taş ayak ve boyuna eş aralıklarla sıralanan dört adet taş ayak, üst örtüyü taşımaktadır (Şekil 1). Feriştah Hatun Mescidi, kare planlı kubbeli tek mescit örneği iken, Salih Ağa Camii de incelenen yapılar arasında dikdörtgen planlı merkezi kubbeli camii tipine sahip tek yapıdır (Tablo 3 ve Tablo 4). Ayrıca, Horoz Baba Camii ve Tekneşin Camii, düzensiz plan şemaları ile de dikkat çekmektedir.

Şekil 1. Çavdar Baba Camii Eşaralıklı Aşşap dikmeleri (solda), Ulu Camii Eşaralıklı Taş Ayakları (sağda) (Kaynak: Yazara ait fotoğraf arşivi, 2021).

Tablo 3. İncelenen Camilerin Planları Üzerinden Girişlerinin Okunması (Kaynak: Erdal, 2014'ten faydalanılarak yazar tarafından yeniden çizilmiştir, VGM arşivi (Salih Ağa Camii))

 Ulu Camii	 Leyla Hatun Camii	 Hacı Musa Camii	 Cıncıklı Mescid	 Çavdar Baba Camii	 Hacı Yusuf Camii
 Necmeddin-i Suğra Camii	 Eğri Minare Camii	 Feriştah Hatun Mescidi	 Tekneşin camii	 Horoz Baba Camii	 Salih Ağa Camii

Tablo 4. Aksaray İl merkezindeki örneklem cami/mescit yapılarının plan tipolojisi

Plan Tipolojisi	Çok Ayaklı/Bölümlü/Ulu Cami Tipi	Ulu Camii (kareye yakın dikdörtgen formda)			
	Ahşap Direkli Camii Tipi	Enlemesine/Mihraba Paralel		Boylamasına/Derinlemesine/Mihraba Dikey	
		İki Sahınlı	Üç Sahınlı	İki Sahınlı	Üç Sahınlı
		Horoz Baba Camii	Çavdar Baba Camii	Cıncıklı Mescid	Hacı Musa Camii
			Hacı Yusuf Camii	Leyla Hatun Camii	Necmeddin-i Suğra Camii
				Tekneşin camii	Eğri Minare Camii
	Kare Planlı Kubbeli Cami Tipi	Feriştah Hatun Mescidi			
	Dikdörtgen Planlı Merkezi Kubbeli Camii Tipi	Salih Ağa Camii			

Örneklem yapılar mekân elemanları bakımından analiz edildiğinde son cemaat yeri, minareler, müezzin mahfili ve kadınlar mahfili açısından incelenmiştir. Hacı Yusuf Camii, Eğri Minare Camii ve Tekneşin Camii'lerinin kuzey cephede özgün son cemaat yerleri bulunmakta, diğer yapılarda son cemaat yeri bulunmamaktadır (Tablo 6). Minareler, öncelikle yapılarda mevcut olup olmama durumuna göre incelenmiş, mevcut olanlar plan tipolojisi ve malzemesi bakımından değerlendirilmiştir. Minare; camilerde namaz zamanında müezzinin ezan okumak için cami içinden merdivenle çıkarak ulaştığı yüksek ince mimari yapı elemanıdır. Şerefe ise minarenin çevresini çepeçevre dolaşan insan geçebilecek şekilde tasarlanmış ezan okumak için tasarlanmış yapı elemanıdır ve sayısı her cami için farklılık gösterebilmektedir. Aksaray il merkezinde yer alan camiler bu kapsamda incelendiğinde Ulu Cami'nin iki şerefeli, çokgen gövdeli, taştan bir minaresi bulunmakta, Cıncıklı Mescid, Çavdar Baba Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Feriştah Hatun Mescidi, Tekneşin Camii ve Horoz Baba Camii'lerinde ise minare yer almamaktadır. Hacı Musa Camii'nin günümüzde, özgün olmayan tek şerefeli taş malzemeden güdük bir minaresi bulunmakta ve Salih Ağa Camii'nde de tek şerefeli güdük bir minare yer almaktadır (Şekil 2). Hacı Yusuf Camii'nin özgün olmayan güdük minaresi ise metaldendir. Bölgeye has bir özellik olarak taş ya da ahşap köşk minareler de mevcuttur. Köşk minare dört sütun üzerine oturan bir külâh ve âlem den oluşan ve genellikle cepheden taş bir merdivenle ulaşılan yapı öğeleridir (Erdal, 2014). Hacı Musa Camii, Leyla Hatun Camii ve Hacı Yusuf Camii özgününde taş bir köşk minareye sahiptir. Çavdar Baba Camii'nin de günümüze ulaşamayan ahşap bir köşk minaresi mevcuttur. Minarelerde çoğunlukla taş malzeme tercih edilmiş olup, tek şerefeli Eğri Minare, bölgedeki tuğladan inşa edilen tek minaredir (Tablo 5).

Şekil 2. Salih Ağa Camii'nin tek şerefeli güdük minaresi (solda), Ulu Camii'nin iki şerefeli minaresi (ortada) ve Hacı Musa Camii'nin köşk minare cephe konsolu (kırmızı hat içinde gösterilmiştir) (sağda) (Kaynak: Yazara ait fotoğraf arşivi, 2021)

Cami mekân elemanlarından olan müezzin mahfili; müezzinler için ayrılmış, etrafı parmaklıklı ve korkuluklarla çevrili özelleşmiş alanlardır. Kadınlar mahfili ise; kadınların namaz kılması için ayrılan özelleşmiş ve sınırlandırılmış alanlardır. Aksaray il merkezindeki camiler bu açıdan ele alındığında müezzin mahfili sadece Ulu Camide yer almaktadır. Yine, Ulu Camii'de ahşap korkuluklu ve ahşap merdivenli, dikdörtgen formlu taş kemerler üzerinde bir kadınlar mahfili bulunmakta, Cıncıklı Mescid, Hacı Musa Camii, Çavdar Baba Camii, Hacı Yusuf Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Tekneşin Camii, Salih Ağa Camii'nde dikdörtgen formlu ahşaptan birer kadınlar mahfili yer almaktadır. Leyla Hatun Camii, Eğri Minare Camii, Feriştah Hatun Mescidi ve Horoz Baba Camii'lerinde ise mahfil bulunmamaktadır (Tablo 5) (Şekil 3).

Şekil 3. Cıncıklı Mescid kadınlar mahfili (solda) ve Ulu Cami kadınlar mahfili (sağda) (Kaynak: Yazara ait fotoğraf arşivi, 2021)

3.3. Yapım Sistemi, Taşıyıcı Elemanlar ve Kullanılan Malzemeye Göre Tipolojik Analiz

Aksaray il merkezinde bulunan örneklem cami ve mescitlerin kâgir inşa tekniği ile çoğunlukla taş malzemeden inşa edildikleri anlaşılmaktadır (Şekil 4). Tuğla malzeme ise sınırlı düzeyde kullanılmış olup, Eğri Minare Camii Minaresi, Cıncıklı Mescid Batı Cephesi, Feriştah Hatun Mescidi kubbesi ve Tekneşin Camii kuzey cephesinde gözlenmektedir. Ahşap malzemenin görüldüğü başlıca mimari öğeler, minber, kürsü, mahfil ve mihrap olmuştur. Alçı malzeme çoğunlukla mihrapta tercih edilmiş, Ulu Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Salih Ağa Camii, Cıncıklı Mescid, Leyla Hatun Camii ve Hacı Yusuf Camii mihraplarında gözlenmiştir. Mihrabın ahşaptan yapıldığı örnekler, Çavdar Baba Camii, Eğri Minare Camii ve Horoz Baba Camii'dir. Cıncıklı Mescid, Tekneşin Camii, Hacı Musa Camii ve Feriştah Hatun Mescidi'nde taş mihrap mevcuttur. Salih Ağa Camii'nin iç mekânında mermer sütunlar, Ulu Camii'nin taç kapının alt kısmında ve cephelerde kısmi düzeyde ve düzensiz, pencere lentosu ve sövelerinde, iç mekân kemerlerinde kısmi düzeyde mermer malzeme gözlenmiştir. Çini malzemenin bulunduğu tek yapı Cıncıklı Mescid olup, batı cephesinde boydan boya tuğla üzeri çini süslemeye yer verilmiştir. Tüm yapılarda minber ahşaptan yapılmış, Feriştah Hatun Mescidi'nde minbere rastlanmamıştır (Tablo 5).

Çalışma kapsamında Aksaray il merkezinde yer alan ve incelenen yapılarda Horoz Baba Camii, Çavdar Baba Camii, Cıncıklı Mescid, Leyla Hatun Camii, Tekneşin Camii, Hacı Musa Camii, Necmeddin-i Suğra Camii ve Hacı Yusuf Camii'nde iç mekânda ahşap tavan mevcuttur. Eğri Minare Camii'nde ayrıca, ortada ahşap kirişlemeli tavan yapılmıştır. Ulu Camii'nde mihrap önü ve mahfil önü kubbeleri yer almakta, Feriştah Hatun Mescidi ve Salih Ağa Camii'nde orta kubbe bulunmaktadır. Kubbeye geçiş Ulu Camii müezzin mahfili kubbesinde ve Feriştah Hatun Mescidi orta kubbesinde pandantiflerle sağlanmış, Ulu Camii mihrap önü kubbesinde Türk üçgeni, Salih Ağa Camii'nde ise kubbeye geçiş için tromp kullanılmıştır. Ayrıca, Ulu Camii'nde çapraz ve beşik tonozlar, Salih Ağa Camii'nde ise girişin üstünde beşik tonoz mevcuttur. İncelenen yapılarda kiremit kaplı, eğimli kırma çatı çoğunluktadır. Cıncıklı Mescid'de günümüzde beşik çatı gözlenmiştir. Cıncıklı Mescid, Eğri Minare Camii ve Tekneşin Camii'nde özgününde toprak dam uygulaması söz konusudur (Erdal, 2014). Ulu Camii ve Feriştah Hatun

Mescidi'nde dışta kubbe örtü de mevcuttur. Ulu Camii'nin geri kalan kısmı eğimli çatıdır. Yapılarda çoğunlukla ahşap dikmeler kullanılmış (Horoz Baba Camii, Çavdar Baba Camii, Hacı Yusuf Camii, Cıncıklı Mescid, Leyla Hatun Camii, Tekneşin camii, Hacı Musa Camii, Necmeddin-i Suğra Camii ve Eğri Minare Camii), ayrıca Ulu Camii iç mekânda taş ayaklar, Eğri Minare Camii son cemaatte taş sütunlar ve Salih Ağa Camii iç mekânda, mermer sütunlara rastlanmıştır. Taş kemer kullanımı da yine bu üç camide gözlenmiştir. Devşirme malzemenin kullanıldığı tek eser ise Ulu Camii'dir (Tablo 5).

Tablo 5. Yapım Sistemi, Taşıyıcı Elemanları ve Kullanılan Malzemeye Göre Tipoloji

YAPIM TEKNİĞİ	Kâgır			Taş Yığma	Ulu Camii, Cıncıklı Mescid, Çavdar Baba Camii, Leyla Hatun Camii, Tekneşin Camii, Salih Ağa Camii, Horoz Baba Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Hacı Yusuf Camii, Eğri Minare Camii, Feriştah Hatun Mescidi, Hacı Musa Camii	
				Tuğla Yığma	Eğri Minare Camii Minaresi, Cıncıklı Mescid Batı Cephesi	
TAŞIYICI ELEMENLAR	Yatay	Üst Örtü	İçte	Ahşap Tavan	Horoz Baba Camii, Çavdar Baba Camii, Cıncıklı Mescid, Leyla Hatun Camii, Tekneşin camii, Hacı Musa Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Eğri Minare Camii, Hacı Yusuf Camii	
				Ahşap kirişlemeli tavan	Eğri Minare Camii	
				Kubbe	Ulu Camii (mihrap önü, mahfil önü), Feriştah Hatun Mescidi, Salih Ağa Camii (orta kubbe)	
				Tonoz	Ulu Camii (çapraz ve beşik tonoz), Salih Ağa Camii (girişin üstünde beşik tonoz)	
			Dışta	Eğimli Çatı	Ulu Camii, Cıncıklı Mescid (beşik çatı), Hacı Musa Camii (kıрма çatı), Çavdar Baba Camii (kıрма çatı), Leyla Hatun Camii (kıрма çatı), Hacı Yusuf Camii (kıрма çatı), Necmeddin-i Suğra Camii (kıрма çatı), Eğri Minare Camii (kıрма çatı), Tekneşin Camii (kıрма çatı), Horoz Baba Camii (kıрма çatı)	
				Kubbe	Ulu Camii, Feriştah Hatun Mescidi	
				Düşey	Ahşap Dikme	Horoz Baba Camii, Çavdar Baba Camii, Hacı Yusuf Camii, Cıncıklı Mescid, Leyla Hatun Camii, Tekneşin camii, Hacı Musa Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Eğri Minare Camii
					Taş Ayak/ Paye/Sütun	Ulu Camii (iç mekânda), Eğri Minare Camii (son cemaatte), Salih Ağa Camii (iç mekânda, mermer sütunlar)
	Kemer	Ulu Camii (payeler arasında), Eğri Minare Camii (son cemaatte sütunlar arasında), Salih Ağa Camii (iç mekânda sütunlar arasında)				
	Taş Duvar	Ulu Camii, Cıncıklı Mescid, Çavdar Baba Camii, Leyla Hatun Camii, Tekneşin Camii, Salih Ağa Camii, Horoz Baba Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Hacı Yusuf Camii, Eğri Minare Camii, Feriştah Hatun Mescidi, Hacı Musa Camii				
	Tuğla Duvar/kubbe	Cıncıklı Mescid Batı Cephesi, Feriştah Hatun Mescidi (kubbe), Tekneşin Camii (kuzey cephede)				
	Kubbeye Geçiş Elemanları	Pendantif	Ulu Camii (müezzin mahfili kubbesi), Feriştah Hatun Mescidi			
		Türk Üçgeni	Ulu Camii (mihrap önü kubbesi)			
		Tromp	Salih Ağa Camii (tromp seviyesinin üstünde kedi yolu dolanmaktadır)			
	Çatı Örtüsü	Kiremit	Hacı Musa Camii, Leyla Hatun Camii, Cıncıklı Mescid, Salih Ağa Camii, Çavdar Baba Camii, Leyla Hatun Camii, Hacı Yusuf Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Tekneşin Camii, Salih Ağa Camii, Horoz Baba Camii			

MALZEME		Kuşun		Ulu Camii, Feriştah Hatun Mescidi					
		Toprak Dam		Cıncıklı Mescid (özgününde), Eğri Minare Camii (özgününde), Tekneşin Camii (özgününde)					
	Mihrap	Alçı		Dikdörtgen		Kemerli			
				Ulu Camii, , Necmeddin-i Suğra Camii, Salih Ağa Camii, Cıncıklı Mescid (alçı bordür)		Ulu Camii (sivri kemerli) Leyla Hatun Camii, Hacı Yusuf Camii (çok dilimli, kemerli), Necmeddin-i Suğra Camii (yuvarlak kemerli)			
		Taş		Cıncıklı Mescid (mihrap nişi), Tekneşin Camii		Hacı Musa Camii (yuvarlak kemerli), Feriştah Hatun Mescidi (yarım daire formlu)			
		Ahşap		Çavdar Baba Camii, Eğri Minare Camii		Horoz Baba Camii (dilimli kemerli)			
	Minber	Ahşap		Ulu Camii minberi (abanoz ağacından, künde-kari tekniğinde), Cıncıklı Mescid (özgün değil), Hacı Musa Cami (özgün), Çavdar Baba Camii (özgün değil), Leyla Hatun Camii (özgün değil), Hacı Yusuf Camii, Necmeddin-i Suğra Camii (özgün değil), Eğri Minare Camii (özgün değil), Tekneşin Camii (özgün değil), Salih Ağa Camii (özgün değil), Horoz Baba Camii (özgün değil)					
		Yok		Feriştah Hatun Mescidi					
	Minare	Var	Güdü-k Minare	Taş		Tuğla	Ahşap	Metal	
				Hacı Musa Camii Minaresi (günümüzde, özgün olmayan tek şerefeli güdü-k minare), Salih Ağa Camii Minaresi (tek şerefeli güdü-k minare),				Hacı Yusuf Camii (özgün değil)	
			Köşk Minare		Hacı Musa Camii Minaresi (özgününde), Leyla Hatun Camii Minaresi, Hacı Yusuf Camii Minaresi (özgününde), Tekneşin Camii Minaresi (özgününde)			Çavdar Baba Camii Minaresi (özgününde)	
			Şerefeli Minare		Ulu Camii Minaresi (1925 tarihli minare: iki şerefeli, çokgen planlı, 1895 tarihli vesikada önceki minare tek şerefeli, çokgen planlı)		Eğri Minare (tek şerefeli)		
		Yok		Cıncıklı Mescid, Çavdar Baba Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Feriştah Hatun Mescidi, Tekneşin Camii, Horoz Baba Camii					
		Mahfil	Var	Müezzin Mahfil	Taş		Ahşap		
	Ulu Camii								
	Kadınlar Mahfil			Ulu Camii (ahşap korkuluklu ve ahşap merdivenli, dikdörtgen formlu),		Cıncıklı Mescid (Dikdörtgen Formlu), Hacı Musa Camii (Dikdörtgen Formlu), Çavdar Baba Camii (dikdörtgen formlu), Hacı Yusuf Camii (dikdörtgen formlu), Necmeddin-i Suğra Camii (dikdörtgen formlu), Tekneşin Camii (dikdörtgen formlu), Salih Ağa Camii (dikdörtgen formlu),			
	Yok		Leyla Hatun Camii, Eğri Minare Camii, Feriştah Hatun Mescidi, Horoz Baba Camii						
	Devşirme Malzeme				Ulu Camii				

	Mermer	Ulu Camii (taç kapının alt kısmında, cephelerde kısmi düzeyde ve düzensiz, pencere lentosu ve sövelerinde, iç mekân kemerlerde kısmi düzeyde), Salih Ağa Camii (iç mekân sütunlar)
	Çini	Cincıklı Mescid (batı cephe)

Şekil 4. Ulu Camii (solda) ve Salih Ağa Camii (ortada) kesme taş cepheleri ve Horoz Baba Camii moloz taş cepheleri (sağda) (Kaynak: Yazara ait fotoğraf arşivi, 2021)

3.4. Genel Cephe Düzeni ve Cephe Elemanlarına Göre Tipolojisi

Çalışma kapsamında ele alınan yapıları hepsi kesme taş ve/veya moloz taştan oluşan derzli ve/veya sıvalı cephe düzenine sahiptir. Sadece Cincıklı Mescid'in batı cephesi çini bezemeli tuğladan yapılmış, Tekneşin Camii'nde ise kuzey cephede sonradan tamirat esnasında yapıldığı düşünülen tuğla malzeme gözlenmiştir. Seçilen yapıların cephe elemanları olarak giriş kapısı/portali, cephe pencereleri, payanda, takviye kulesi, üçgen alınlık, köşk minareye çıkış merdiveni, köşk minare cephe konsolu vb. elemanları incelenmiştir. Leyla Hatun Camii, Ulu Camii, Eğri Minare Camii, Feriştah Hatun Mescidi ve Salih Ağa Camii'nde basık ya da sivri kemerli (Ulu Camii batı girişi), avlu (Leyla Hatun Camii) ya da cami ana giriş kapıları mevcuttur. Cincıklı Mescid, Hacı Musa Camii, Çavdar Baba Camii, Hacı Yusuf Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Tekneşin Cami ve Horoz Baba Camii'nde dikdörtgen/düz atkılı giriş kapıları bulunmaktadır. Mukarnaslı taç kapısı olan tek yapı Ulu Camii olup, portal batı cephededir. Cami giriş kapıları çoğunlukla kuzeydedir, ayrıca batı ve doğu cephede olan örnekler de vardır. Ulu Camii, Hacı Musa Camii, Leyla Hatun Camii, Eğri Minare Camii ve Salih Ağa Camii'nde kemerli pencereler gözlenmekte, Salih Ağa Camii, Hacı Musa Camii, Ulu Camii, Cincıklı Mescid, Çavdar Baba Camii, Hacı Yusuf Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Eğri Minare Camii, Feriştah Hatun Mescidi, Tekneşin Camii ve Horoz Baba Camii'nde düz dikdörtgen pencereler bulunmaktadır. Ayrıca Ulu Camii ve Eğri Minare Camii'nde mazgal pencereler de mevcuttur. Ulu Camii'nin güney, batı ve doğu cepheleri ile Salih Ağa Camii'nin tüm cephelerinde payanda/payelerle destekleme gözlenmiştir. Takviye kulesi ve üçgen alınlık cephe elemanları sadece Ulu Camii batı cephesinde, köşk minareye çıkış merdiveni Leyla Hatun Camii'nde, köşk minare cephe konsolu Hacı Musa Camii'nde ve Eğri Minare Camii'nde dış cephede güneydoğu köşede selyaran detayı mevcuttur.

Tablo 6. Genel Cephe Elemanları Dış Biçim Tipolojik Analizi

Dış Biçim	Kapı	Kemerli	Leyla Hatun Camii (batı cephede basık kemerli avlu girişi), Ulu Camii (kuzey cephede-basık kemerli, batı cephede sivri kemerli, üstü mukarnaslı), Eğri Minare Camii (kuzeyde, basık kemerli), Feriştah Hatun Mescidi (doğuda-basık kemerli), Salih Ağa Camii (doğuda basık kemerli)
		Düz Atkılı/Dikdörtgen	Cincıklı Mescid (batı cephede), Hacı Musa Camii (kuzey cephede), Çavdar Baba Camii (doğuda), Hacı Yusuf Camii (kuzey cephede), Necmeddin-i Suğra Camii (kuzey cephede), Tekneşin Camii (batı cephede), Horoz Baba Camii (doğuda), Leyla Hatun Camii (kuzeyde cami girişi)
		Mukarnaslı Taç Kapı	Ulu Camii (batı cephesi)

	Pencere	Kemerli	Ulu Camii (güney cephede içte Bursa kemerli), Hacı Musa Camii (basık kemerli), Leyla Hatun Camii (basık ve yuvarlak kemerli), Eğri Minare Camii (yuvarlak kemerli-doğu, batı, kuzey cephelerde), Salih Ağa Camii (kubbe kasağında basık kemerli pencereler, tüm cephelerde sivri kemerli pencereler)
			Düz Atkılı/dikdörtgen
			Salih Ağa Camii, Hacı Musa Camii, Ulu Camii (kuzey, doğu, batı), Cıncıklı Mescid (güney ve doğu cephe), Çavdar Baba Camii (tüm cephelerde), Hacı Yusuf Camii (güney, doğu ve batı cephelerde), Necmeddin-i Suğra Camii (doğu, batı ve güney cephelerde), Eğri Minare Camii (kuzey ve güney cephede), Feriştah Hatun Mescidi, Tekneşin Camii (kuzey, batı ve doğu cephelerde), Horoz Baba Camii (kuzey, güney ve doğuda)
	Son Cemaat Yeri	Var	Mazgal pencere
			Ulu Camii, Eğri Minare Camii (güney cephede, mihrap üstünde içte mazgal, dışta yuvarlak pencere)
		Özgün	Hacı Yusuf Camii (kuzey cephede), Eğri Minare Camii (kuzey cephede), Tekneşin Camii (kuzey cephede)
	Yok	Özgün Değil	Leyla Hatun Camii (kuzey cephede giriş niteliğinde)
			Ulu Camii, Hacı Musa Camii, Cıncıklı Mescid, Feriştah Hatun Mescidi, Salih Ağa Camii, Horoz Baba Camii, Çavdar Baba Camii
	Payanda		Ulu Camii (güney, batı ve doğu cepheler), Salih Ağa Camii (tüm cephelerde)
	Takviye Kulesi		Ulu Camii (batı cephesi)
	Üçgen Alınlık		Ulu Camii (batı cephesi)
	Köşk Minareye Çıkış Merdiveni		Leyla Hatun Camii
	Köşk Minare Cephe Konsolu		Hacı Musa Camii
	Köşede selyaran		Eğri Minare Camii (dış cephede güneydoğu köşede)

3.5. Süsleme Elemanlarına Göre Tipolojik Analiz

Aksaray il merkezinde seçilen örneklem yapılarda süsleme elemanları olarak alçı mihrap, kalemşi bezeme/duvar resmi, taştta bezeme, künde-kari minber, cephe ve saçak kornişleri/silmeleri, kirpi saçak, ahşap saçak ve pencere/kapı alınlığı detayları incelenmiştir. Mihrap; cami ve mescitlerde kible yönünü belirleyen yapı elemanı olup, İslamiyet ile beraber inşa edilmeye başlanan ilk camilerde sade birer niş şeklinde olan ve belirleyici olması yeterli görülen, zamanla gelişim gösteren bir süsleme elemanıdır. Aksaray il merkezinde bulunan ve çalışma kapsamında incelenen yapılardan Ulu Camii, Leyla Hatun Camii, Hacı Yusuf Camii, Necmeddin-i Suğra Camii ve Salih Ağa Camii'nde alçı mihrap mevcuttur. İç mekânda kalemşi bezeme (duvar resmi ve/veya hat) bulunan yapılar Cıncıklı Camii, Salih Ağa Camii ve Leyla Hatun Camii'dir. Künde-kari minberi ve mukarnaslı taç kapısı olan tek yapı Ulu Camii'dir. Ulu Camii, Hacı Musa Camii, Eğri Minare Camii ve Salih Ağa Camii'nde kemerli pencere/kapı alınlıkları gözlenmekte olup, bunlardan Salih Ağa Camii'nde pencere alınlıkları boşaltılmıştır. Cephe silmeleri Ulu Camii ve Leyla Hatun Camii'nde, saçak kornişleri ise Ulu Camii, Cıncıklı Mescid, Feriştah Hatun Mescidi ve Salih Ağa Camii'nde mevcuttur. Ayrıca Cıncıklı Mescid'de eski fotoğraflardan özgününde kirpi saçak olduğu bilinmektedir (Tablo 7).

Tablo 7. Örneklem cami ve mescitlerin süsleme/bezeme öğelerine dair tipolojik analizi

Süsleme/Bezeme	Alçı Mihrap	Ulu Camii, Leyla Hatun Camii, Hacı Yusuf Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Salih Ağa Camii
	Taştta Bezeme	Ulu Camii
	Çini	Cıncıklı Mescid (batı cephesi)
	Kalemşi Bezeme/Duvar Resmi/Hat	Cıncıklı Camii, Salih Ağa Camii, Leyla Hatun Camii
	Künde-kari	Ulu Camii (minber)

Cephe Silmeleri/Bordürleri	Ulu Camii, Leyla Hatun Camii
Cephe/Saçak Kornişleri	Ulu Camii, Cıncıklı Mescid (günümüzde), Feriştah Hatun Mescidi, Salih Ağa Camii (cephe saçak kotunda)
Kirpi Saçak	Cıncıklı Mescid (özüünde)
Ahşap Saçak	Cıncıklı Mescid, Leyla Hatun Camii, Hacı Musa Camii, Hacı Yusuf Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Eğri Minare Camii, Tekneşin Camii, Salih Ağa Camii (kubbede), Horoz Baba Camii
Pencere/Kapı Alınlığı	Ulu Camii (batı cephede sivri kemerli pencere alınlığı), Hacı Musa Camii (kuzey cephede kapı alınlığı), Eğri Minare Camii (sivri kemerli pencere alınlığı), Salih Ağa Camii (sivri kemerli pencere alınlıkları-pencere alınlıkları boşaltılmış- ve basık kemerli kapı alınlığı)

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışma kapsamında Aksaray ili Merkez ilçesinde bulunan ve 14.-20. yüzyıllar arası inşa edilen cami ve mescit yapılarında mimari tipolojik analizi çalışması yapılmıştır. İncelenen yapılar genellikle küçük ölçekli olup, Selçuklu Dönemi ve sonrasında Karamanoğlu Beyliği eserlerinden olan Ulu Cami'nin 14. yüzyılda genişletilmesiyle hala şehir merkezinin en görkemli ve büyük camisi olduğu ve kent belleğinde önemli bir yer ettiği anlaşılmaktadır. İl merkezi genelinde inşa edilen camilerde taş kâgir yığma yapım tekniği tercih edilmiş, kısmi yüzeylerde (duvar, minare, kubbe) tuğla da kullanılmıştır. Ahşap ise çoğunlukla iç mekânda kadınlar mahfili, tavan ve döşemede uygulanmıştır. Minaresi mevcut olan yapılarda güdük minare, köşk minare ya da tek/iki şerefeli minare uygulanmıştır. Günümüzde, yöreye has bir özellik olan özgün köşk minaresi olan yapı sayısı oldukça kısıtlıdır. Yapılar dış biçimleniş olarak çoğunlukla oldukça sadedir. Bunlardan, Ulu Camii, gerek ölçeği gerekse mukarnaslı portalı, takviye kuleleri, pencere düzeni ile diğer yapılardan ayrılmaktadır. Cıncıklı Mescid ise batı cephesindeki çini bezemeli tuğla örgü düzeni ile diğer yapılardan farklılık göstermektedir. İncelenen yapılarda kapı ve pencerelerde gerek kemer, gerekse düz atkı/lento uygulaması yaygın olarak gözlenmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Aksaray il merkezinde çalışma kapsamında seçilen geniş zaman periyodundan dolayı ortak bir tipolojik sonuca varmak zorlaşmıştır. Birçok döneme sahip cami yapısı incelenmiş ve her başlıkta farklı tipolojik sonuçlar ortaya çıkmıştır. Çalışma kapsamında çok farklı uygulamalar karşımıza çıkmış ve yapım teknikleri ve malzemeleri dışında mimari bir üslup sürekliliğine rastlanamamıştır. Genel olarak bir sonuca varmak gerekirse, Aksaray il merkezi camileri süslemesiz, kesme/moloz taştan yapılmış yığma camilerdir. Çalışmanın bir sonraki aşamasında, Aksaray ili ilçelerinde bu zaman periyodunda inşa edilmiş diğer cami yapıları da dâhil edilerek benzer tipolojik analiz çalışmasının ilerletilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adak, Y. (2018). *Aksaray İlinde Kültürel Bir Değer Olarak İnanç Turizmi Potansiyelinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.
- Alp, S. (2018). *Aksaray'da Vakıf Kültürüne Bir Örnek: Karamanoğlu Mehmet Bey Camii Vakfı (19. Yüzyıl)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Arslan, M. (2017). *Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi (Plan-Mimari-Süsleme)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ayçin, F., Salman, Ş., Yeğen, A., Kurtaran Ulu, A., Kararköy, G. ve Ok Ö. (2019). Aksaray İli Merkez Kültür Envanteri (Merkez- I), Aksaray: Aksaray Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü.
- Ayyıldız, S. ve Özbayraktar, M. (2018). Kültürel Süreklilik için Tipolojik Analizin Önemi: İzmit Merkez Geleneksel Konutları Örneği. *Online Journal of Art and Design*, 6(4), 126–167.
- Boran, A. ve Erdal, Z. (2001). Aksaray'da Üç Cami. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 37–55.

- Dağlı, Y. ve Kahraman, S. A. (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (3. baskı). İstanbul: Şefik Matbaası.
- Deniz, B. (1988). Aksaray'da (Niğde) Ahşap Sütunlu İki Köy Camii. *Sanat Tarihi Dergisi*, 4(4), 19-56.
- Erdal, Z. (2014). *Aksaray'da Türk Devri Mimarisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van.
- Eyice S. (1993). Cami- Mimarlık Tarihi. *İslam Ansiklopedisi* içinde. (7. Cilt, ss. 56-90. ss.).
- Görür, M. (1991). *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hilmi, M. (1931). *Aksaray Tarihçesi*. Aksaray: Aksaray Vilayet Matbaası.
- Koltuk, M.T. (2011). *Osmanlı Belgelerinde Aksaray Vilayeti*, Ali Yılmaz (Ed.), Ankara: Aksaray Valiliği Kültür Yayınları.
- Konyalı, H. İ. (1974). *Abideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi* (1. Cilt). İstanbul: Fatih Yayınevi.
- Önkol, A. ve Bozkurt, N. (1993). Cami- Dini ve Sosyokültürel Tarih. *İslam Ansiklopedisi* içinde. (7. Cilt, 46-56. ss.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Polat, Ö. (2011). *Karamanoğulları Devrinde Aksaray Şehri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Şimşirgil, A. (2006). *Sultan II. Kılıç Arslan ve Aksaray*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Topal, N. (2006). *Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde
- Uğur, B. (2013). *Tarihsel Süreç İçinde Aksaray*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi, İç Mimarlık Anabilim Dalı, Kıbrıs.

İNTERNET KAYNAKLARI

- URL 1: Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Aksaray, Tarihçe. Erişim adresi <https://aksaray.ktb.gov.tr/TR-63607/tarihce.html>
- URL 2: Aksaray Belediyesi. Aksaray Tarihi. Erişim adresi <http://www.aksaray.bel.tr/tarih-95>

BİYOİLİK TASARIMIN KENT ÖLÇEĞİNDE İRDELENMESİ: LUDWIGSBURG ÖRNEĞİ

FİLİZ TAVŞAN¹, ZEYNEP YANILMAZ²

ÖZET

Çağımızın en büyük problemlerinden olan küresel ısınma, çevre kirliliği ve bunlara bağlı olarak yaşanan iklim krizi gibi çevresel sorunlar kentlerde birtakım önlemler almayı gerektirmiştir. Doğada var olan tüm canlıların sağlığı ve konforu için doğa temelli bir kentsel tasarım anlayışı gündeme gelmiştir. Bu bağlamda biyofilik tasarım kavramı ortaya çıkmış ve konuya ilişkin tasarım kriterleri geliştirilmiştir. Biyofilik şehircilik uygulamalarını temel alan bu çalışmada amaç, Ludwigsburg kentindeki biyofili odaklı kentsel tasarım yaklaşımlarının nasıl ele alındığını incelemek ve ülkemizde yapılması planlanan uygulamalara örnek teşkil edecek stratejileri belirlemektir. Çalışma alanı olarak Ludwigsburg kentinin seçilme nedeni, Avrupa Yeşil Yaprak Ödülü'ne aday kentlerden biri olmasıdır. Bu anlamda Ludwigsburg kentindeki biyofilik uygulamalar; yeşil alanlar, erişilebilirlik, hava kalitesi, enerji, topografyanın etkin kullanımı ve çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik etkinlikler başlıkları altında değerlendirilmiştir. Bu başlıkların belirlenmesi sürecinde Ludwigsburg kenti materyal olarak kullanılmıştır. Araştırmanın yöntemi, kentsel gözlem ve literatür taramasına dayanmaktadır. Bu kapsamda yapılan literatür taraması ile biyofili terimi, biyofilik tasarım ve biyofilik şehircilik gibi kavramsal bilgiler ışığında konunun önemine değinilmiştir. Kentteki biyofilik şehircilik yansımaları ise yerinde gözlem yapılarak tespit edilmiştir. Kentte yeşil alanlar başlığı altında tespit edilen uygulamalar; yeşil alan miktarının artırılmasına yönelik faaliyetler, herkesin erişebileceği ve aktif olarak kullanabileceği yeşil alan tasarımları, yerleşim yerlerinin yeşil alanla çevrelenmesi, hayvan ve bitki popülasyonunu arttıran yeşil alan tasarımları, 'Yeşil Mahalle' birliğinin kurulması, 'Yeşil Kuşak' projesinin başlatılmasıdır. Erişilebilirliğe ilişkin yapılan düzenlemeler; yürüyüş ve bisiklet yolları ile herkes için erişimin sağlanması, gelişmiş toplu taşıma ağları ile kentin her noktasına ulaşımın sağlanması ve erişilebilirliğe ilişkin uygulamaların evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda planlanmasıdır. Hava kalitesi başlığı altında; motorlu araç kullanımının azaltılmasına yönelik faaliyetler, bisiklet ve yürüyüş yollarının tasarlanması, okullara erişimde 'Ayaklı Otobüs' projesinin başlatılması, kent içinde elektrikli mobilet ve elektrikli araç kullanımının teşvik edilmesi gibi uygulamalar tespit edilmiştir. Enerjiye yönelik geliştirilen stratejiler ise; 'İklim ve Enerji' master planının oluşturulması, fotovoltaik sistemlerin kurulumunun zorunlu hale getirilmesi ve bunun için gerekli alt yapının oluşturulması, 14.800 m²'lik bir fotovoltaik tarlanın kurulması, yeşil çatı uygulamalarının teşvik edilmesidir. Topografyanın etkin kullanımı kapsamında; az katlı ve topografiyle uyumlu bina tasarımlarının yapılması ve topografyanın iyileştirilmesine yönelik faaliyetler düzenlenmektedir. Çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik etkinlikler çerçevesinde ise; ziyaretçiler için doğa gezileri ve etkinlikleri, nehir boyunca bisiklet ve gemi turları, öğrenciler için doğa ve keşif gezileri düzenlenmektedir. Bu değerlendirmeler doğrultusunda, Ludwigsburg kentinde doğayı temel alan, insan konforunun yanı sıra bitki ve hayvan popülasyonlarını da geliştirmeyi hedefleyen bütüncül bir biyofilik şehircilik yaklaşımının benimsendiği tespit edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Biyofili, Biyofilik Kentsel Tasarım, Biyofilik Şehircilik, Yeşil Şehir, Ludwigsburg

¹ Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, Trabzon, Türkiye, ftavsan@hotmail.com,

² Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, Trabzon, Türkiye, zynpkucuk@gmail.com

1. GİRİŞ

Çağımızda insanların tüketim talebi artarken doğanın yenilenme kapasitesi giderek azalmaktadır. Ekolojik restorasyon konusunda artan çabalara rağmen şehirlerin, binaların ve bunlara hizmet eden endüstriyel faaliyetlerin ekosistem ve biyolojik çeşitlilik üzerindeki olumsuz etkileri hızla artmaya devam etmektedir (Birkeland, 2016). Özellikle de büyük şehirlerde ve yakın çevresinde hava kirliliği gibi önemli çevresel problemler baş göstermektedir (Chan ve Xiaohong, 2008). Kentlerin kırsal alanlardan aldığı yoğun göçler, hava kirliliğinin yanı sıra su tüketimi ve kanalizasyon miktarının artması, alt yapı yetersizliği, küresel ısınma, mevcut konut stokunun ihtiyaca cevap verememesi nedeniyle ortaya çıkan kontrolsüz yapılaşma vb. gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu noktada yapılı çevrenin doğa üzerindeki tahribatını önlemeye ve her canlının refahını sağlamaya yönelik birtakım reformist arayışlara girilmiştir. Doğayı korumanın ancak doğaya yaklaşılarak mümkün olabileceğinin farkındalığı ile birlikte doğadan referans alan ekolojik tasarım stratejileri geliştirilmiştir. Bu bağlamda çağdaş sistemlerin doğayla olan kopukluğunu giderme ve ekolojik iyileştirme politikalarını içeren doğa temelli bir tasarım yaklaşımı olarak biyofilik tasarım kavramı ortaya çıkmıştır.

Biyofilik tasarım, kent ölçeğinden başlayıp mekan ve ürün tasarımına kadar geniş bir yelpazede ele alınmaktadır. Temelinde, doğaya yaklaşma ve doğanın bir parçası olduğumuz gerçeğini benimseyerek yaşamlarımıza dahil etmeyi barındırmaktadır. Dolayısıyla tüm ekosistemi etkileyecek uygulama olanakları kentsel ölçekte karşılık bulabilmektedir. Yaşadığımız kentleri, doğayı göz ardı etmeden dönüştürmek ve devamlılığını sağlamak hem insanların hem de ekosistemin sağlık ve refahı için son derece önemlidir.

Günümüzde birçok şehir biyofilik politikalar ve stratejiler geliştirerek uygulamaya koyma noktasında çaba göstermektedir. Amerika'daki Virginia Üniversitesi 2012 yılında 'Biyofilik Şehirler Projesi' adında bir uygulama başlatarak kentsel alanlarda biyofilik tasarımı uygulanabilir kılmayı ve şehirleri bir iletişim ağı ile birbirine bağlamayı hedeflemiştir (Özden, 2019). Benzer şekilde, Avrupa Komisyonu'nun "Halk sağlığının ve halkın yaşam kalitesinin geliştirilmesi ancak yeşil ve sürdürülebilir bir Avrupa ile mümkündür" düşüncesiyle başlattığı 'Avrupa Yeşil Başkenti' projesi de tüm dünya kentlerini biyofilik tasarıma özendirmeyi amaçlamaktadır (Işıldar, 2012). Bu projenin başarısı dünya genelinde birçok küçük kent ve kasabayı da biyofilik şehircilik konusunda teşvik ederek bu yönde bir talep doğmasına neden olmuştur. Bu taleplerin karşılanması için Avrupa Komisyonu, Avrupa Yeşil Yaprak Ödülü'nü başlatmıştır. Avrupa Yeşil Yaprak Ödülü, yeşil büyüme kapsamında yeni iş olanakları sunan, aynı zamanda gelişmiş çevresel kalite standardını yakalamayı hedefleyen, 20.000 ile 100.000 arasında nüfusa sahip kentlere ve kasabalara verilmektedir (Cömertler ve Cömertler, 2020). Bu gelişmeler neticesinde özellikle de Avrupa ülkelerinde çevresel kalitenin artırılması amacıyla biyofilik tasarıma ilişkin kapsamlı çalışmalar yapan kent sayısı günden güne artmaktadır.

Yapılan bu çalışmada, biyofilik şehir olma hedefiyle önemli kentsel düzenlemeleri bulunan Ludwigsburg kenti ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı, doğayla bütünlüklü ve kent sakinlerinin konforunu önceleyen bir şehircilik anlayışının kentsel ölçekte nasıl ele alındığını irdelemektir. Aynı zamanda Ludwigsburg kenti özelinde yapılan biyofilik odaklı çalışmaların, ülkemizde de yapılması planlanan uygulamalara bir örnek teşkil etmesi çalışmanın hedefleri arasındadır.

1.1. Biyofilik Kavramı ve Biyofilik Tasarım

Biyofilik terimi, yaşamı ve canlıları ifade eden "bio" ve bir şeye karşı duyulan aşırı sevgi ve hayranlığı ifade eden "philia" kavramlarından meydana gelmektedir. Biyofilik terimi ilk olarak 1973'te Alman psikanalist Erich Fromm tarafından kullanılmıştır. Amerikalı biyolog Edward O. Wilson ise bu konudaki çalışmaları ileriye taşıyarak ele aldığı "Biyofilia" kitabında insanın diğer tüm yaşam biçimlerine doğuştan gelen bir içsel eğilimle bağlı olduğunu savunmaktadır (Kellert, 2005; Kaya ve Selçuk, 2018; Cabanek, Baro ve Newman, 2020). Wilson (1984) bu kitapta, insanoğlunun psikolojik ve fiziksel olarak doğal sistemlere bağlanma eğilimi göstermesinin sağlık ve üretkenliklerine katkı sağladığı fikrini ortaya koymaktadır (Akrami, 2017). Benzer görüşleri savunan Salingaros (2015), doğanın yapısında ve yapılı çevrede bulunan bazı özel geometrik formların, insanın fiziksel ve ruhsal koşulları üzerinde olumlu ve canlandırıcı bir etkiye sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Yeşil alanlar ve doğal

yaşam çevreleri stres faktörünü azaltırken insanların fizyolojik ve psikolojik refah düzeyini arttırmaktadır (Beatley ve Newman, 2013).

Biyofili hipotezinden yola çıkılarak ortaya koyulan “Biyofilik Tasarım” kavramı ilk olarak, Kellert tarafından 2005 yılında kaleme alınan “Building for Life” kitabında tanımlanmıştır. Akabinde 2008 yılında yayımlanan “Biophilic Design” kitabında biyofilinin kentsel tasarım ve mimari ölçekte uygulanmasına ilişkin yaklaşımlar ele alınmıştır (Çorakçı, 2016). Bu kitapta biyofilik tasarım, insan doğasında zaten var olan doğal sistemlere yakınlık anlayışının yapıyı çevreye yansıtılması şeklinde tanımlanmaktadır (Kellert, Heerwagen ve MAdor, 2008). Biyofilik tasarım, temel olarak insan ve doğa etkileşiminde şekillenen yapıyı çevrenin kaynağını oluşturmaktadır. Akrami (2017) biyofilik tasarımı, çevresel etkilerin azaltılması ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi amacıyla yaşadığımız, öğrendiğimiz ve çalıştığımız yeri tasarlayanın yenilikçi bir yolu olarak ifade etmektedir.

Biyofilik tasarım uygulamalarının etkinliği bazı ilkelere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu ilkeler başarılı bir biyofilik tasarım uygulamasında olması gereken başat koşulları kapsamaktadır. Kellert ve Calabrese’e göre (2015) bu ilkeler şöyledir:

- Biyofilik tasarım, doğa ile yinelenen ve sürdürülebilir bir etkileşim içinde olmayı gerektirir.
- İnsanların sağlık, zindelik ve konfor duygularını iyileştiren doğal dünyaya adaptasyonuna odaklanmaktadır.
- Belirli alanlarla ve mekanlarla duygusal bir bağ kurmayı teşvik etmektedir.
- İnsan ve doğal topluluklar için gelişmiş bir ilişki ve sorumluluk hissinin yayılması için pozitif etkileşimi desteklemektedir.
- Karşılıklı olarak birbirini güçlendiren, birbirine bağlı ve entegre mimari çözümleri teşvik etmektedir.

Bu ilkelerin yanı sıra biyofilik tasarım, doğal sistemlerin üretkenliğini, işleyişini ve esnekliğini sürdürmeyi amaçlamaktadır. Büyük yapımlar uygulamaları ve inşaat sektöründeki gelişmelerin kaçınılmaz bir sonucu olarak doğal sistemler de değişmektedir. Ayrıca bu süreç içerisinde tüm biyolojik organizmalar da bu değişimden etkilenmekte ve dönüşmektedir. Biyofilik tasarım uygulamalarının kısa vadede bir binanın ya da çevrenin koşullarını iyileştirmesinin yanı sıra uzun vadede ekolojik olarak sağlam ve sürdürülebilir bir doğal topluluğu desteklemesi de beklenmektedir (Kellert ve Calabrese, 2015).

Biyofili kavramının hayata geçirileceği en büyük ölçekli uygulama alanları kentlerdir. Biyofilik şehircilik, kentsel mekanların iyileştirilmesi için bütüncül bir planlama ve tasarım yaklaşımı olarak ortaya çıkmaktadır (Russo ve Cirella, 2017). Kentlerde artan nüfus yoğunluğu ve iklimsel değişiklikler biyofilik şehirciliğin önemini günden güne daha da arttırmaktadır (SBEnc, 2012). Biyofilik bir kent, kentlilerin görebildiği ve kolaylıkla erişebildiği noktalarda çokça doğal sisteme sahip yeşil bir kent olarak tanımlanmaktadır (Ebrahimpour, Maedi ve Mahdiniya, 2017). Ancak, biyofilik bir kent yalnızca yeşil özelliklere sahip değildir. Bu kentlerde doğanın ve doğal elemanların varlığı ne kadar önemliyse, o kentteki insanların bulundukları çevreyi keşfederek öğrenmeleri, keyif alarak aktif bir şekilde ilgilenmeleri, duygusal bağ kurmaları da bir o kadar önemlidir (Beatley ve Newman, 2013). Beatley ve Newman’a göre (2013) biyofilik kent, doğaya yakınlığı, doğal yaşamı koruma ve beslemeyi teşvik etmesinin yanı sıra doğayı sokaklara, binalara ve yaşam alanlarına entegre etmek için etkili ve yaratıcı çözüm önerileri geliştirmektedir. Kentsel alanları doğayla bütünleştiren biyofilik şehirciliğin; hava kalitesi, CO₂ azaltımı, mikro iklimlendirme, taşkın kontrolü, su kalitesi, gıda üretimi ve ekonomik faydalar olmak üzere ekosistem üzerinde son derece önemli katkıları bulunmaktadır (Russo ve Cirella, 2017).

Kentsel alanlarda biyofilik tasarımın uygulanmasına yönelik üç yaklaşım söz konusudur; doğa ile doğrudan temas, doğa ile dolaylı yoldan temas, yer ve mekan deneyimi. Doğrudan temas ile yapıyı çevrenin doğal ışık, hava, bitkiler, hayvanlar, su, manzara vb. çevresel özelliklerle doğrudan etkileşim halinde olması ifade edilmektedir. Doğayla dolaylı temas, binalara ve yapıyı çevreye insan girdisi aracılığıyla müdahale edilen doğal unsurları kapsamaktadır. Son olarak yer ve mekan deneyimi ise doğal çevrenin insan sağlığını ve konforunu geliştiren özelliklerinin kentsel alanlarda ve yaşam alanlarında deneyimlenmesidir (Kellert ve Calabrese, 2015). Doğal çevreyi yaşam alanlarına dahil etmeyi amaçlayan tüm bu yaklaşımlar insanların içgüdüsel olarak doğaya karşı

eğilim göstermesi ile yakından ilintilidir. Doğuştan gelen bu eğilim, doğanın insanlar üzerinde fizyolojik ve psikolojik açıdan iyileştirici bir etkiye sahip olmasını sağlamaktadır.

2. MATERYAL VE METOD

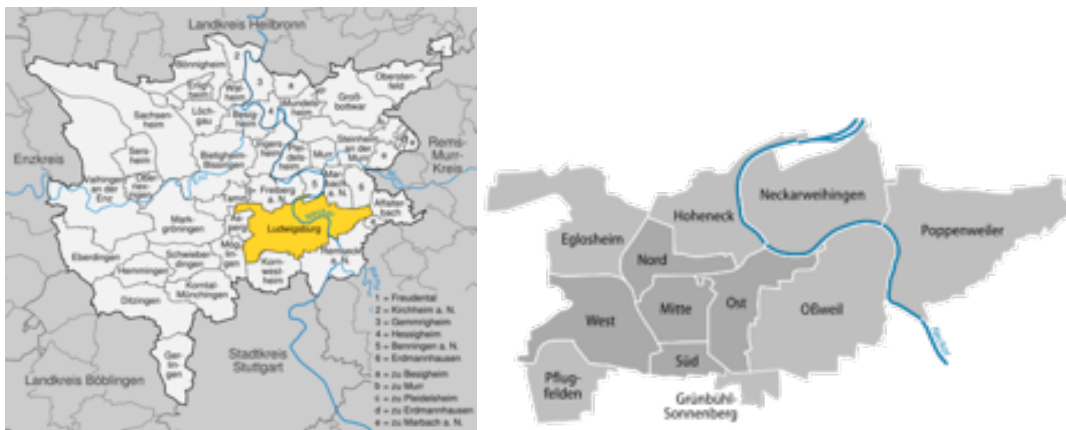
Çalışma, biyofilik tasarım ilkeleri doğrultusunda çevresel kalite standartlarını arttırmayı hedefleyen Ludwigsburg kentindeki uygulamalar kapsamında ele alınmıştır. Çalışma alanı olarak Ludwigsburg kentinin seçilme nedeni, Avrupa Yeşil Yaprak Ödülü'ne aday kentlerden biri olmasıdır. Konuyla ilgili kapsamlı bir alan yazın taraması yapılmış olup biyofilik tasarımın kentsel mekanda hangi çerçevede ele alındığı irdelenmiştir. Bu bağlamda Ludwigsburg kentindeki biyofilik uygulamalar; yeşil alanlar, erişilebilirlik, hava kalitesi, enerji, topografyanın etkin kullanımı ve çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik etkinlikler başlıkları altında değerlendirilmiştir. Bu başlıkların belirlenmesi sürecinde Ludwigsburg kenti materyal olarak kullanılmıştır.

Araştırmanın yöntemi, kentsel gözlem ve literatür taramasına dayanmaktadır. Bu kapsamda yapılan literatür taraması ile biyofili terimi, biyofilik tasarım ve biyofilik şehircilik gibi kavramsal bilgiler ışığında konunun önemine değinilmiştir. Kentteki biyofilik şehircilik yansımaları ise yerinde gözlem yapılarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda kentteki yeşil alanların miktarı, niteliği, kullanım amaçları, erişilebilirliği, arazi kullanımı, enerji korunumu vb. yaklaşım ve politikalar incelenmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Çalışma Alanı Olarak Ludwigsburg Kenti

Ludwigsburg, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde, Stuttgart şehir merkezinin yaklaşık 12 km kadar kuzeyinde yer almaktadır. Kentte Barok stilinde inşa edilmiş pek çok saray olması nedeniyle 'Saraylar Kenti' olarak da anılmaktadır. Yüz ölçümü olarak 43,1 km²'lik bir alana sahiptir. Nüfusu yaklaşık olarak 93.600 olan kent, 12 ilçeden oluşmaktadır (Şekil 1). Ludwigsburg kentsel alanı, ana şehir ve yedi bölgeden oluşmaktadır.

Şekil 1: Ludwigsburg Haritası

3.2. Ludwigsburg'da Biyofilik Tasarım Uygulamaları

Ludwigsburg; herkesin kolaylıkla erişebileceği yeşil alanları, hava kalitesini arttırmaya yönelik düzenlemeleri, etkin kaynak kullanımı ve ekosistem çeşitliliğine ve devamlılığına katkı sağlanması gibi politikalarla biyofilik kentsel tasarıma ilişkin önemli hedefler ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, Ludwigsburg Belediyesi tarafından 2019 yılında kurulan "Sürdürülebilir Hareketlilik Departmanı" kapsamında kentsel sürdürülebilirliğe katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Ludwigsburg'da uygulanan biyofilik şehircilik politikaları; yeşil alanlar, erişilebilirlik, hava kalitesi, enerji, topografyanın etkin kullanımı ve çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik etkinlikler başlıkları altında irdelenmiştir.

Şekil 2: Ludwigsburg genel görünümü

3.2.1. Yeşil Alanlar

Kent imajına olumlu katkılar sağlayan yeşil alanlar, kent sakinlerinin yaşam kalitesini arttıran önemli rekreasyon alanlarıdır. Açık yeşil alanların; kentliye sağladığı sosyal ve psikolojik katkıların yanı sıra kentin iklimini düzenlemesi, hava kalitesini arttırması, ekolojik denge sağlaması gibi katkıları da bulunmaktadır (Aydemir, 2004). Bu anlamda, Ludwigsburg kentinde çeşitli işlevleri barındıran yoğun bir yeşil alan kullanımı bulunmaktadır. Bu yeşil alanlar; parklar, konut ve okul bahçeleri, çocuk oyun alanları, mezarlıklar, saray bahçeleri, piknik alanları, spor tesisleri, nehirler-göller ve çevresi, çatı bahçeleri ve sokaklarda olmak üzere kentin hemen her noktasında yer almaktadır (Şekil 3).

Şekil 3: Ludwigsburg Kenti Park (Barenwiese) Alanları (Filiz Tavşan, 2021)

Kentteki yeşil alanlar, yürüyerek ya da bisikletle herkesin kolaylıkla erişebileceği noktalarda bulunmaktadır. Bu alanlar kent sakinlerine gezme, dinlenme, spor yapma vb. gibi önemli rekreatif faaliyetlerde bulunma imkânı vermektedir. Bu bağlamda bölgede bulunan yerleşim birimlerinin etrafı yeşil alanlarla çevrelenmiş aynı zamanda yaya ve taşıt yolları da yeşil alanlar ile sınırlandırılmıştır. Böylece bölge sakinleri; yürüyüş yapma, bisiklet sürme ve spora teşvik edici aktivitelerle hem sağlıklı yaşama ilişkin faaliyetlerde bulunma hem de sosyalleşme olanağı bulmaktadır. Kentte bulunan park alanları, hayvan ve bitki popülasyonunu destekleyecek nitelikte ve zenginliktedir (Şekil 4). Örneğin; Favorite Park'ta bazı hayvan türleri serbestçe dolaşmakta ve insanlarla iç içe bir yaşam deneyimi elde etmektedir.

Şekil 4: Ludwigsburg Kenti Park Alanları

Ludwigsburg ve bölgesindeki yerleşim alanlarının ve yol güzergahlarının artmasına bağlı olarak açık alanların giderek azalması beraberinde birtakım önlemler almayı gerekli kılmıştır. Bu bağlamda biyolojik çeşitliliği ve yeşil alanları korumak adına Ludwigsburg ve komşu illerin belediyeleri birleşerek 1995'te 'Yeşil Mahalle' birliğini kurmuşlardır (Şekil 5). Komşu belediyelerin iş birliği ile doğa ve peyzajın yanı sıra kent sakinleri için yerel rekreasyon fırsatlarını iyileştirmeye yönelik yaklaşık 120 ortak projeye imza atılmıştır (URL-1).

Şekil 5: 'Yeşil Mahalle' Birliğine Üye Belediyeler

'Yeşil Mahalle' birliğinin, doğal alanların korunması ve arttırılmasına yönelik geliştirdiği birçok proje ve düzenlediği teşvik edici yarışmalar bulunmaktadır. Bu anlamda düzenlenen yarışmalardan biri de 'En İyi Ön Bahçe Yarışması' olmuştur. Ludwigsburg'da konut bahçeleri; kent manzarasını şekillendiren, yaz aylarında serinleme ve gölgeleme ihtiyacını karşılayan, birçok kuş ve böcek türü için yaşam alanı oluşturan önemli birer kentsel peyzaj unsuru olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda 2019'da 'Yeşil Mahalle' birliği tarafından düzenlenen yarışmada, topluluk üyesi kentlerde bulunan en iyi ön bahçeler seçilmiştir (Şekil 6).

Şekil 6: Ludwigsburg Kentinde Seçilen En İyi Ön Bahçeler

Konut bahçelerinin yanı sıra Ludwigsburg bölgesindeki okullarda da çevre düzenlemesine oldukça önem verilmektedir. Çocukların çevre bilincini kazanması ve doğayla iç içe bir eğitim imkanı bulması açısından bölgedeki okullarda aktif ve pasif rekreasyon olanakları sağlayan bahçe uygulamaları bulunmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7: Ludwigsburg Kentinde Okul Bahçeleri

Kentlerde açık yeşil alan ihtiyacını karşılamakta önemli bir yere sahip olan mekanlardan biri de çocuk oyun alanlarıdır. Kentin yeşil alan sistemine katkı sağlayan çocuk oyun alanları, aynı zamanda çocukların fiziksel gelişime de destek vermektedir. Dolayısıyla Ludwigsburg kentinde de çocuklar için güvenli, esnek ve sağlıklı açık oyun alanları oluşturulmaya özen gösterilmektedir. Kentteki oyun alanları; yeşil bir alan içerisinde, ahşap, kum, toprak, taş gibi doğal malzemelerin ağırlıkta olduğu, yönlendirici aktivitelerden ziyade çocukların yaratıcılıklarını geliştirmeye imkan sağlayan esnek oyun donatılarından oluşmaktadır (Şekil 8). Bu alanlar, özellikle taşıt trafiğinden uzak bölgelerde konumlandırılmaktadır. Çocuk oyun alanlarının çevresi ise yetişkinler için oturma, dinlenme, yürüyüş ve piknik yapmak için düzenlenmiş rekreasyon alanlarından oluşmaktadır.

Şekil 8: Ludwigsburg Kentinde Çocuk Oyun Alanları

Ludwigsburg kentinde mezarlıklar mevcut işlevlerinin yanı sıra kent peyzajına da önemli katkılar sağlamaktadır. Kentteki mezarlıklar yakın bölge halkına aktif ve pasif rekreasyon alanları sunmakta ve sosyalleşme mekanı olarak kullanılmaktadır (Şekil 9). Ayrıca ‘Yeşil Mahalle’ birliğinin çalışmaları kapsamında zengin bir tür plantasyonu sağlamak ve habitat ağını güçlendirmek için kentteki mezarlıklar ve çevresindeki yeşil alanların yerel tohumlarla desteklenmesi hedeflenmektedir.

Şekil 9: Ludwigsburg Mezarlıkları

Ludwigsburg’un saraylar kenti olarak anılmasını sağlayan Residential Sarayı, Favorite Sarayı ve Monrepos Gölü Kalesi gibi Barok tarzında inşa edilmiş birçok kamusal yapısı bulunmaktadır (Şekil 10). Bu sarayların bahçeleri, yoğun ve zengin bir bitki örtüsüne ve son derece nitelikli peyzaj tasarımına sahip olup kamunun kullanımına açıktır. Kent içinden ve dışından birçok ziyaretçiye ev sahipliği yapan saray bahçeleri, kentin yeşil değerini önemli oranda arttıran açık yeşil alanlardır.

Şekil 10: Sol: Residential Sarayı, Orta: Favorite Sarayı, Sağ: Monrepos Gölü Kalesi

Kentte çatı gibi yapısal yüzeylerde de yeşil kullanımına ratlamak mümkündür. Konutlar ve bazı kamusal yapıların çatıları yeşillendirilerek kentteki yeşil alan kullanımının artırılması hedeflenmektedir. Aynı zamanda cadde ve sokaklarda, yol kenarlarından caddeye doğru uzanan “Pop-Up” denilen yeşil oturma ve dinlenme alanları oluşturularak hem trafiğin akış hızının yavaşlaması hem de caddelerin daha yeşil bir görünüme kavuşması

sağlanmaktadır (Şekil 11). Ludwigsburg’da açık yeşil alanlardan biri de spor tesisleridir. Spor alanları, kentlerdeki açık yeşil alan sisteminin önemli birer parçasıdır. Kentteki golf sahaları, at çiftliği, voleybol, futbol, basketbol sahaları gibi spor alanları kent sakinlerinin spor aktivitelerine hizmet ederken aynı zamanda kentin rekreasyon ihtiyacını da karşılamaktadır (Şekil 12).

Şekil 11: Ludwigsburg Caddesi ve Sokakları

Şekil 12: Ludwigsburg’da Spor Tesisleri

Ludwigsburg kentinin bitki ve hayvan popülasyonunu besleyen ve canlandıran en önemli doğal oluşumlarından biri Neckar Nehri’dir (Şekil 13). Neckar’a paralel olarak oluşturulan kıyı hattı, nesli tükenmekte olan birçok hayvan ve bitki türü için yeni bir yaşam alanı sunmaktadır. Nehir kıyısında bulunan üzüm bağları da bölgede gerçekleştirilen tarımsal faaliyetlerden biridir. Nehirde kıyı boyunca uzanan bisiklet yolları, yürüyüş ve koşu parkurları kent sakinlerine ve ziyaretçilere açık alan aktiviteleri yapma imkanı vermektedir. Neckar Nehri çevresinde oluşturulan biyoçeşitlilik sayesinde kentin nefes alması, oksijen üretiminin artması, nehirde göç eden birçok kuş, böcek, balık türünün yeniden yaşam alanı bulması gibi önemli ekolojik faydalar sağlanmaktadır.

Şekil 13: Neckar Nehri'nden Görünümler

Yeşil Alanların Arttırılmasına Yönelik Politikalar: Ludwigsburg'da yeşil alan miktarını arttırmak amacıyla yapılan çalışmalardan biri eski Hungerberg taş ocağının restore edilerek yeşil alan ve kültür parkına dönüştürülmesidir (Şekil 14).

Şekil 14: Hungerberg Taş Ocağının Eski ve Yeni hali

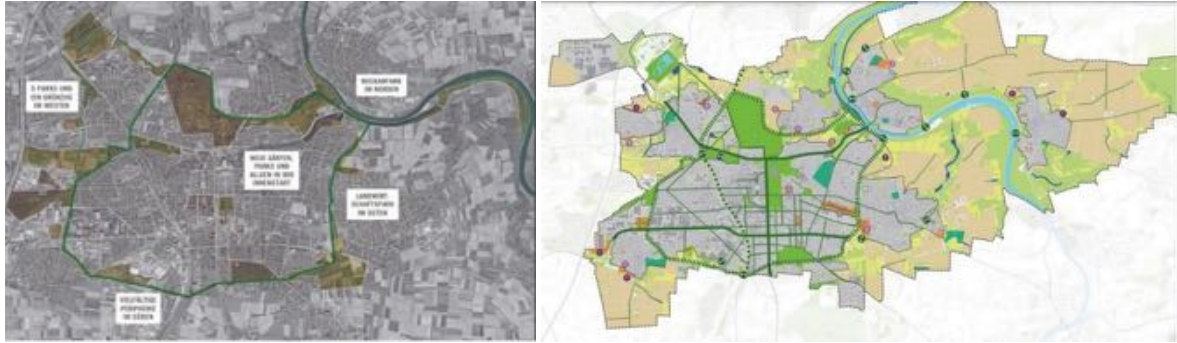
Arazilerin verimsizleşmesinin önüne geçmek adına tren yolları, yollar arasında kalan vb. artıl alanlar hobi bahçelerine dönüştürülerek işlev kazanması sağlanmaktadır. Böylece kent sakinleri için sebze, meyve, çiçek vs. yetiştirebilecekleri bireysel alanlar oluşturulurken aynı zamanda yeşil alan miktarının artmasına da katkı sunulmaktadır (Şekil 15).

Şekil 15: Hobi Bahçeleri

Yeşil alan miktarını arttırmaya yönelik Ludwigsburg kent merkezini çevreleyen yeşil bir kuşak oluşturulması için çalışmalar yapılmaktadır (Şekil 16). Bu yeşil kuşak sayesinde kent sakinlerinin yeşil alanlara hemen her noktadan erişebilmesi mümkün olacaktır. Yeşil kuşak uygulamasının kente ve kentliye sunacağı kamusal kullanım

imkanının yanı sıra ekolojik ve iklimsel açıdan birçok fayda sağlayacağı da öngörülmektedir. Ayrıca kentin mevcut yeşil alan hacmine ek olarak 50.000 m²'lik yeni yeşil alanların oluşturulması da planlanmaktadır.

Şekil 16: Solda: Kent çevresinde yapılması planlanan 'yeşil kuşak'; Sağda: Yeşil kuşağın diğer yeşil bağlantı yolları ile ilişkisi

3.2.2. Erişilebilirlik

Kentlerin ve kamusal mekanlarının yaşanabilirliği; o kentin herkes tarafından kullanılabilir, erişilebilir, yürünebilir olması ve kamusal mekanlarının çeşitliliğine bağlıdır (Dumbaugh, 2005). Erişilebilirlik, bireylerin sosyokültürel hayat içerisinde temel gereksinimlerini karşılamak üzere gereken yerlere yol ağını kullanarak nasıl ve ne kolaylıkla ulaşabildiğini ifade etmektedir (Taylor, Glen ve D'Este, 2004). Erişilebilirliğin kent ölçeğinde uygulanmasının yollarından biri de yürünebilirliktir. Yürünebilirlik; araç kullanımının azaltılması yoluyla ekolojik fayda sağlaması, kent sakinlerini yürüyüş yapmaya teşvik ederek hem beden sağlıklarını koruma hem de diğer bireylerle sosyalleşme imkanı bulmaları açısından önemli katkılar sunmaktadır (Körmeçli, 2019).

Kentlerde artan yapılaşma ve beraberinde getirdiği olumsuz çevresel etkiler neticesinde, bir noktadan bir noktaya ulaşmanın güvenli, ekonomik ve sürdürülebilir yolları aranmaya başlamıştır. Bu noktada alınan önlemler, konforlu yürüyüş yollarının oluşturulması, bisiklet ve toplu taşıma kullanımının artırılması şeklindedir. Dolayısıyla Ludwigsburg kentinde de insanları yürümeye teşvik eden cadde, sokak ve yaya öncelikli uygulamalar bulunmaktadır (Şekil 15). Aynı zamanda gelişmiş toplu taşıma ağı ile kent içerisine ve komşu kentlere kolayca ulaşılması sağlanmaktadır.

Şekil 17: Ludwigsburg Cadde ve Sokaklarından Görünümler (Filiz Tavşan, 2021)

Kentte oldukça önem verilen ekonomik ve çevreci bir diğer ulaşım yöntemi ise bisiklet kullanımınıdır. Bu anlamda Ludwigsburg tren istasyonunun batı çıkışında bulunan bir bisiklet istasyonu ve kentin hemen her noktasında bisiklet park yerleri, bisiklet kiralama noktaları ve gelişmiş bir bisiklet yolu ağı bulunmaktadır. Ayrıca komşu kentlerden Ludwigsburg'a gelen üniversite öğrencileri için de bisiklet otobanı/hızlı bisiklet bağlantı yolu (Radschnellweg) inşa edilmiştir (Şekil 18).

Şekil 18: Bisiklet Otobanı (Radschnellweg)

Kentlerin ve kamusal mekanların erişilebilir olarak kabul edilmesinin en önemli kriterlerinden biri yaşı, engelli, çocuklu vb. gibi dezavantajlı sayılabilecek kesimin de her noktaya rahatlıkla ulaşabilmesini sağlamaktır. Bu bağlamda Ludwigsburg’da yolların, kaldırımların, toplu taşıma istasyonlarının ve araçlarının evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda tasarlanmasına büyük önem verilmektedir (Şekil 19). Ayrıca dikey sirkülasyon hatlarında da yayaaların erişimini kısıtlamayacak şekilde rampa uygulamaları bulunmaktadır (Şekil 20). Dolayısıyla kentlerin yaşanabilirliğini arttırması nedeniyle erişilebilirlik, önemli bir biyofilik tasarım ölçütü olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 19: Ludwigsburg’da Erişilebilir Kaldırımlar ve Toplu Taşıma Araçları

Şekil 20: Kesintisiz yol akları (Filiz Tavşan, 2021)

3.2.3. Hava Kalitesi

Ludwigsburg’da hava kalitesini iyileştirmek adına bir takım çevreci girişimlerde bulunmaktadır. Bu doğrultuda geliştirilen uygulamalardan biri motorlu araç kullanımının azaltılmasıdır. Almanya’da iklime zarar veren

karbondioksit emisyonlarının yaklaşık beşte biri trafikten kaynaklanmaktadır (URL-2). Dolayısıyla kentte özellikle toplu taşıma ağlarını ve bisiklet kullanımını teşvik etmeye yönelik önemli çalışmalar yapılmaktadır.

Ludwigsburg belediyesi, şehir merkezlerinde altı kilometreye kadar olan kısa mesafelerin yaklaşık %30'unun motorlu taşıt yerine bisikletle katedilmesi durumunda yaklaşık 7,5 milyon ton karbondioksit salınımının önleneceğini bildirmektedir. Bu noktada kent sakinlerini bisiklet kullanmaya özendirmek ve alışkanlık haline gelmesini sağlamak için kentte yarışmalar bile düzenlenmektedir. Bisiklet kullanımının önemli çevresel katkılarının yanı sıra beden sağlığı açısından da faydalı bir fiziksel aktivite olduğu yönünde halkı bilinçlendirme çabaları bulunmaktadır. Benzer şekilde, çevreci ve sağlıklı bir uygulama olduğu düşüncesiyle öğrencilerin okula ulaşımını araçlarla değil yürüyerek sağlayan 'Ayaklı Otobüs' projesi hayata geçirilmiştir (Şekil 21). Öğrenciler aileleri ya da öğretmenleriyle birlikte gerekli önlemler alınarak toplu bir şekilde okula yaya olarak ulaştırılmaktadır.

Şekil 21: Ludwigsburg'da 'Ayaklı Otobüs' Projesi Kapsamında Okula Giden Çocuklar

Sürdürülebilir hareketlilik: Bisiklete alternatif olarak hava kirliliğini önlemeye yönelik kentte 12 Nisan 2021'den itibaren "Ludwigsburg'da E-Scooter" model projesi ile elektrikli mobilet kiralama projesi başlatılmıştır. Bu doğrultuda kentin her noktasına eşit şekilde dağıtılan 300 elektrikli mobilet ile kent içi ulaşımında sürdürülebilir bir alternatif geliştirilmiştir (Şekil 22). Ayrıca kent merkezine akaryakıt ile çalışan otomobillerin girişi yasaklanarak kentin hava kalitesinin iyileştirilmesi hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra kent içinde elektrikli araç kiralama imkanı sunulmaktadır. Elektrikli otomobil kullanıcıları için ise kentin bazı noktalarına elektrikli araç şarj istasyonları yerleştirilmiştir.

Şekil 22: Ludwigsburg’da kiralık elektrikli mobilet dağılım alanları (Filiz Tavşan, 2021)

Şekil 23: Kentteki kiralık elektrikli araçlar ve şarj istasyonları

3.2.4. Enerji

Ludwigsburg’da enerjinin korunumuna yönelik bir çok faaliyet ve proje yürütülmektedir. Kentte tüm enerji faaliyetlerinin toplandığı ‘İklim ve Enerji’ master planı oluşturulmuştur. Bu plana göre sürdürülebilir enerji kullanımı; enerji tasarrufu ve enerjinin verimli kullanılması, yenilenebilir enerji kullanımının artırılması ve bu alanda bilgi birikiminin oluşturulması ile sağlanmaktadır. Ludwigsburg’da kişi başına düşen yıllık 6,4 tonluk karbondioksit emisyonunun 1,2 tona düşürülmesi hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşmak için en çok önem verilen enerji tasarruf yöntemlerinden biri güneş enerjisinden yararlanmaktır. Bu anlamda 28 Temmuz 2020’den itibaren neredeyse tüm yeni binalarda fotovoltaik sistemlerin kurulumu zorunlu hale getirilmiştir (URL-3).

Ludwigsburg enerji koruma ve geliştirme planında, fotovoltaik sistemlerin etkinliğini arttırmak için yeşil çatı uygulamaları önerilmektedir. Yeşil çatılar yoğun yağış sırasında drenaj özelliği göstermekte ve aynı zamanda depolanan su sayesinde binanın soğutulmasına da yardımcı olmaktadır. Kentte yeni yapılan binalarda eğimin 15 dereceye kadar olduğu çatılarda yeşil çatı uygulaması öngörülmektedir. Fotovoltaik paneller ise uygun statik koşullara bağlı olarak her türlü çatıya ve hatta cephelere bile uygulanmaktadır. Bina çatı ve cephelerinin yanısıra Römerhügel’de boş bir arazide, 14800 metrekarelik Almanya’nın en büyük alanına sahip fotovoltaik tarlası (Solar Termal Park) oluşturulmuştur (Şekil 24).

Şekil 24: Solda: Yeşil çatı (Filiz Tavşan, 2021); Ortada: Pasif Konut (Filiz Tavşan, 2021); Sağda: Römerhügel’de Solar Termal Park

Avrupa’da bulunan yerel yönetimleri, disiplinler arası planlama yaklaşımları oluşturma, enerjinin etkin kullanımı ve yenilenebilir enerji kullanımının artırılması yoluyla etkili enerji ve iklim politikası önlemlerinin alınması noktasında desteklemek amacıyla ‘Avrupa Enerji Ödülü’ projesi başlatılmıştır. Ludwigsburg kenti de bu proje kapsamında 2010, 2014 ve 2018 yıllarında sertifika ile ödüllendirilmiştir. Dört yılda bir verilen sertifika için Ludwigsburg yerel yönetimi 2022 yılında da sertifika alabilmeyi hedeflemektedir.

Kentte yeni inşaat alanları için enerji korunumu hedefiyle henüz tasarım aşamasında ön araştırmalar yapılmaktadır. Bu noktada enerji gereksinimini minimuma indirmek ve mümkün olan en yenilenebilir enerji olanaklarını tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla yapılan fizibilite çalışmalarında; bina yönelimi ve gölgelemenin incelenmesi, farklı bina enerji standartlarının karşılaştırılması, sürdürülebilir bir ısıtma ve soğutma sistemi için uygun tasarım, elektrikli araçlar için bir şarj alt yapısı ve fotovoltaik panellerin entegrasyonu için uygun alt yapının oluşturulması, çevre dostu bina olanakları ve iklim değişikliğinin sonuçlarına uyum sağlamak için gerekli önlemlerin alınması gibi hususlar ön inceleme sürecinden geçirilmektedir.

3.2.6. Topografyanın Etkin Kullanımı

Ludwigsburg’da topografyanın doğru ve verimli bir şekilde kullanılması, biyofilik şehircilik anlayışı çerçevesinde önemli bir yer tutmaktadır. Kentte yeşil alanların miktarı ve niteliği özellikle korunurken yapılaşma bu alanlara mümkün olduğunca müdahale edilmeden gerçekleştirilmektedir (Şekil 25)

Şekil 25: Ludwigsburg’da Yapılaşmış Alan ve Boş Arazi Dengesi

Kentte arazi kullanım planlaması ile yaşanılır bir çevrenin oluşturulması, verimli yeşil alanların ve tarım arazilerinin korunması, iklime uyum sağlanması, kentsel tasarımın ve peyzaj özelliklerinin sürdürülebilir ve geliştirilebilir olması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda kent genelinde az katlı, topografyayı değiştiren değil arazi özelliklerine uyum sağlayan yapısal oluşumlar karşımıza çıkmaktadır (Şekil 26).

Şekil 26: Ludwigsburg’da Topografyayla Uyumlu Az Katlı Konut Yapıları (Filiz Tavşan, 2021)

Topografyanın İyileştirilmesine Yönelik Politikalar: Ludwigsburg’da topografyanın iyileştirilip doğal yaşama kazandırılması adına önemli çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmalardan biri Neckarufer Hoheneck bölgesinde yapılan kıyı iyileştirmesidir. Bu iyileştirme ile özel kanallar ve geçitlerle Neckar Nehri’ndeki balıklar için yeni yumurtlama alanları oluşturulmuştur. Yine kıyı boyunca bölge ekosistemine uygun ağaç dikimi ve bitkilendirme yapılmıştır (Şekil 27, 28). Buradan hareketle, her ne kadar kent sakinleri ve ziyaretçileri için ilgi çekici rekreatif alanlar oluşturmak hedeflense de bu dönüşümlerin en önemli nedenlerinden birinin bitki ve hayvan türleri için yeni yaşam alanları oluşturmak olduğu söylenebilir.

Şekil 27: Neckarufer Hoheneck Kıyı İyileştirmesi

Şekil 28: “Neckarbiotop Zugwiesen” Kıyı İyileştirmesi

3.2.6. Çevre Bilincinin Geliştirilmesine Yönelik Etkinlikler

Ludwigsburg’da doğal çevrenin, bir açık hava etkinlik alanı olarak kullanılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda Neckar Nehri kıyısındaki üzüm bağlarına ziyaretçiler için turlar düzenlenmektedir. Bölgede yürüyüş etkinliklerinin yanı sıra tadım günleri de yapılmaktadır (Şekil 29). Benzer şekilde bisiklet ve gemi turları ile Neckar Nehri ve kıyı şeridi etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Okullarda öğrencilerin çevre bilinci kazanmasına katkı sağlamak için Hungerberg ve Zugwiesen bölgelerine doğa ve keşif gezileri düzenlenmektedir.

Şekil 29: Sağda: Neckar Nehri Üzüm Bağları; Solda: Yürüyüş Yolları

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Biyofilik tasarımın kent ölçeğinde irdelendiği bu çalışmada Ludwigsburg kenti, mevcut uygulamaları ve planlanan biyofilik şehircilik yaklaşımları doğrultusunda irdelenmiştir. Bu bağlamda yapılan değerlendirmeler sonucunda, kentte çevreye duyarlı ve ekolojik bir şehircilik anlayışının benimsendiğini söylemek mümkündür. Çalışma kapsamında belirlenen biyofilik ilkeler çerçevesinde, kent genelinde yapılan uygulamalar Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Ludwigsburg kentindeki biyofilik şehircilik uygulamaları

BİYOFİLİK İLKELER		YAPILAN UYGULAMALAR
Yeşil Alanlar		Yeşil alan miktarının artırılmasına yönelik faaliyetler
		Herkesin erişebileceği ve aktif olarak kullanabileceği yeşil alan tasarımları
		Yerleşim yerlerinin yeşil alanla çevrelenmesi
		Hayvan ve bitki popülasyonunu arttıran yeşil alan tasarımları
		‘Yeşil Mahalle’ birliğinin kurulması
		‘Yeşil Kuşak’ projesinin başlatılması
Erişilebilirlik		Yürüyüş ve bisiklet yolları ile herkes için erişimin sağlanması
		Gelişmiş toplu taşıma ağları ile kentin her noktasına ulaşımın sağlanması
		Erişilebilirliğe ilişkin uygulamaların evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda planlanması
Hava Kalitesi		Motorlu araç kullanımının azaltılmasına yönelik faaliyetler
		Bisiklet ve yürüyüş yollarının tasarlanması
		Okullara erişimde ‘Ayaklı Otobüs’ projesinin başlatılması
		Kent içinde elektrikli mobilet ve elektrikli araç kullanımının teşvik edilmesi
		‘İklim ve Enerji’ master planının oluşturulması
Enerji		Fotovoltaik sistemlerin kurulumunun zorunlu hale getirilmesi ve bunun için gerekli alt yapının oluşturulması
		14.800 m ² ’lik bir fotovoltaik tarlanın kurulması
		Yeşil çatı uygulamalarının teşvik edilmesi
Topografyanın Etkin Kullanımı		Az katlı ve topografyayla uyumlu bina tasarımlarının yapılması
		Topografyanın iyileştirilmesine yönelik faaliyetler
Çevre	Bilincinin	Ziyaretçiler için doğa gezileri ve etkinliklerin düzenlenmesi
Geliştirilmesine	Yönelik	Nehir boyunca bisiklet ve gemi turlarının düzenlenmesi
Politikalar		Öğrenciler için doğa ve keşif gezilerinin düzenlenmesi

Ludwigsburg'ta uygulanan biyofilik şehircilik yaklaşımlarının çalışmanın literatür kısmında sözü edilen Kellert ve Calabrese'in (2015) ortaya koyduğu biyofilik şehircilik ilkeleriyle de ilişkili olduğu görülmektedir. Bu anlamda yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesi, doğal çevrenin yaşam alanlarına dahil edilmesi için yapılan çalışmalar, doğa ile sürdürülebilir bir etkileşim içinde olmaya imkan vermektedir. Benzer şekilde yerleşim yerlerine yakın yeşil alanların yoğunluğu ve insanları bu alanları aktif bir şekilde kullanmaya teşvik edici uygulamalar, kent sakinlerinin doğal çevreye adaptasyonu ve hem bedensel hem de ruhsal açıdan daha sağlıklı hissetmelerine yardımcı olması nedeniyle önem arz etmektedir. Kellert ve Calabrese'in bir diğer biyofilik tasarım ilkesi olarak değindikleri belirli alanlarla ve mekanlarla duygusal bağ kurulmasının teşvik edilmesine dair Ludwigsburg kentinde bazı uygulamalar yapılmaktadır. Bu bağlamda kent sakinlerinin konut bahçelerini kişisel zevklerine göre tasarlaması, bireysel olarak kullandıkları ekim, dikim alanları, hobi bahçeleri gibi mekanlar insanların yaşadıkları çevre ile bağ kurmalarına ve kendilerini doğanın bir parçası gibi hissetmelerine katkı sağlamaktadır. Bir diğer ilke olarak doğadaki her canlının birbirine karşı sorumluluk duygusu içerisinde olması ve bir arada olumlu bir ilişki sergilemesi için insanların flora ve fauna ile yakın temas halinde olması teşvik edilmektedir. Dolayısıyla parklarda serbestçe dolaşan hayvanların kent sakinleriyle bir arada ve uyum içerisinde yaşaması, yeşil alan düzenlemelerinin bitki ve hayvan popülasyonunu arttıracak ve onlara yeni yaşam alanları yaratacak şekilde tasarlanması söz konusu ilkeyi desteklemektedir. Aynı zamanda yapılan bu çalışmalar ve popülasyonu geliştirmeye yönelik düzenlemeler belli noktalarda yer alan bilgilendirme panoları ile halka sergilenmekte ve konuya ilişkin bilincin oluşturulması sağlanmaktadır. Kellert ve Calabrese'in son olarak ortaya koyduğu, birbirini güçlendiren ve birbirine entegre mimari çözümlerin teşvik edilmesi ilkesi ile yapılı çevrenin doğa üzerindeki olumsuz etkilerini minimuma indirmek amaçlanmaktadır. Bu anlamda Ludwigsburg'da, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması, bu kaynakları kullanmaya yönelik çözümlerin yapılara entegre edilmesi, topografya ve iklim uygun yapı sistemleri ile mimari ölçekte biyofilik tasarım uygulamaları geliştirilmektedir.

Özetlemek gerekirse; Ludwigsburg kenti, biyofilik şehircilik anlayışını benimseyerek bu doğrultuda yıllardır süregelen bir gelişme kaydetmektedir. Mevcut uygulamalara ek olarak belirlenen hedefler doğrultusunda biyofilik tasarımı destekleyecek yeni çözüm önerileri geliştirilmektedir. Özellikle yeşil alan miktarını arttırmak ve kenti yeşil bir kuşak ile çevrelemek kent yönetiminin öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Biyofilik kent olma amacıyla yapılan çalışmalar, doğa ile güçlü bir ilişki içerisinde olmayı sağlarken aynı zamanda bu alanda yapılan yarışmalarda kentin etkinliğini de arttırmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akrami, B. (2017) The Evaluation of Awareness and Implementation of Biophilic Design Patterns in Healthcare Environments: Case Study The Pars Hospital in Iran. Istanbul Technical University Graduate School of Science Engineering and Technology, Master Thesis, 153s, Istanbul.
- Aydemir, S. E. (2004) Kentsel açık ve yeşil alanlar-rekreasyon. ss 284-337. Aydemir, Ş., ed. 2004. Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı, Akademi Kitabevi, Trabzon, 557s.
- Beatley, T. ve Newman, P. (2013) Biophilic Cities are Sustainable, Resilient Cities. Sustainability, 5 (8), 3328-3345.
- Birkeland, J. L. (2016) Net Positive Biophilic Urbanism. Smart and Sustainable Built Environment, 5(1), 9-14.
- Cabane, A., Baro, M. E. Z., Newman, P. (2020) Biophilic Streets: A Design Framework for Creating Multiple Urban Benefits. Sustainable Earth, 3(7), 1-17.
- Chan, C. K., Xiaohong, Y. (2008) Air Pollution in Mega Cities in China. Atmospheric Environment, 42 (1), 1-42.
- Cömertler, S. ve Cömertler, N. (2020) Çevre Kalitesi ve Mutluluk İlişkisi Ekseninde Yeşil Kentler&Mutlu Ülkeler. Kent Akademisi, 13 (3), 387-403.

Çorakçı, R. E. (2016) İç Mimarlıkta Biyofilik Tasarım İlkelerinin Belirlenmesi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 197s, İstanbul.

Dumbaugh, E. (2005) Safe Streets, Livable Streets, Journal of the American Planning Association, 71 (3), 283-300.

Ebrahimpour, M., Maedi, H., Mahdiniya, M. H. (2017) Biophilic Planning New Approach in Sustainability. Journal of Urban Management and Energy Sustainability, 1(2), 26-41.

Işıldar, G. Y. (2012) 2011 Avrupa Yeşil Başkenti Hamburg: Eko-Kent Kriterleri ve Performans Göstergeleri Açısından İncelenmesi. SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 12 (23), 241-262.

Kaya, H., Selçuk, A. S. (2018) Biyofilik Tasarım ve İyileştiren Mimarlık: Sağlık Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme. Ejons International Journal on Mathematic, Engineering and Natural Sciences, 3(1), 35-47.

Kellert, S. R. (2005) Building for Life. Island Press, Washington, 264s.

Körmeçli, Ş. P. (2019) Kentsel Alanlarda Erişilebilirlik ve Sosyal Etkileşim İlişkisinin İrdelenmesi: Ankara Çukurambar Mahallesi Örneği. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 252s, Ankara.

Salinas, N. A. (2015) Biophilia and Healing Environments: Healthy Principles for Designing The Built World. Terrapin Bright Green LLC, New York, 44s.

Kellert, S., Heerwagen, J., Mador, M. (2008) Biophilic Design: The Theory, Science and Practice of Bringing Buildings to Life. John Wiley and Sons, New Jersey, 432s.

Kellert, S., Calabrese, F. E. (2015) The Practice of Biophilic Design. www.biophilic-design.com (Erişim tarihi: 05.05.2021).

Russo, A., Cirella G. T. (2017) Biophilic cities: Planning for Sustainable and Smart Urban Environments. 153-159. Aijaz, R., ed. 2017. Smart Cities Movement in Brics, Global Policy and Observer Research Foundation, London, 275s.

Özden, M. A. (2019) Yaşanabilir Kentler İçin Yeni Bir Yaklaşım Olarak 'Biyofilik Tasarım' Teoriden Uygulamaya Bir Değerlendirme. ss 597-621. Akpınar, R., Taşçı, K., Sarın, V. İ., ed. 2019. Şehir ve Şehir Yönetimi, Atalay Yayınevi, Ankara, 638s.

SBEnc. (2012) Can Biophilic Urbanism Deliver Strong Economic and Social Benefits in Cities? An Economic and Policy Investigation into the Increased Use of Natural Elements in Urban Design, Sustainable Built Environment National Research Centre (SBEnc), Curtin University and Queensland University of Technology.

Taylor, M. A. P., Glen, M. D'Este. (2004) Critical Infrastructure and Transport Network Vulnerability: Developing a Method for Diagnosis and Assessment. Proceedings of the Second International Symposium on Transportation Network Reliability (INSTRO4). Department of Civil Engineering, University of Canterbury, Christchurch.

URL-1 <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:LudwigsburgSchloss2018-05-08-15-00-05.jpg> (Erişim tarihi: 10.06.2021).

URL-2 <https://www.ludwigsburg.de/start/leben+in+ludwigsburg/stadtradeln.html>. (Erişim Tarihi: 12.06.2021).

URL-3 <https://www.ludwigsburg.de/start/leben+in+ludwigsburg/klimaschutz.html>. (Erişim Tarihi: 12.06.2021).

Wilson, E.O. (1984) Biophilia: The Human Bond with Other Species. Harvard University Press, Cambridge, 176s.